

23. évfolyam,
2021. 1

Várostarténeti folyóirat

Veszprémi

Szemle

60.

Alapítva: 1993

Várostörténeti folyóirat

Veszprémi Szemle

23. évfolyam,
2021. 1. szám

60.

TARTALOM

TANULMÁNYOK

-
A veszprémi székesegyház berendezése, 1907–1917	3	Simon Anna
A veszprémi érseki palota kápolnája	26	Somorjay Sélysette
A gyulafirátóti premontrei prépostság alapítása és monostorának viszontagságai – kiegészítések és kérdések	46	Horogszegi Tamás
A veszprémi Magyarok Nagyasszonya-kápolna és -plébániatemplom építése (1988–1994)	74	Karlinszky Balázs
Veszprém meteorológiai viszonyai 2019-ben	90	Kovács Győző Gyula

KÖZLEMÉNYEK

-
Járószintek alatti kutatás a ferences templomban és környezetében	102	Koppány András
A veszprémi várbörtön történeti áttekintése	108	Kertai Bendegúz

HELYTÖRTÉNETI BARANGOLÁS

-
A Benedek hegy, Káptalan utca, Patak tér és a Séd – Emlékek az 1941–43, valamint az 1946–50-es éveből	113	Próder József

-
KÖNYVSZEMLE	118	Csiszár Miklós
-

23. évfolyam, 60. szám 2021. 1. szám

Várostartörténeti folyóirat
ISSN 1217-5358

Alapítva: 1993

Alapító főszerkesztő:
Dr. Tölgyesi József

Főszerkesztő:
Dr. Csiszár Miklós (2011–2018)

Dr. Földesi Ferenc PhD

E számot szerkesztette:
Dr. Karlinszky Balázs

Technikai szerkesztő:
Dénes Tamás

Szerkesztőbizottság:
Dr. Karlinszky Balázs PhD
Dr. Négyesi Lajos PhD
S. Dr. Perémi Ágota PhD
Dr. Vizi László Tamás PhD

Tanácsadó testület:
Kovács Győző Gyula
Dr. Pálffy Géza DsC
Perlakiné Scharf Claudia
Rainer Pál
Sebő József
Somfai Balázs
Szabóné Vörös Györgyi

Kiadja: a Veszprémi Szemle
Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Levelezési cím:
alapitvany@veszpremiszemle.hu

Felelős kiadó:
Faa Judit, a Kuratórium elnöke

A főszerkesztő elérhetősége:
foldfe@gmail.com

Nyomda: OOK-Press, Veszprém
Felelős vezető: Szathmáry Attila

A folyóirat évente 4 számmal
jelenik meg.

E SZÁMUNK SZERZŐI:

CSISZÁR MIKLÓS ny. könyvtárvezető, Veszprém; HO-ROGSZEGI TAMÁS művészettörténész, Budakalász; KAR-LINSZKY BALÁZS levéltárigazgató, Veszprémi Főegyház-megyei Levéltár, Veszprém; KERTAI BENEDEGÚZ hallgató, Pécsi Tudományegyetem Természettudományi Kar, Pécs; KOPPÁNY ANDRÁS régész, Budapest; KOVÁCS GYŐZŐ GYULA meteorológus, meteorológia-történész, Veszprém; dr. PRÓDER JÓZSEF okl. vegyész-mérnök, ny. egyetemi adjunktus, Veszprém; SIMON ANNA művészettörténész, Lókút; SOMORJAY SÉLYSETTE művészettörténész.

Illusztrációk:

Bíró László, Földesi Éva, Gaylhoffer-Kovács Gábor, Herth Viktória, Horogszegi Tamás, Komjáthy Attiláné, Lángi József, Lux Géza, Martin Gábor, Pámer Nóra, Simon Anna, Somorjay Sélysette

Veszprémi Szemle Várostartörténeti Közhasznú Alapítvány

Takarékbank Zrt.:

73200189-11291268

Támogatóink:

8200 Veszprém,
Házgyári út 1.

A veszprémi Szemle megjelenését támogatták Honoráriumról lemondtak:

Lásd 122. oldalon!

A borító képei:

Címlapon: A Megváltás allegóriája. Részlet. Fotó: Gaylhoffer-Kovács Gábor

2. oldalon: A gyulafrátóti kolostor- és templomrom nyugat felől. Drónfotó: Horogszegi Tamás, 2020.

3. oldalon: Meteogram – 2019. Készítette: Kovács Győző Gyula

hátul: Az egykori északi karzatpillér vonalában a szentély felé kialakított árokban is érzékelhető a korai padlószint és a pillér roncsolt téglafalazata. Illusztráció Koppány András írásához.

TANULMÁNYOK

A veszprémi székesegyház berendezése, 1907–1917¹

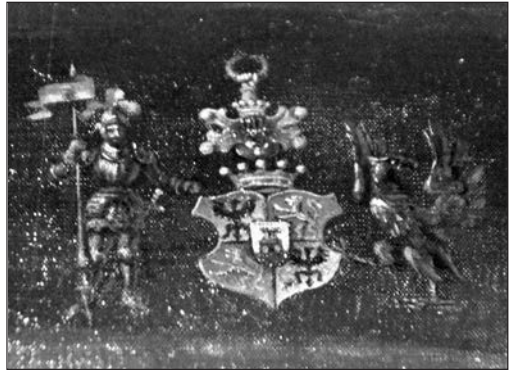
SIMON ANNA

A veszprémi székesegyház újjáépítésére Hornig Károly (1888–1917) püspök kezdeményezésére és irányításával, a káptalan támogatásával, legnagyobb részt a püspökség és a káptalan törzsvagyonából, a XX. század elején került sor. A tervező Aigner Sándor budapesti építész volt, építési engedélyt a Műemlékek Országos Bizottságától kapott az építkezés.²

A középkori eredetű székesegyházat az oszmán hódoltságkori és XVIII. század eleji károkat követően kisebb javítások után 1723-tól Esterházy Imre püspök (1723–1725) egységes

koncepció szerint, barokk stílusban újjáépíttette. A templom belső kifestése 1726-ban készült el,³ teljes felszerelése azonban még évtizedekig elhúzódott, berendezését a XVIII–XIX. század folyamán számos megújítás, csere érte.

A kutatás javarészt a középkori állapotokra koncentrált.⁴ Ehhez főként a székesegyházi leltárak, oltáralapítványokra vonatkozó iratok, végrendeletek, adományleve-

*Hornig Károly címere, részlet a Borromei Szent Károly oltárképről
(Steiner Rudolf, 1912. Fotó: Lángi József, 2019)*

¹ A tanulmány az NFKFIH K 134806. számú („OTKA”) pályázat keretében és támogatásával készült. Az ezt követő, 1939-ig tartó időszakról lásd SIMON 2020.

² Az egyes témákhoz részletesebben lásd a KARLINSZKY–VARGA 2011. kötet tanulmányait.

³ Forrásfeltárás: Prokopp Gyula, lásd GALAVICS 1984. 15. lj. és Függelék I. szemelvény. Összefoglalóan: SERFŐZŐ 2011.

⁴ CSETE 1863., FEJÉRPATAKY 1886–1887., BÉKEFI 1907., BÉKEFI 1912., újabban MIKÓ 1996., KARLINSZKY 2018.

lek álltak rendelkezésére. Ezek az irattípusok az oltárok számára, titulusára, ritkábban helyére szolgálnak információval. A leltárak a liturgikus felszerelési tárgyakat – ötvöstárgyak, textilek, könyvek – veszik számba, az oltárokat mint tárgyakat, a bútorokat, kőből faragott berendezési tárgyakat nem. Kifejezetten a barokk berendezés történetét tárgyaló munka nem jelent meg.⁵ A barokk székesegyházról szóló kis számú írás jórészt az épülettel, a falképekkel foglalkozik,⁶ legutóbb az ikonográfiai program kapcsán Serfőző Szabolcs tért ki a főoltárra, valamint sommásan utalt a mellékoltárokra.⁷ A berendezés újkori alakulását a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban őrzött püspöki vizsgálatok, Canonica Visitationi leltárszerű jegyzékei, valamint jórészt az oltárok felújításához kapcsolódó jogi, gazdasági iratok – szerződések, kifizetési feljegyzések –, továbbá az egyes plébániák Historia Domusainak bejegyzései alapján követhetjük nyomon. Az 1907-ig használatban maradt darabokat az átépítést figyelemmel kísérő Ádám Iván veszprémi kanonok – levéltári kutatásokkal is kísért – feljegyzéseiben, és az általa készített fényképalbumban dokumentálta.⁸ Az átalakítást ünnepélyesen lezáró újraszentelésre 1910. október 4-én került sor.⁹ A templom teljes berendezése még hosszan elhúzódott, 1911–1912-ből is származnak még tervrajzok, költségvetések; az altemplom oltárának Corpus-szobra 1915-re készült el.¹⁰ Az újonnan kialakult állapotot Dornyai Béla 1927-ben megjelent rövid leírása,¹¹ illetve az 1948. évi vizitáció¹² és néhány fénykép,¹³ rögzíti.

Jelen tanulmányban az 1907-ben fennálló állapotot tekintem a vizsgálat kiindulási alapjának. Céлом az ekkor használatban lévő berendezési tárgyak – művészi értékkel bíró ingóságok: oltárok és oltárképek, szószék, keresztelőmedence, szenteltvíztartó, stallumok, padok, továbbá az építészeti tagoláshoz tartozó szobrászati alkotások, rácsok, korlátok – azonosítása, valamint lehetőség szerint sorsuk követése a XX. század eleji átalakítás során,¹⁴ valamint ebben a folyamatban Hornig Károly püspök szerepének

⁵ LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 29.: „Mivel a székesegyház építésének és főleg belsejének barokk díszítéseivel külön munkában óhajtunk foglalkozni, annak 18. századi történetét csak röviden foglaljuk össze.”

⁶ Prokopp Gyula forráskutatása alapján, lásd GALAVICS 1984. 15. lj., SERFŐZŐ 2011. 23., 26. lj.

⁷ SERFŐZŐ 2011. 75–76., 30–31. kép.

⁸ ÁDÁM 1912., Centenárium Album.

⁹ ÁDÁM 1912. II. 521–522.

¹⁰ Lásd VARGA 2011b. 184–186., Függelék X. szemelvény, illetve Seenger Béla végszámlája az altemplom oltáráról, 1912. január. VFL, I.4.a.1. 13. doboz, 4. köteg, 9. csomó, no. 1.

¹¹ DORNyai 1927. 168.

¹² VFL VÉL VI.157. Egyéb kötetek. 40. kötet. (Vizitációs tervezet 1948–1949.) 12–13.

¹³ MÉM MDK Fotótár, Ltsz. 8739. pozitív. Balogh Rudolf felvételei, Vasárnapi Ujság 57(1910/41.) 844–845.

¹⁴ E kutatást indokolta még – és egyben nehezítette is –, hogy a történeti források „oltár” fogalom alatt többféle tartalmat jelölhetnek, és ezek – főként 1907-től az átalakítások, átrendezések miatt – keverednek, zavarossá téve az egyébként is bonyolult történetet, melyben előfordul, hogy egy

pontosabb megismerése. Ehhez a legtöbb adattal az átalakítással kapcsolatban keletkezett – a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltárban található – forráscsoport szolgált.¹⁵

A székesegyház berendezése 1907-ben

A legutóbbi időkig úgy tűnt, hogy a székesegyház középkori berendezéséből egyetlen tárgy sem maradt fenn 1907-ig.¹⁶ Újabban Tari Edit kutatásai során bukkan fel egy – azóta ismét lappangó – középkori kőfaragvány, nem kizárt, hogy a székesegyház egykori keresztelőmedencéje.¹⁷ Ahogy a fellelt XI. századi palmettás faragványok, az enteriőr tervezésekor, a medence is mintául szolgált: 1911-ben másolatát szenteltvíztartóként két példányban kifaragták, illetve – feltevésem szerint – a új keresztelő medencéhez is inspirációt nyújtott. Ez utóbbi különösen szívügye lehetett Hornig püspöknek, mivel az elszámolások szerint a medence díszes kivitelére külön pénzüsszeget biztosított.

A középkori oltárok maradványai nem ismertek.¹⁸ Némelyikük titulusa tovább élt a XX. század elejéig, mint a főoltári Szent Mihály-, a Szent Kereszt-, illetve – a korábban altplomai – Szent Imre- és Szűz Mária-oltárok, illetve Mária Mennybe-

adott oltár felépítményébe egy másiknak más szentet ábrázoló oltárképe kerül, megváltoztatva az oltár titulusát is. Az egyházi vizsgálatok és leltárok felsorolásaikban „oltár”, „Szent ... oltára” kifejezésekkel liturgikus funkciójuk szerint szólnak róluk. A történeti elbeszélő momentumot tartalmazó források néha, illetve a magára a tárgyra vonatkozó, annak állításával, felújításával kapcsolatos iratok (megbízások, számlák, stb.) anyagi valójukban tekintik a (mű-) tárgyakat, ahogy e tanulmány is. A fennmaradtak esetében szemrevételezésük, restaurátori vizsgálatuk igazolhatja, pontosíthatja az írott források adatait. Részletes ismertetésük azonban meghaladja ennek az írásnak a kereteit. (A leírásokban az égtájak szerinti helymegjelölést használtam – eltekintve a székesegyház nem teljesen szabályos tájolásától –: kelet a szentély, dél a Szentháromság tér felől használt oldalbejárat, nyugat a toronypáros főhomlokzat, észak a Szent György-kápolna feltárt maradványai felé.)

¹⁵ Lásd Varga Tibor László tanulmányát, melyben a dokumentumok ismertetésén túl felhívja a figyelmet a tüzetesebb vizsgálatukkal várható tanulságokra több tudományterület számára, illetve egyes kérdéskörök tisztázásában, valamint néhány példán keresztül adalékkal szolgál Hornig püspök személyiségéhez is. VARGA 2011a., valamint uo. Függelék I–IV. Ilyen kérdéskörként tűnt fel berendezéstörténet itt tárgyalandó epizódja. Itt köszönöm meg a szerzőnek a sok adatot, javaslatot és a munkámhoz nyújtott támogatását.

¹⁶ ÁDÁM 1912. II. 79. A szórványként a székesegyház környezetében láthatóan megőrzött, régészeti leletként földből vagy falazatból előkerült XI–XV. századi kőfaragvány-töredékek, melyek egy része feltehetően a belső tér valamely kisépítészeti egységéhez, illetve a Szent György-kápolna oltárához tartoztak, jelen közleménynek nem képezik tárgyát.

¹⁷ TARI 2018. Kat. 79.

¹⁸ ÁDÁM 1912. II. 257., 261–262. Az írott források alapján a középkor folyamán egyrészt nagy számban és gazdag felszereléssel voltak oltárok a székesegyházban, illetve kápolnáiban. A leltárakból kitűnik, hogy a hozzájuk tartozó képi ábrázolást, díszítést sokszor az oltárterítők, illetve az ereklyetartók hordozták.

menetele.¹⁹ Szent György és Szent Márton tisztelete is részben folyamatos, részben – utóbbi csak egy rövid időre – újra aktuálissá vált. Utóbbiak tiszteletére a középkori székesegyház egy-egy kápolnáját szentelték, ezeket a székesegyházhoz csatlakozó bővítményeként határozhatjuk meg, amelyeket pusztulásuk után, a XVIII. században már nem építették újjá.²⁰ Tituláris szentjeik tiszteletére, – utóbbinak úgy is, mint saját védőszentjének – Padányi Biró Márton püspök egy-egy oltárt állított, ezek a tárgyak azonban nem maradtak fenn 1907-ig. A XVIII. századi mellékoltárokon új titulusként jelent meg az 1729-ben szentté avatott Nepomuki Szent János, oltárát 1746-ban már említik,²¹ és Szent Anna, a neki szentelt oltárt 1733-ban állítják.²² 1907-ig a székesegyházon belül az oltárok titulúsának megváltoztatásáról nem tudunk; újonnan csak Szent József tisztelete jelenik meg, akinek a kanonokok számára 1880-ban, az északi sekrestye mellett felépült, róla nevezett kápolnában állítottak oltárt.²³

Az 1907-ben fennálló Szent Mihály-főoltárt – valamint baldachinos tabernákulumot és 6 ezüstös gyertyatartót – Koller Ignác püspök (1762–1773) készítette 1768-ban.²⁴ A márvány oltárépítmény és az oltárkép – írott források szerint – Guido Reni 1635-ben a római Sta. Maria Immacolata templom intarziás fa mellékoltárára festett Szent Mihály képéről Rómában készítettett másolat.²⁵ A veszprémi oltár felépítménye a rómaihoz hasonló: oszloppár fölött az egyenes párkány és oromzat, de nagyobb szabású és anyaga vörös márvány.

A fennálló altemplomi Szűz Mária-oltár 1781-ben, elődjének helyére, Csapody Lajos nagyprépost, kanonok végrendeletében hagyott adományából készült, márványból.²⁶ Az oltárépítmény (tatai) vörös-, betétei zöldes és fekete márványból készültek; az oltáron Mária gyermek Jézussal faszobor, 1907-ben fehérre festett volt.²⁷

¹⁹ Lásd KARLINSZKY 2018. a korábbi szakirodalommal.

²⁰ Ugyanakkor a XVIII. századtól többször előfordult, hogy a középkori altemplomot, illetve annak déli bővítményét a Szent Imre herceg legendájából ismert Szent György-kápolnával azonosították.

²¹ VFL III.1.a.2. Veszprém ecclesiae 1746.

²² VFL I.1.8., tom. 31. (Visitatio canonica capituli ecclesiae cathedralis Weszprimiensis, 1780) Szent Annát az egyházmegye védőszentjeként először az 1779. évi egyházlátogatási jegyzőkönyv említi, de ekkor még nincs oltára (az adatot Varga Tibor Lászlónak köszönöm).

²³ ÁDÁM 1912. II. 491–492.

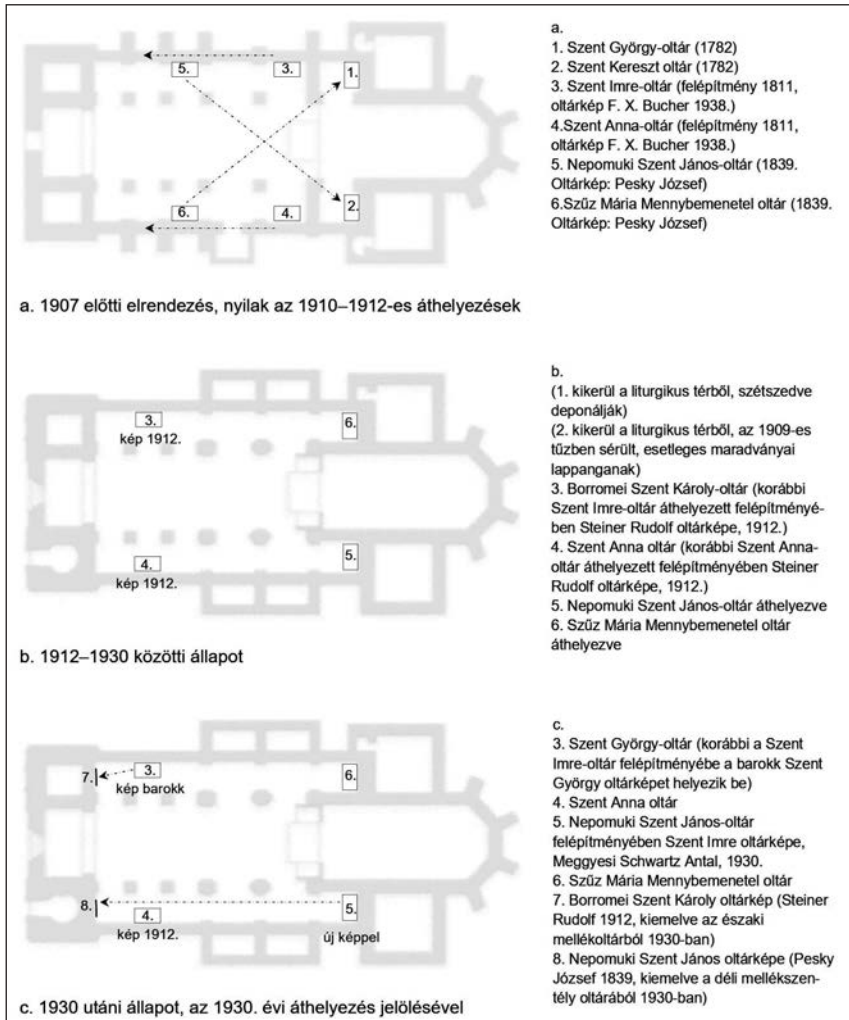
²⁴ VFL I.1.7. fasc. 6. no. 2., ÁDÁM 1912. II. 416. Centenáriumi Album I. tábla. Mivel húsvét előtt került sor a fotózásra, a fényképen a főoltár képét lepel takarja. Egy másik felvételen a kompozíció halványan kivehető: Kuny Domokos Múzeum, Tata, Révhelyi-hagyaték, Manda Archívum Ltsz. 2014–4484.

²⁵ ÁDÁM 1912. I. 23–24., II. 397., LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 29., VFL I.1.8. tom. 31. (Visitatio canonica capituli ecclesiae cathedralis Weszprimiensis, 1780) VFL I.1.43., fasc. 13. no. 19. (Koller-jelentés).

²⁶ Felszentelése 1781. Lásd: VFL I.1.39.b. tom. 20. p. 50., ÁDÁM 1912. II. 420., 426.

²⁷ Centenáriumi Album XXIII. tábla., ÁDÁM 1912. II. 426., 527–528.

Az oltárokat a XVIII–XIX. század folyamán szakaszosan állították, a főszentély, illetve altemplom felől haladva, a mellékoltárokat páronként egy időben, azonos kialakítással készítve, kezdetben fából, majd fokozatosan márványból megújítva, így 1907-re három pár márvány mellékoltár állt a székesegyházban.²⁸ (2a: Oltárok 1907-ben a barokk templomépületben, az 1910-es áthelyezés jelölésével.)

Alaprajzi vázlat a veszprémi székesegyházról a mellékoltárok áthelyezésének jelölésével.

²⁸ ÁDÁM 1912. II. 397.

A háromhajós barokk templomban a mellékszentélyek az emelt főszentély teréhez kapcsolódtak, onnan azonos szinten árkádivvel nyíltak, a mellékhajók felől alépitményük homlokfala és felette erőteljes kőkorlát által határolva. A déli mellékszentély Szent Kereszt-, és az északi Szent György-oltárt 1782-ben Katona József kanonok állíttatta korábbi faoltárok helyén.²⁹ 1907-es állapotukban az oltárépitményben a koporsó alakú stipes felett a félköríves záródású oltárképet pilaszterpár és átlósan elé állított oszloppár veszi közre, erőteljes, fogrovatos vízszintes párkány zárja, az oszlopok felett előreugró szélein egy-egy puttó-szoborral, térben előrenyúló, szögletes végződésű volutapárral közrefogott, fesztondíszes oromzata szegmensíves záródású. Az orommezőben felhőgomolyban két puttó-fej reliefsje. A Szent Kereszt oltár angyal-párja kezében a szenvedés eszközeit tartja, az oromzat felett sugárkoszorúval övezett aranyozott korong, IHS (Jézus) monogrammal. A hátfal betétdíszét, az oszloppárt és felette a párkány frizét gazdagon erezett márványból faragták. A fénykép alapján nehezen megítélhető a Keresztre feszítés jelenet: a crucifixus jobbán karjait mellén keresztbe helyezve imádkozó figura vehető ki, balján csak sejthető egy másik alak. Az egészalakos Szent György ábrázolás római katonaruhában lendületesen előrelépő, karjait széttáró, égre tekintő alakot mutat, felette angyal jelenik meg.

A mellékhajók keleti részében álló Szent Anna- és Szent Imre-oltár 1811-ben a székeskáptalan költségén készült korábbiak helyén. Eredeti oltárképeiket idősebb Franz Xavér Bucher festette,³⁰ 1838-ban azonban ifjabb Franz Xavér Bucher „reparálta”.³¹

1907-ben az oltárépitmények felépitménye a koporsó alakú stipes felett kevésbé plasztikus. A szegmensíves záródású oltárképet a hátfal síkjára rétegződő kettős pilaszterpár keretezi, háromrészes, párkány és középen felnyitott, szegmensíves oromzat koronázza, a széleken egy-egy vázával, középen csaknem egyenes oldalú oromzattal, melyet szélein ellapuló szegmensíves párkány zár. Az oromzatra sugárnyalábokkal övezett koszorúban talán a szent monogramja volt.³² Az oltárfelépitmény kétféle, egy sötétebb és egy vékonyan erezett világosabb márványból (alapsík, fríz) készült. Az oltárképek többalakos jelenetek: a Szent Anna oltár témája a gyermek Szűz Máriát ta-

²⁹ VFL I.1.7. fasc. 6. no. 2., ÁDÁM 1912. II. 39., 426. Szent Kereszt-oltár: Centenárium Album II., XVIII., LVIII. tábla; Szent György-oltár: uo. VI., XX. tábla.

³⁰ 1811-ben márványfaragó, aranyozó mestert és (id.) Franz Xavér Bucher festőnek számára kifizetések. Lásd: VFL I.1.39.f. 185., 191. pp. 1818-ban mindkettőt márványoltárként veszik számba. Lásd: VFL I.1.7. fasc. 6. no. 2., LUKCSICS-PFEIFFER 1933. 33. ÁDÁM 1912. II. 397., 444., 527., részben Véghegyi Dezsőre hivatkozva 1818-ban, a földrengés után állítottnak mondja. Szent Anna-oltár: Centenárium Album VII. tábla; Szent Imre-oltár: uo. IV. tábla.

³¹ Kopácsy József érsek (1827–1838, apostoli kormányzó 1843-ig) rendelkezése felvett számadáskönyv az 1838–1843 közötti időszak felújításairól jó néhány adattal szolgál. Lásd: ÁDÁM 1912. II. 462–463. Hogy az idézett festői munka átfestést, esetleg új kép festését jelentette-e, a fennmaradt Szent Anna-oltárkép restaurátori vizsgálata döntheti el.

³² Az archív felvételen a Szent Anna-oltáron talán kivehetők a S[ancta] A[nn]a betűk.

nító Szent Anna. Az ülő Szent Anna jobbján áll Mária, mindketten Szent Anna térdén fekvő nyitott könyvre mutatnak. Bal válla mögött a fél könyökre támaszkodó Joachim figyelő őket. Balra fent angyal szemléli a jelenetet. A Szent Imre-oltárkép témája a herceg fogadalomtétele a Szűzanyának: balra a térdelve imádkozó ifjú, a jobbra fent felhők közt megjelenő, gyermek Jézust az ölében tartó Máriára tekint. A jelenetet angyalok kísérik. 1907-ben a Szent Anna-oltár a déli mellékhajóban, az oldalbejárattól keletre állt, a Szent Imre vele szemközt az északi mellékhajóban volt.

A Mária mennybemenetele és a Nepomuki Szent János márványoltárokat szintén korábbi faoltárok helyén állították a XIX. század első harmadában.³³ 1839-ben mindkét oltárba Pesky József (1795–1862) jó nevű pesti festő oltárképei kerültek.³⁴ 1907-es állapotukban az oltárok felépítménye kiegyensúlyozott, klasszicizáló formavilágú. A keskenyebb, félköríves záródású oltárkép körül nagyobb felületen jelenik meg a hátfal finoman tagolt síkja, a záradéokban plasztikus konzollal. A széleken kannelúrázott törzsű pilaszterek, előttük szabadon álló oszlopok háromrészes egyenes párkányt tartanak, előlött a széleken egy–egy váza, középen téglány mezőbe írt sugárkoszorú, középen felhőkkel övezett galamb, előlött pálmaágak felett koszorú. Az oltárképek sokalakos apoteózis jelenetek, a Mária mennybemenetele kép alsó részét mozgalmas csoport foglalja el, a felső negyedben felhők közt Mária felhők közé emelkedő alakja látható, a Nepomuki Szent János oltárnak csak hasonló elrendezése kivehető a felvételen. 1907-ben az előbbi oltár a déli mellékhajó nyugati részén, utóbbi vele szemközt az északi mellékhajóban állt.

A főhajóból középen kölépcső vezetett az emelt szentélybe, második fokán három felnyíló szárnyú, indás-levéldíszes, áttört, barokk fémrács határolta.³⁵ A szentély előtt délre szoboralakos réz fedéllel ellátott kő keresztelőmedence,³⁶ északra faragott kő mellvédes szószék állt, hangvetőjén három – Jézus Szent Szívét (?), horgonyt, illetve keresztet és kelyhet) tartó puttó szobrával, fémkorlátos feljárója a mellékhajóból indult.³⁷ Készítésük pontos idejére, mesterére vonatkozó adatot egyelőre nem találtam.

A hosszház tölgyfa padsorairól nem tudjuk, hogy még azonosak voltak-e az 1738-ban készítetttekkel,³⁸ esetleg a XIX. században cserélték. 1756-ban Padányi Biró Márton kanonoki stallumokat készített, Ádám Iván tudomása szerint, 1907-ig még ezek

³³ 1818-ban még faoltárként írják le. Lásd: VFL I.1.7. fasc. 6. no. 2., LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 33., ÁDÁM 1912. II. 426., 444–445., 462., 527., Centenáriumi Album, Mária mennybemenetele-oltár: III., XVIII., XIX. tábla; Nepomuki Szent János-oltár: uo. V., XX. tábla.

³⁴ ÁDÁM 1912. II. 462–463.

³⁵ Centenáriumi Album XIV., XV., XVI., XXVIII. tábla.

³⁶ Centenáriumi Album II., XVI., LVIII. tábla.

³⁷ Centenáriumi Album XIV., XV., XVI., XVII., XX., XXVII., XXVIII., XXIX. tábla.

³⁸ LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 31. VFL I.1.43., fasc. 13. no. 19. (Koller-jelentés).

maradtak szolgálatban.³⁹ A nyugati karzaton orgona állt, az archív felvétel alapján két közbülső szekrényének háromszögű orozata felett egy–egy angyalpár szobrával.⁴⁰

Tehát 1907-ben a berendezés közel másfél évszázad alatt folyamatosan alakított, mégis rendezett, egységes barokk, késő barokk jelleget mutatott.

A régi berendezés sorsa

A székesegyház újjáépítését a berendezés bontásával 1907. április elején kezdték meg. Ezt közvetlenül megelőzően került sor az Ádám Iván-féle fotózásra. Közel két hét alatt a templomot kiürítették.⁴¹ A szerződések, költségvetések minden esetben – berendezési tárgyak, korlátok, lépcsők, burkolatok, fedélszék – a bontások gondosságát és az elbontott anyag deponálását írták elő. A felújítás három és fél éve alatt a kikerülő tárgyakat különböző helyeken tárolták: templomon belül az altemplomból nyíló „szertár” helyiségben ideiglenesen,⁴² illetve hosszabb ideig a püspöki palotában, ahol még fényképfelvételek is készültek róluk⁴³ – udvarán, teraszán –, a káptalan-pajtában, a szemközti ferences rendház pincéjében.

A neoromán enteriőrben a négy XIX. századi mellékoltárt tervezték újra felállítani. Felújításuk, kiegészítésük részletesen követhető az első, 1909. évi költségvetéstől kezdve a vég számláig, valamint egyéb számlákból, szállítólevelekből és kapcsolódó levelezésből, esetenként tervrajzból is. Az egyes munkarészeket a székesegyház felújításán egyébként is dolgozó vállalkozók végezték, budapesti műhelyeikben. 1909. október–november folyamán a négy mellékoltár – három vagonot megtöltő – faragott kő-elemeit Seenger Béla,⁴⁴ budapesti telehelyére szállították,⁴⁵ aki 15.400 koronáért

³⁹ ÁDÁM 1912. II. 411.

⁴⁰ Centenáriumi Album XV. tábla.

⁴¹ A templomból való kivonulás húsvét keddjén történt meg, az épület és a berendezés bontási munkáit ezt követően, április közepe táján kezdték meg. ÁDÁM 1912. I. 21., 53., II. 499–500., 521.

⁴² Az itt említett darabok – az altemplomi Szűz Mária-oltár, Szent Imre-oltárkép – később az északi oratóriumban voltak. ÁDÁM 1912. 426., 522., 527.

⁴³ Ezekről a felvételekről csak említésből tudunk. Lásd *Függelék VIII.* szemelvény.

⁴⁴ Császári és királyi kőfaragómester, márvány- és kőfaragóipari rt.-jének tulajdonában több kőbányával. Részt vett a budai vár palotájának Hauszmann-féle átalakításában, a Parlament, a Zeneakadémia, a Halászbástya márványmunkáin, épületdiszein, illetve műhelyében készült a veszprémi munkával egy időben a szintén Aigner Sándor tervezte budapesti Örökimádás-templom (1904–1908) főoltára.

⁴⁵ Kimutatás a székesegyháznál 1909. nov. 1–14. között végzett csomagolás és vagonírozás napszámos költségeiről, 1909. nov. 13. (VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 9. csomó); oltárkövek vasúthoz szállításáról és felpakolásáról 1909. okt. 19., nov. 2. és nov. 11-én, napszámjegyzék, uo., lásd *Függelék VII.* szemelvény. Seenger Bélához szállításról vasúti fuvarlevél 1-1 vagon faragott kő Veszprémi feladás 1909. nov. 02. és nov. 11. (VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 6. csomó, no. 4.; uo. 9. csomó.).

elvégezte a felújítást.⁴⁶ Ugyanakkor újonnan készített rájuk vörös márvány ereklyetartót, fedéllel, összesen 140 koronáért.⁴⁷

Az oltárok farészein Keszler János kőszobrász alvállalkozójaként Strofinszky József végezte a szobrászi javítómunkát és aranyozást, a képkereteket Reiszter Elek javította és aranyozta.⁴⁸

Oltárképeket – egy ládányi közelebről nem meghatározott tétel – csak 1910 márciusában szállították el restaurálásra Szirmai Antal – a székesegyház figurális kifestését is készítő festő – budapesti műhelyébe, a négy oltárképet 600 koronáért restaurálta, majd ismét postai úton, 1910 szeptemberében küldte azokat vissza a veszprémi építésvezetőség számára.⁴⁹ Így az ereklyékkel ellátott mellékoltaérok az október eleji felszentelésre elkészülhettek, s ismét használatba vették őket.

Az átalakított székesegyházban a korábbi 6 helyett csak 4 mellékoltaért állítottak. Új nem készült, a felújított régiek – már csak az épület megváltozott elrendezése folytán is – a korábitól eltérő helyre kerültek, illetve némelyik felépítménybe új oltárkép került, melynek ábrázolása sem minden esetben követte a régit. (2b: *Oltárok 1912–1930 között az átalakított székesegyházban és 2c: Oltárok és oltárképek az 1930. évi átrendezést követően az áthelyezés jelölésével. Lásd: Illusztráció a 7. oldalon.*)

A mellékszentélyeket azonos alapterületen, de a mellékhajókból nyílóan, azok szintjén alakították ki. Ide helyezték át – oldalcserével – a korábban a mellékhajók nyugati felében álló oltárpárt. Tehát 1910-től az északi mellékszentélyben a Mária Mennybemenetele-, avagy ettől fogva Oltáriszentség oltarának is nevezett oltár (mivel rajta helyezték el az attemplomi Szűz Mária-oltár szentségházát),⁵⁰ a déli mellékszentélyben a Nepomuki Szent János-oltár volt található, mindkét felépítmény a saját korábbi oltárképével.⁵¹ Helyükre – a mellékhajók nyugati felébe – hozták előre délen

⁴⁶ Költségvetés, mellékoltaérok felállítására, Seenger Béla kőfaragó, Budapest, 1909. júl. 30. (VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 9. csomó, no. 1.) Lásd *Függelék VIII.* szemelvény. Az ajánlatban említett 4 fényképről közelebbit nem tudunk, az Ádám Iván-féle albumban lévőkön kívül másról egyelőre nincs tudomásunk. Továbbá II. Pótszámla, Seenger Béla kőfaragó, 1910. ápr. 26. (VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 9. csomó, no. 2.) Lásd *Függelék IX.* szemelvény. Kifizetési elismervény, Aigner Sándor, 1910. máj. 26. Hornig Károly ellenjegyzésével 1910. máj. 29. (VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 9. csomó no. 11.).

⁴⁷ Seenger Béla kőfaragó vég számlája, 1910. nov. 8. p. 21. (VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 9. csomó, no. 2.).

⁴⁸ Lásd *Függelék XI–XIV.* szemelvény. Lásd még *Függelék VIII.* szemelvény.

⁴⁹ Vasúti szállítólevél 1 láda oltárképről, veszprémi feladás 1910. márc. 17. (VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 9. csomó); vég számla a 4 oltárkép restaurálásáról 1910. márc. 7. (VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 9. csomó, no 2.). Lásd *Függelék XV.* szemelvény, vasúti fuvarlevél Szirmai Antaltól való visszazállításról, budapesti feladása 1910. szept. 5., érkezés 1910. szept. 7. (VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 6. csomó, no. 4.).

⁵⁰ ÁDÁM 1912. II. 444., 462., 521.

⁵¹ A Nepomuki Szent János-oltár képét később, 1930-ban cserélték a ma láthatóra.

A déli mellékszentély 1907-ben. Jobbra a Szent Anna-oltár – letakart oltárképpel –, balra a barokk keresztelőmedence, szemközt az emelt mellékszentélyben a Szent Kereszt-oltár. (Centenáriumi album II. tábla)

Zalaszentiván Keresztelő Szent János templom alapjaitól újjáépített temploma számára a székesegyház barokk szószékének, keresztelő kútjának faragott kő részeit⁵⁵ és a főoltár vörös márvány menzáját;⁵⁶ 1925-ben – de források szerint még Hornig püspök ígérete alapján – a piaristák veszprémi Szent Anna kápolnája számára a székesegyház barokk Szent György oltarának felépítményét⁵⁷ és a Szent Anna-oltár korábbi oltárképét.⁵⁸

a Szent Anna-, északon a Szent Imre-oltár felépítményét, melyekbe azonban Steiner Rudolf soproni festőtől rendelt új oltárképek kerültek: délen továbbra is Szent Anna ábrázolásával,⁵² északon azonban az oltár titulus változásával járó Borromei Szent Károly, Hornig Károly püspök védőszentjének ábrázolásával.⁵³

További oltárok, oltárrészek is visszakérültek a templomba, hasonlóképpen felújítva, de használaton kívül, az oratóriumokban kaptak helyet: az altemplomi XVIII. századi Mária-oltár és benne (?) a Szent Imre oltárkép, valamint annak párja, illetve az északi oratóriumban az 1838-ban „reparált” Szent Anna-oltárkép.⁵⁴

Később, már az 1920-as évek folyamán Rott Nándor püspök más, támogatásra szoruló templomoknak adományozott a raktározott műtárgyak közül. 1923-ban a

⁵² Ma is ebben a formában.

⁵³ A kép jelenleg az északi mellékhajó nyugati falán látható.

⁵⁴ ÁDÁM 1912. II. 426., 522., 527.

⁵⁵ A fából készült hangvető, a három angyal szobor, illetve a réz fedél sorsa ismeretlen.

⁵⁶ A főoltár elemeit addig a püspöki palota teraszán tárolták, további darabjainak sorsa ismeretlen.

⁵⁷ A Szent György-oltár darabjait addig a káptalan-pajtában tárolták. ÁDÁM 1912. II. 426.

⁵⁸ Részletesen lásd az 1. jegyzetben hivatkozott tanulmányt.

Más töredékek útját az elmúlt évszázadban nem sikerült követni, de jelenleg egyházi tulajdonban vannak. A klasszicista orgonaszekrény négy fából faragott angyalszobra a székesegyház két sekrestyéjében, párosával elhelyezve;⁵⁹ – ugyan nem a berendezés, de az épület díszítményeinek részét képezte – a Padányi Biró Márton által a székesegyház déli bejárata elé építettett előcsarnok barokk oromzati szoborcsoportja, puttópár közt fémkereszt – a Boldog Gizella Főegyházmezei Gyűjtemény kőtárában található.⁶⁰

Közismert, hogy Hornig Károly püspök még a munkálatok idején a múzeumnak adományozott értékes töredékeket, de ezeken túl is kerültek a Laczkó Dezső Múzeumban további székesegyházi műtárgyak.⁶¹

Nem ismert egyelőre a sorsa a főoltár márvány felépítményének és a Guido Reni-másolat oltárképnek;⁶² a Szent Kereszt-oltárból a tűzvész ellenére fennmaradt részletek némelyikének⁶³ és Szent Imre-oltár oltárképének, az altemplomi Szűz Mária-oltárnak és faszobrának, valamint a barokk szószék hangvetőjén volt három angyszobornak is. Egyelőre nem tudjuk, hogy a Hornig püspök által nagyra tartott barokk tölgyfa padoknak, valamint a többi bútornak mi lett a sorsa.⁶⁴ További kutatás során egyesek esetleg felbukkanhatnak még.

⁵⁹ A Megyei Múzeum 1925. évi megnyitására rendezett kiállítás számára letétbe átadott műtárgyak jegyzékében szerepelnek. Néhány éve még az altemplom oltarán voltak elhelyezve. VFL I.1.44.a. 774/1925., Centenárium Album XV. tábla.

⁶⁰ VFL III.1.i. tom. 5. (Liber cathedralis ecclesiae S. Michaelis Archangeli Vesprimiensis).

⁶¹ Tóth Sándor 1962-ben kezdte meg a veszprémi múzeumban katalogizáló munkáját. Jelentéseit követően ennek eredményeként 1963-ban publikálta a székesegyház középkori kőfaragványairól szóló első tanulmányát. Írásának egy korábbi változatához Éri István írt lektori véleményt (Laczkó Dezső Múzeum Veszprém – a továbbiakban LDM –, Műemléki adattár, 40. doboz, Veszprém, Ltsz. 7581.), melyben javasolja a címváltoztatást és ennek megfelelően a feldolgozás leszűkítését, mondván, hogy a „*barokk templombelsőről a fennmaradt barokk faragványtöredékek mellett a faszobrokról, vasrácsokról, freskókról egy külön tanulmányban kellene értekezni*”. A múzeum régi katalógus-kartonjai között megtalálható néhány általa felvett, azonosított töredék, így a megújított mellékoltárok egykori puttó-szobrainak néhány töredéke.

⁶² Azok a híradások, amelyek az 1945. évi bombatalálatban megsérült „főoltárképről” beszélnek, az Aigner Sándor tervei alapján készült, figurális ábrázolást nélkülöző főoltár mögötti, az említett terveken már vázlatosan szereplő, majd Waltherr Gida által készített, színes üvegablak Szent Mihály-képére vonatkoznak. Az ablakok 1950-es évekbeli pótlásakor is ilyen értelemben írnak „oltárképről”. Vö.: Főoltár, vázlatrajz. VFL I.4.a.1. Veszprémi székesegyház archív tervek és iratok, IV. köteg, 26. sz.

⁶³ Ádám Iván szerint a Szent Kereszt-oltár az 1909. április 2-i tűzvészben megsérült, illetve „eléggett”, „*nagy sérelmet szenvedett a tűzben, éppen a szép oszlopok pusztultak el. A többi résznek nincs baja.*” Az oltár maradványai 1912-ben a ferencesek szemközti épületének pincéjében voltak. ÁDÁM 1912. II. 397., 426., 527. Az oltárképről nem találtam említést.

⁶⁴ Az 1910. évi múzeumi bejegyzésben említett két padoldal közülük való lehetett.

A megrendelői és tervezői szándékok

A székesegyház felújításának évfordulójára 2011-ben közreadott gazdag forrásközlésből⁶⁵ már képet alkothattunk a felújítás indokairól, melyek közt az évfordulóhoz közeledő püspöki székhely rangjához méltatlan állapota játszhatta a fő szerepet. Az 1888-ban hivatalába lépett Hornig Károly a székesegyház megújítását már évekkel korábban tervbe vehette, előbb azonban a szükséges feltételeket kellett megteremteni.⁶⁶ A püspök „*tartósan díszes alakban*”⁶⁷ kívánta restauráltatni a székesegyházat, ugyanakkor ízlésbeli szempontok is közrejátszhattak, ha így fogalmaz a helyreállítását „*napjaink műizlése is nem csak kívánatossá, hanem szükségessé teszi*”.⁶⁸ Elképzeléseit kezdettől igen határozottan szándékozott képviselni, mind a műemléki hatósággal – erre végül kifogásolható előírások hiányában szükség sem volt –, mind a tervező építésszel szemben.⁶⁹ Utóbbi folyamat egy–egy momentumára alább megpróbálók következtetni néhány szerencsésen fennmaradt levél, a költségvetések és tervek átalakulása, a kivitelezés közben tetten érhető apróbb változások alapján. A püspök megrendelői szerepe nem csak az újonnan tervezett épület, enteriőr szempontjából vizsgálható, de az átalakításra ítélt templom korábbi berendezésével kapcsolatban is. Mindezen kérdések összefüggenek a megrendelő, a tervező, illetve az aktuális ízlés, stílusválasztás kérdésével, amelyben – még óvatosabban –, de talán lehet megállapításokat tenni.

Az újjáépítés előkészületei, a tervezés 1906-ban kezdődött meg – tíz évvel a budai Nagyboldogasszony és a kassai dóm, nyolc évvel a pécsi székesegyház felújításának befejezése után. A stílszerű helyreállítások sorában, viszonylag késői példaként, a cél itt is a középkori épület „visszaállítás”, újraalkotása volt, a tér- és tömegképzéstől a díszítmények motívumkincséig. Kifejezett szándék volt a – MOB által is előírva – a fellelt eredeti részletek felhasználása a tervezésben. Szintén jellemző – mint a

⁶⁵ KARLINSZKY–VARGA 2011.: Potzner Ferenc, Simon Anna – Fülöp András és Varga Tibor tanulmányai, valamint a kötet Függeléke.

⁶⁶ E célra tett egy-egy alapítványt Hornig Károly és Rada István kanonok már 1903-ban (ÁDÁM II. 499., VFL I.1.44.a. 2218/1904), illetve 1904-ben (VARGA 2011a. 104–105.)

⁶⁷ VFL I.1.44.a. 185/1907. Kiadva: VARGA 2011b. 172–173. (Függelék 5. szemelvény, Hornig Károly levele, 1907. jan. 10.).

⁶⁸ VFL I.1.44.a. 652/1907. Kiadva: VARGA 2011b. 175–177. (Függelék 7.a. szemelvény, Hornig Károly levele, 1907. febr. 2.).

⁶⁹ Bár a felújítás a káptalannal közös elhatározáson alapult, az iratokból úgy tűnik, hogy a káptalannak egyetlen szempontja volt: a maga számára fűthető és kényelmes hely kialakítása. Egy esetben merül még fel Rada István kanonok egyetértő nyilatkozata – az altemplomi oltár áttervezetésének kérdésében –, mellyel tovább erősíti a püspök úr kívánságát, másrészt a megrendelésben érdemi szerepére is utalhat, mivel az oltár Corpus-szobrát ő készítette el 1915-ben.

korszak hasonló jellegű vállalkozásaira is – az a mindenre kiterjedő gondosság, ami a tervezésben és a megrendelésben egyaránt megnyilvánult: részlettervek sokasága biztosította, hogy az épület legkisebb tartozékai is szervesen illeszkedjenek az egységes koncepcióba, a terveket egy részről a vezetőépítész szignálta, másrésztől személyesen Hornig püspök döntött elfogadásukról.

E döntésmechanizmusra világít rá Hornig Károly levele,⁷⁰ melyben olyan részletekben határoz, mint az altemplomi oltárhoz használandó márvány színe, ugyanott a felirat jellegéről. Továbbá az oltárban utólag Corpus-szobor elhelyezését kéri, illetve kifejti elvárásait az újonnan tervezett keresztelőmedencével kapcsolatban: „4) Nem fogadom el a keresztkútnak földőjét, mert ilyen szerkezet nem ezeknek kezeibe való; a keresztkút minden földő nélkül, vagy legfellebb könnyű, lapos földővel legyen ellátva, amelyet leemelni és a földre tenni...” Míg az altemplomi oltár áttervezéséről, átalakításának többletköltségeiről számla tanúskodik,⁷¹ addig a keresztelőkút fedelének egyszerűbb kivitelét – ahogy ma a megvalósult munkán láthatjuk – nem érte el a püspök.

A püspök szerepét a berendezés alakításában élesen megvilágítja Velty Ferenc kőfaragó Rainprecht Antal, püspöki jószágkormányzóhoz intézett levele,⁷² melyben a következőt kéri:

„A tegnapi megbeszélésünk folytán éppen most én is levélben arról akartam értesíteni Nagyságod, hogy leghelyesebb lenne, ha mielőtt az (!) oltár lebontva lesz, a kegyelmes Püspök úr ott a székesegyházban megmagyarázná, hogy hogyan akarja átalakítani.

És azután azokat a részleteket melyeken átalakítás lesz, a műhelyembe és azokat a részleteket, melyeken nem lesz átalakítás egyenest a kápolnába szállítjuk.”⁷³

Az elbontott részletek megőrzésének egyszerű oka volt a szigorú költségvetés, amelyben a kiadási oldal a még építőanyagként használható anyagok beépítésével, a mestereknek való beszámításával, eladásával, vagy a püspöki uradalmakban való felhasználással csökkenthető volt.⁷⁴ De jóval túlmutat ezen a szándékon a mesterségbe-

⁷⁰ VFL I.1.44.a. 386/1912. Kiadva: VARGA 2011b. 186. (Függelék 12.b. szemelvény. 1912. jan. 28.)

⁷¹ Az utólagosan elhelyezendő szobor miatt a már kész oltárápítmény átalakítására van szükség. Lásd Seenger Béla kőfaragó számlája az altemplomi oltárról, 1912. ápr. 13. VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 9. csomó, no. 2.

⁷² VFL I.4.a.1. 15. doboz, 5. köteg, 1 csomó, no 21. datálatlan levél.

⁷³ Arra utaló adatot egyelőre nem találtam, ami az említett kápolnát azonosítaná.

⁷⁴ A felújítási költségek összesítéséből kitétnik, milyen jelentős tételt képezett. Lásd VARGA 2011a. 111. A régi, bontott anyag felhasználásáról: falazó kő (lásd Horváth Sándor kőműves datálatlan levele Aigner Sándorhoz, VFL I.4.a.1. 15 doboz, 4. köteg, 4.csomó, no. 1.; Aigner Sándor levele Rainprecht jószágkormányzóhoz, 1907. febr. 23., VFL I.4.a.1. 15. doboz, 5. köteg, 1 csomó, no. 7, lásd: VARGA 2011b. 197–198. (Függelék 18e.); réz az ereszcatorna és oromszegély bádogos-munkáihoz, kelheimi lapok felhasználása a „levéltár” és oratórium burkolásához. (Költség-

li-, művészi, vagy történeti értéket képviselő tárgyak megőrzésének, hasznosításának igénye. A kettő közt széles skálán mozognak a „mentések”: határesetnek tekinthető, amikor például lépcsőfokok eladásról⁷⁵ értesülünk. De több olyan esetről tudunk, amikor több-kevesebb műértékkel bíró műtárgyakat, de épületelemeket is akár éveken át tároltak, és jóval a felújítás befejezését követően, alkalmas időben a megfelelő helyre ajándékozták, az általam ismertek már mind Hornig püspök utóda, Rott Nándor idejéből valók. Ilyen érdekes eset, amikor Laczkó Dezső az épülő megyei múzeum számára (1914–1925), annak földszinti nyílásaira építőanyagként 1920-ban a püspöktől kért vasrácsot.⁷⁶

Hornig püspöknek az értékeknek helyben való megőrzésére irányuló szándékai felől nem hagy kétséget a következő levél-idézet:⁷⁷

„A főtemplom oltárainak padjainak stb. nek szétajándékozásával vagy eladogatásával szintén ne siessünk oly nagyon. Mért ne lehetne a régi tölgyfapadokat az új templomban felállítani? „Stylszerűség” miatt? „Ugyan hörn's auf!” Ép úgy vagyok az oltárokkal is.

Az ezeken netán spórolható összegek majd találnak gazdát; - péld. azt hiszem, hogy az orgona többre fog kerülni, mind amennyi előirányozva van, stb.

Tessék csak ezeknek a raktározásáról gondoskodni. A kőből való tárgyakat például, talán azon az üres téren lehetne elhelyezni, mely a Residentia lépcsője mellett van. A kinek nem tetszenék, hogy ott vannak, ne járjon arra.”

A püspök kívánsága csak részben valósult meg (iratok hiányában csak feltételezhetjük, hogy ezekben az esetekben az építész tervezői szándéka, meggyőzőereje bizonyult hatékonyabbnak): a hat barokk mellékoltárból felújítással, átalakításokkal, összevonásokkal négyet állítottak fel újra az átalakított székesegyházban.⁷⁸ Ennek csak valamennyire volt oka az oltárok állapota – úgy tűnik, mindössze a Szent Kereszt-oltár felépítménye volt menthetetlen –, inkább lehetett szerepe az új keresztház miatt módosult térhasználatnak. A felújított és a mellékhajó nyugati felébe áthelyezett késő barokk Szent Anna- és Szent Imre-oltárpárba 1912-ben Steiner Rudolftól rendelt új oltárképek kerültek, előbbi azonos ábrázolási témával, utóbbi azonban újonnan

vetési kiírás, 1907, VFL I.4.a.1. 13. doboz, 1. köteg, 5. csomó, no. 2.; Jegyzék a költségek fedezésére felvett összegekről, 1912. júl. 12. VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 2. csomó, lásd *Függelék V.* szemelvény, Kimutatás bontott építőanyagok a püspöki uradalomban való felhasználásáról, 1908. dec. 31., uo.) Ahol lehetőség volt rá – például az altemplomi mellékterek, sekrestyék esetében – a barokk kökereteket helyükön hagyták, átfaragással újították meg.

⁷⁵ Gubicza Lajos veszprémi tanítónak, illetve a kislődi gazdaságnak átadott lépcsőkről, lásd *Függelék IV.*, V. szemelvény.

⁷⁶ SIMON 2020. 366–367.

⁷⁷ Hornig Károly levele, 1907. febr. 6. VFL I.4.a.1. 15. doboz, 5. köteg. 1. csomó, no. 3. Kiadva: VARGA 2011a. 191–192. (Függelék 17.).

⁷⁸ ÁDÁM 1912. II. 527.

megjelenő ikonográfiával, Borromei Szent Károlyt, a püspök védőszentjét ábrázolva. Mivel azonban a két eltávolított korábbi oltárképet is felújították és megőrizték, a változtatás okaként kevésbé azok kifogásolható állapotát, vagy stílusát sejtethetjük, inkább a püspöki reprezentációt,⁷⁹ amely azonban a mellékoltárok hagyományos párban kezelése miatt magával hozta a Szent Anna-oltárkép cseréjét is. Megőrizték és újra használták a templomban barokk tabernákulumokat, gyertyatartókat is. Azonban a két kiemelkedő szerepű oltár, a főoltár a szentélyben és az altemplomi oltár újonnan készültek, feltehetően a stílusegység, illetve az altemplomi Szent Sír-oltár esetében a határozott megrendelői program okán.

Ugyancsak építészeti szempontból átgondolt, egységes enteriőr miatt új padok, stallumok, székek, gyóntató-szekrény, sekrestye-szekrények, ajtók készültek. Az altemplom középkori jellegét biztosítandó a Padányi-sírkamra bejáratának barokk gipszstukkó-keretelését, bejáratának díszes vasrácsos kapuját is elbontották, kőkeretét átdolgozták.⁸⁰

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a felújítási programot a megrendelő püspök nagyjában és részleteiben is meghatározta, tervezési és esetenként kivitelezési kérdésekben személyesen adott útmutatást, de mégoly határozott elképzelései ellenére is a megvalósult műben lényeges pontokon a tervezői szempontok érvényesültek. A dokumentumok alapján úgy tűnik, hogy a káptalan szerepe a felújítási költségek szokásos, egyharmad-kétharmad arányban való vállalásában állt, érdemi szerepe Rada István kanonoknak volt, aki alapítványával anyagilag is hozzájárult a munkákhoz.

A történeti értékek megőrzésének szándéka nyilvánult meg a régészeti-, vagy bontási leletként előkerülő műrészletekről való gondoskodásban, azok közgyűjteménybe

A Borromei Szent Károly-oltárkép (Steiner Rudolf, 1912. Fotó: Lángi József, 2019)

⁷⁹ Korábban hasonlóan járt el Padányi Biró Márton is, esete talán mintaként is szolgálhatott az emlékét különösen tisztelő Honig Károly számára.

⁸⁰ A barokk vasrácsos kapu az 1973–1975-ös, Erdei Ferenc-féle újabb felújítás során a Hősök Kapujában működő múzeumi kiállításból került vissza altemplomi helyére.

juttatásában is. Nem volt ez egyedi gesztus Hornig Károly mecénatúrájában. A tervezett és komoly anyagi nehézségek között építeni kezdett veszprémi múzeum számára nem csak pénzbeli támogatást nyújtott több ízben, de különféle ipar- és képzőművészeti tárgyakat, illetve a püspöki uradalmak területén előkerülő régészeti leleteket is adományozott a formálódó gyűjteménybe. (Ezek a kor értékrendjének megfelelően főként régi pénzek, őskori-római-népvándorláskori fémtárgyak.) A maga korában a püspök korszerű szemléletére vall a már említett középkori kőfaragványok,⁸¹ és még inkább a barokk falképtörödékek, stukkódomborművek múzeumba juttatása.⁸² Még feltűnőbb, hogy e kiemelkedő történeti, illetve művészeti értékkel bíró székesegyházi töredékek mellett csekélyebb jelentőségű, kevésbé becsült műfajú, illetve XVIII–XIX. századi tárgyakkal, mint „3 ajtó, egy ablak, 2 padoldal, 3 lakat, 1 vasrács, 2 díszítmény, 2 oszlopfaj” esetében is hasonlóan járt el.⁸³

Megjegyzendő még, hogy e történeti értéket képviselő műtárgyak megőrzését nem magán- vagy egyházi gyűjtemény keretei közt valósította meg. A saját hatáskörben tartott – akár felújított – műalkotásokat is pusztán megőrzik, ahogy láttuk, erre alkalmas kieső helyeken.

A műtárgyak megőrzésének szempontjai közt tehát – úgy tűnik – nem koruknak, stílusuknak volt döntő szerepe. Mindeközben, ha a Hornig Károly püspök megrendelésére vagy támogatásával épült, újonnan tervezett épületeket, illetve tárgyakat tekintjük – mint az ún. Károly-templom (Feltámadt Üdvözítő-templom), a farkasgyepűi kápolna, vagy a székesegyházi keresztelőmedence –, nyilvánvaló a középkori formavilág iránti vonzalma.

⁸¹ Magyarországon a századfordulón még kiemelkedik Gerecze Péter efféle tevékenysége. A veszprémi közegben olyan tudós társak voltak jelen, mint Rhé Gyula és Ádám Iván, valamint a Balaton-felvidéki középkori templomok topográfiáját összeállító és püspöki támogatással megjelentető Békefi Remig.

⁸² Római, középkori és reneszánsz faragványok deponálása, hat barokk falképtörödékek és a szintén barokk stáció tíz stukkó-domborművének megőrzése és a megyei múzeumnak való átadásához lásd a műtárgyak múzeumi átvételi jegyzékének előzetes jegyzéke: LDM Adattár, 104. doboz, 8. csomó, 48.891/1977., 27–28. Idézi: TÓTH 1963. 4. lj.. Ennek nyomán kisebb módosításokkal készült hivatalos átvételi jegyzék 1908. február 1-én kelt, Laczkó Dezső múzeum igazgató aláírásával: VFL I.1.44.a. 31/1908. Megjelent: VARGA 2011b. 178–179. Rhé Gyula jegyzetfüzete (LDM Adattár 104. doboz, 8. csomó, 48.891/1977. 87–93.), Múzeum Szerzeményi napló I. 1903–1927. 136.

⁸³ Múzeum Szerzeményi napló I. 1903–1927., 3052/1910 számon. (LDM Adattár). Hivatkozva TÓTH 1963. 10. lj. Azonosításuk az LDM gyűjteményében nem történt meg; a vasrács esetében több lehetőség is van. Elképzelhető, hogy azonos az említett Padányi-sírkamra bejáratával, de nem kizárt, hogy a szentélylépcső rekesztőrácsáról van szó. A díszítmény esetében leginkább szintén a Padányi-sírkamra stukkóműveire gondolna a kutató, aki még bízik benne, hogy a Laczkó Dezső Múzeum raktárának rendezése során ezek, vagy az azóta csak említésekben szereplő falképtörödékek (Lásd SERFŐZŐ 2011. 4. lj.: „1980 körül romos állapotban még megvoltak”), illetve elvesztésként számon tartott stáció-stukkók még fellelhetők lesznek.

Függelék

Szemelvények a székesegyházi régi berendezés bontására, felújítására, elhelyezésére vonatkozó iratokból

A.) A bontáshoz

I.

A székesegyház helyreállításának költségvetése, Aigner Sándor, 1906. október 25.
(a püspök számára benyújtott változat, nyomtatott, fűzött ív, 41-ig lapszámozással)
(VFL I.4.a.1. 13. doboz Veszprémi Székesegyház, Építési iratok I. köteg, 1. csomó)

„I. Bontási munkák”:

- „11. pont. A főoltár gondos szétszedése a kövek és egyéb alkatrészek elraktározásával és állványozással együtt. 120 korona.
- 12. pont. 9 db mellékoltár szétszedése, mint előző tétel. Egységár 40 korona, összesen 360 korona
- 25. pont. A főhajó és szentély padok, a sekrestyék és az ezek feletti helyiségek bútorainak szétszedése és eltávolítása. Átalány 600 korona.”

II.

Költségvetési ív, 1907. február 16.

Nyomtatott ív, Horváth Sándor építőmester kézírásával pótlólagos bejegyzésekkel,
költségszámításokkal
(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 1. köteg, 5. csomó, no. 2.)

I. füzet:

Bontás, 25. pont:

- „A főhajó és szentélypadok, a sekrestyék és az ezek feletti helyiségek bútorainak szétszedése és eltávolítása, átalány ... 300 korona” (nyomtatva)
- „az uradalom asztalossal távolítja el” (mellette kézírással)
- „A nagy szószék gondos elbontása a helyszínén össze rakva. A chórus kiálló részének felbontása az anyag helyszínén való össze rakásával. 200 korona.”

III.

Aigner Sándor jegyzéke

Dátálatlan, szignálatlan (iratsorrendben egy 1907. március 13.-i levele mellett)
(VFL I.4.a.1. 15. doboz, 5. köteg, 1. csomó, no. 14.)

„Veszprémi székesegyházban volt

- 20 drb nagy pad,
- 10 drb kis pad
- 5 drb fenyőfa pad
- 2 drb hosszú pad (kis papoké)
- 2 drb hosszú pad (káplánoké)

2 drb stállium
5 drb hosszú pad (catacombeli)”

B.) Az anyagbeszámításhoz

IV.

Költségvetési összesítés, 1912. július 10.

(VFL I.4.a.1. 15. doboz, 5. köteg, 1. csomó, no. 22.)

„4. pont Bontásból eredt és értékesített tárgyakból: Horváth Sándor építőmesternek átengedett és állásfának felhasznált épületfa értéke számlájából levonattott: 319.39 korona. Wolfram János rézművesnek eladott ócska réz értéke számlájából levonattott: 8464 korona. Gubicza Lajos veszprémi tanítónak eladott lépcsők árából befolyt 18 korona.”

V.

Jegyzék a költségek fedezésére felvett összegekről, Schmidt Lajos jószágkormányzó, 1912. július 12.

(VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 2. csomó)

A püspöki törzsvagyon, a káptalani törzsvagyon és a székesegyházi alapot követő 4. tétel:

„Bontásból eredt és értékesített tárgyakból: Horváth Sándor építőmesternek átengedett és állásfának felhasznált épületfa értéke számlájából levonattott – 319.korona 39 fillér;

Wolfram János rézművesnek eladott ócska réz értéke számlájából levonattott – 8.464 korona;

Gubicza Lajos veszprémi tanítónak eladott lépcsők árából befolyt – 18 korona.

Püspökség által felhasználtatott: (...) a kislődi gazdaságnak adott kőlépcső – 29 korona.”

C.) A négy mellékoltárra (köves, fafaragó, aranyozó- munka, oltárkép) vonatkozóan

VI.

Költségjegyzék, Rada István összesítője

Datálatlan, kézírásos, ceruzás

(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 6. csomó, no. 3.)

„Kifestés Steinhäusl	33.400
kifestés Szirmay	7.800
plafond aranyozás	2.300
Főoltár (126)	30.000
4 mellékoltár jav. kőfaragó	15.400
4 mellékoltár kapitál aranyozás	1.400
ambóra	10.430
ambóra szobrász	2.500
orgona”	

VII.

Napszámjegyzék, 1909. október 09-től november 13-ig, [...]lánszky András intéző, 1909. november 15.

(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 9. csomó)

„II. A székesegyháztól elszállított a vasútnál berakott oltárkövek felrakásánál felhasználtatott október 19-én, november 2-án és november 11-én tehát 3 vagon oltárköberakásnál...”

5 fő név szerint: napszám összesen 22 korona 80 fillér.

VIII.

Költségvetés, mellékoltárok felállítására, Seenger Béla kőfaragó, Budapest, 1909. július 30.

(VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 9. csomó, no. 1.)

Előoldal:

„A veszprémi püspöki palotában elraktározott és a bemutatott fényképeken látható mellékoltárok egyes részeinek teljes kijavítása, a hiányzó részek pótlásával, az egész oltár teljes újonnan felcsiszolásával és fényezésével, a helyszínen való újbóli komplett összeállításával és elhelyezésével együtt; de a hiányzó capitellek és szobrászmunka, valamint a felállításnál szükséges állványozás nélkül, különben teljesen készen átadva (aranyozás és kép nélkül)

Szükséglet: 4 drb á drb 3850.- Összesen Korona 15.400.-”

Hátoldal:

„Új oszlop vagy liséna fejezetek hozzá adása esetén carrarai vagy magyar fehér márványból szobrászmunkával együtt teljesen készen komplett á drb Korona 5050.-

Szállítási határidő: 4 hó.

Nagybecsű megbízását kérve maradtam Kötűnő tisztelettel:

Seenger Béla

(4 drb fénykép vissza).”

IX.

II. Pótszámla, Seenger Béla kőfaragó, Budapest, Aigner Sándornak, 1910. április 26.

(az összesítő végelszámolásba helyezve, 1910. november 8.) Kézirat.

(VFL I.4.a.1. 15. doboz, 4. köteg, 9. csomó, no. 2.)

„4 drb teljes oltár complet kijavítása az összes hiányzó részek pótlásával az összes oltárnak teljesen új csiszolásával és fényezésével, a helyszínre való újbóli komplett összeállításával és elhelyezésével együtt, de a hiányzó capitellek és szobrászmunka, valamint a felállításnál szükséges állványozás nélkül, különben teljesen készen átadva, megjegyezvén, hogy a régi oltároktól eltérően a fa bázisok helyett, fehér carrarai márvány bázisok, a kisebb oltároknál pedig két új mensalap készült (6 darabból).

1909. július hó 3 iki költségvetés szerint átalányár á drb 3.850.- Összesen Korona 15.400.”

X.

Székesegyház építésének költségeiről, jegyzék
Datálatlan (1912) Rainprecht jószágkormányzó kézírása
(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 1. köteg, 3 csomó, no. 1.)

„III. Seenger Béla kőfaragó mester Budapest
Főszámla összege építkezéshez kőfaragó és aranyozó munka 85.146 korona 56
I. pótszámla összege gyüdi sötét márványból felírás (...) 404 korona 80
II. pótszámla összege 4 db oltár teljes kijavításáról 15.400 korona
Altemplom oltár készítése és felállítása 1180 korona
Különféle munkákról 5570 korona”

XI.

Végszámla, Keszler János szobrász, Budapest, 1910. szeptember 28.

(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 7. csomó)
(Ugyanott német nyelvű árajánlata 1.400 koronáért, 1910.03.10.)

A kőszobrász munkákat követően:

„IV. Faszobrász és aranyozási munkák a négy mellékoltárnál

- 1) 8 drb pillérfő és 4 drb. kerek fejezet javítása és aranyozása a helyszínéhez való szál-
lítással és felállítással együtt. 1.400 korona
 - 2) 2 drb koszorú pálmákkal, 2 drb sugár és 4 drb váza szobrászmunkával, aranyozással
és felállítással együtt. 900 korona
- Összesen 2.370 korona.”

XII.

Költségvetés a 4 mellékoltár javításához, Strofinszky József aranyozó, Budapest,
Keszler János kőszobrász számára, 1910. március 10.

(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 7. csomó)

„8 db piaszter 4 db kapitel pálinkára valódi arannyal fény és homályva aranyozott, az
asztalos munka kijavítása, a láda, a pakkolás, vasútra szállítás és a rendeltetési helyén
való felcsinálás Jótállással együtt 1.000 K azaz egezer korona.”

XIII.

Számla a 4 mellékoltár javításához, Reiszter Elek aranyozó, Budapest, Aigner Sándor
számára, 1910. október 14.

(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 8. csomó)

„4 drb Veszprémi templom részére oltár képkeret valódi arannyal aranyozva, hiányzó
részek pótolva, és csomagolva. Korona 200.”

XIV.

Végszámla, Steinhäusl és Köbler festők, Budapest, 1910. november 11.

(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 6. csomó, no. 2. Utólag rendelt festő, aranyozó és mázoló munkák között)

13. pont:

4 mellékoltáron képek utána feszítve, az aranylécek felszögelve és kijavítva 16 korona.”

XV.

Végszámla, Szirmai Antal, Budapest, 1910. március 07.

(VFL I.4.a.1. 13. doboz, 3. köteg, 6. csomó, no. 2. Az 1910.-évi költségvetéshez képest utólag rendelt munkák között)

13. pont.

„A veszprémi székesegyház figurális falfestményeiről és oltárképeinek restaurálásáról. Aigner Sándor műépítész úr által beterjesztett és báró Hornig Károly püspök úr ő excellenciája által elfogadott és jóváhagyott költségvetés szerint. (...)

A mellékoltárok oltárképeinek összesen 4 drb. restaurálásáért 600 kor.”

Szirmai Antal végszámlája 1910. március 7.:

„...Mellékoltárok oltárképeinek összesen 4 drb. restaurálásáért 600 Kr.”

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- VFL I.1.7. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta et fragmenta visitationis canonicae.
- VFL I.1.8. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Visitaciones canonicae.
- VFL I.1.39.b. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Protocolla, Protocolla episcopalia.
- VFL I.1.39.f. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Protocolla, Protocolla cathedralis ecclesiae Wesprimiensis.
- VFL I.1.43. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Archivum Kollerianum.
- VFL I.1.44.a. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioecessana, Iktatott iratok.
- VFL I.4.a.1. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei építész iratai, Vegyes iratok tervrajzok, I. sorozat.
- VFL III.1.a.2. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Documenta juris possessionarii, 1780 utáni birtokjogi iratok.

- VFL III.1.i. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi káptalani levéltár, Veszprémi káptalan magánlevéltára, Protocolla miscellaneorum.
- VFL VI.157. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Plébániai levéltárak, Veszprémi Szent Mihály-plébánia levéltára.
- ÁDÁM Iván (1912): *A veszprémi székesegyház. Lenyomat a „Veszprémi Hírlap” 1907–1912. évi közleményeiből.* Veszprém.
- BÉKEFI Remig (1917): *A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban.* Budapest. (A Balaton tudományos tanulmányozásának eredményei III.)
- BÉKEFI Remig (1912): Veszprém a középkorban. In: HORNIG Károly (szerk.): *Veszprém múltja és jelene.* Veszprém. 3–32.
- Centenáriumi Album = KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László (szerk.), FÜLÖP András–SIMON Anna (bev. tan.): *Centenáriumi album a veszprémi székesegyház átépítésének százéves évfordulójára.* Veszprém.,
- CSETE Antal (1863): Szent György vértanu fejedelméje. *Magyar Sion* 1 (1863) 889–894.
- DORNYAI Béla (1927): *Bakony.* Budapest.
- FEJÉRPATAKY László (1886–1887): A veszprémi káptalan kincseinek összeírása, 1429–1437. *Történelmi Tár* 1886. 553–576.; *Történelmi Tár* 1887. 173–192.
- FÜLÖP András–SIMON Anna (2011): Az 1907–1910. évi átépítés során megismert középkori veszprémi székesegyház. In: KARLINSZKY–VARGA 2011. 39–62.
- GALAVICS Géza (1984): Antonio Galli Bibiena in Ungheria e in Austria. *Acta Historiae Artium* 30 (1984) 177–263.
- KARLINSZKY Balázs (2018): Ami a középkori veszprémi székesegyház oltáraitól tudható – titulusaik, oltárigazgatóik és elhelyezkedésük. *Egyháztörténeti Szemle* 19 (2018/3) 69–103.
- KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László (szerk.) (2011): *Aedes jubilat. Tanulmányok a veszprémi székesegyház 1910. évi újrászentelésének tiszteletére.* Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 23.)
- LUKCSICS József–PFEIFFER János (1933): *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában.* Veszprém, (A veszprémi egyházmegye múltjából 1.)
- MIKÓ Árpád (1996): Bornemisza (Abstemius) Pál végrendelete 1577-ből: adatok a nyitrai, az óbudai, a veszprémi és a egyház középkori kincseinek sorsához. *Művészettörténeti Értesítő* 45 (1996) 203–221.
- SERFŐZŐ Szabolcs (2011): A veszprémi székesegyház egykori barokk mennyezetképeiről – a neoromán újjáépítés centenáriumának alkalmából. In: KARLINSZKY–VARGA 2011. 63–84.
- SIMON Anna (2020): Székesegyházi örökség. Az átépített székesegyház és néhány berendezési tárgy. Rott Nándor püspöksége idején. In: KARLINSZKY Balázs–VARGA Tibor László (szerk.): *Rott Nándor és kora. A katolikus egyház 1918 – 1919-ben és a veszprémi püspökség a két világháború között.* Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 36.) 365–386.
- TARI Edit (2018): *Köbe faragott liturgia. A Kárpát-medence középkori kő keresztelemencéi.* Budapest.
- TÓTH Sándor (1963): A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai I. (Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése I.). In: ÉRI István (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 1 (1963) 115–141.

VARGA Tibor László (2011a): A veszprémi székesegyház tervei 1907 és 1910 közötti átalakításainak levéltári forrásai. In: KARLINSZKY–VARGA 2011. 99–113.

VARGA Tibor László (2011b): Függelék. I. Források; II. A veszprémi Szent Mihály székesegyház átépítésére vonatkozó levéltári források jegyzéke. In: KARLINSZKY–VARGA 2011. 167–219.

A veszprémi érseki palota kápolnája

SOMORJAY SÉLYSETTE

A veszprémi érseki székhely magánkápolnája az épület északi szárnyának tér felé eső, nyugati végében helyezkedik el az emeleten. A járókelő számára semmi nem utal arra, hogy a szárny végében nyíló három ablak közül a két északi mögött szakrális funkciójú tér rejlik. A homlokzatképzés az 'U' alaprajzú palotahomlokzat általános szimmetriáját szolgálja: a középső nyílás (amely már a kápolna egyik ablaka) egy egészen enyhén előreugró rizalitban ül, és építészetileg hangsúlyozott középtengelyi pozícióját a két szomszédos ablaktól eltérő, timpanonos szemöldökdisze is aláhúzza. Ily módon a homlokzat nemhogy nem utal a mögötte található helyiség kiemelt funkciójára, hanem – a barokk építészetben szokatlan módon – inkább elfedi azt. A két ablak mögötti közel négyzet formájú, 48 m² körüli alapterületű tér a palota megépítése óta a püspökök magánkápolnájául szolgált. Művészi kvalitásainak már a kortársak is tudatában voltak, mégis a művészettörténeti szakirodalom alig foglalkozott vele. Ez annál különösebb, minthogy a püspöki palotát mint építészeti alkotást a barokk kutatás igen hamar beemelte a kánonba, köszönhetően Fellner Jakab felfedezésének. A veszprémi püspöki palota a Fellner-életmű körvonalazásában kulcsszerepet kapott, de a kápolnáról mégsem igen esett szó.¹ Oka lehetett ennek egyebek mellett az, hogy a későbbi, különösen az 19. század végi, Hornig Károly püspökhöz köthető néhány változtatás alakított az eredeti térképzésen, elfedve annak olyan karakterjegyeit, amelyek a Fellner-kutatás számára érdekesek lehetnek. A kápolna most ismét restaurálás előtt áll, ami okot ad arra, hogy megkíséreljük rekonstruálni az építéskori állapotot és annak az idők során bekövetkezett változásait. Ahhoz, hogy ezt megtehessek, a rárétegződéseket gondolati rekonstrukciónk során visszafejthessük, mindenekelőtt a mai állapotot kell megismernünk.

A folyosóról nyíló ajtó a kápolna terének nyugati végébe vezet, közel a kültér felől már megismert ablakokhoz. Az ablakokkal átellenben – a katolikus hagyománynak megfelelő módon – a keleti fal előtt emelkedik az oltár. A hatalmas, szürke marmárvánnyal borított és aranyozott ornamensekkel ékes felépítmény a teljes keleti falat kitölti. Kannelúrázott² törzsű oszlopokkal, pillérek és pilaszterek³ keretezett és tagolt,

¹ DORNYAY 1930., RÉVHELYI 1953.

² Kannelúra: az oszloptörzsön hosszában futó, íves keresztmetszetű rovátka. (szerkesztői megjegyzés)

³ Pilaszter: a falból kiemelkedő, pillért utánzó tagozat. (szerkesztői megjegyzés)

A főoltár a mennyezetképpel. Fotó: Gaylhoffer-Kovács Gábor

törtívű párkánnyal lezárt kis mélységű fülkét képez, amely befoglalja alul a széles, konkáv ívben megtört oltármenzát, fölötte az akantsz levelekkel, volutákkal⁴ és rács motívumokkal szegélyezett tabernákulumot és a dús rokokó elemekkel koronázott oltárképet, amelyen a *Magyarok Védőasszonya Szent Imre és Szent Margit társaságában* látható. Az oltármenzán három-három nagyméretű aranyozott fa gyertyatartó áll. A másik három falat két-két mély, kosárvíves fülke tagolja, amelyek szerkezetileg azonos kialakításúak, a párkányig futnak de használatuk ma eltérő. A nyugati oldalon a két ablakot foglalják magukba, az oltár közelében állókat mindkét oldalon, a bejárati ajtó mintájára készült ajtóval lerekesztve beépített szekrényként használják. A bejáratot magába foglaló fülkét nem érzékeljük, mert az ajtó a kápolna belső falsíkjához igazodik; a vele szemben lévő azonban nyitott, benne faragott, oromzatos keretével együtt a fülke teljes szélességét és magasságát kitöltő festmény kapott helyet a *Megkötözött Krisztus* ábrázolásával. Ezek a fülkék a helyiség építészeti tagolását szolgálják további stukkó-, illetve festett elemekkel kiegészülve: a fülkék között a falsíkok előtt egy-egy magas képszéken nyugvó kannelúrozott törzsű pilaszter emelkedik aranyozott lábazattal és aranyozott, feszton díszes⁵ fejezettel; a pilaszterek fölött pedig a sarkokon ívesen beforduló stukkó párkány fut körbe. A fülkével, pilaszterekkel és párkánnyal kialakított építészeti struktúrát festett architektúra teszi teljessé: az oldalfalakon és az ablakbélletekben sötétvörös márványfestés, az ajtók fölött óriás-voluták és kagylódíszek közé szerkesztett aranyozott apácarácsot imitáló kifestés, és e festett szupraportákban⁶ valamint az ablakbélletek „vörös márvány” mezőiben a felnyíló kék égbolt háttere előtt föltűnő puttófejek. A húzott párkányt is festett elemek erősítik, a párkány alatt ornamentális fríz, a párkány fölött keskeny sávként körbefutó, volutákkal és vázákkal ékes festett mellvéd húzódik. Ez adja a közvetlen keretét a tükörboltozatot díszítő sokfigurás jelenetnek, amelyet a *Megváltás allegóriája* néven tart nyilván a művészettörténeti irodalom.

Az első benyomás pozitív, de nem zavartalan. Azonnal jólesően érzékeljük a tér kellemes arányait. A főoltár lenyűgöző (és helyén való) dominanciáját, amely azonban semmit nem vesz el a bensőséges atmoszférából. Ebben szerepe lehet – az első helyen említendő arányok mellett – a sok szépen megmunkált fának, a faragott ajtóknak, a táblás parkettának. A kápolna az „otthon” része, részleteiben és méreteiben sem tér el a püspöki lakosztály többi helyiségétől, amire a későbbiekben majd még kitérek. Vannak azonban első látásra ellentmondásos elemek. A főoltár szürke-arany színvilágától idegen az oldalfalak sötét márványt imitáló kifestése; a szupraporták motívumkincse ugyanis visszautal ugyan a 18. századi díszítményekre, de összességében más karakterű, mint például a falsíkokat tagoló pilaszterek szigorúbb, inkább

⁴ Voluta: csigavonalban végződő építészeti tagozat. (szerkesztői megjegyzés)

⁵ Feszton díszítés: szalaggal összefont virágok vagy gyümölcsök. (szerkesztői megjegyzés)

⁶ Szupraporta: ajtó feletti, képpel, vagy ornamentikával díszített mező. (szerkesztői megjegyzés)

klasszikus, mint rokokó megformálása. Vannak aztán további árulkodó részletei az architektúra festésnek is. A párkány alatti frízben sormintaszerűen ismétlődő rokokó motívumok a 19. századi szobafestések bordűrjeit idézik, semmilyen építészeti karakterrel nem bírnak. Nem így a párkány fölötti festett mellvéd, amely az építészet szabályai szerint „építi” tovább és nyitja meg a teret a feltároló égbolt számára. A „bordűr-párkány”-hoz hasonlóan inkább dekoratív, mint architektonikus funkciójuk van a sarkokon felfutó, „pilaszter” falsávoknak, legalább is ilyen hatás igényével készülhettek – gondoljuk – a festett frízben fölöttük fejezet gyanánt megjelenő triglif⁷ motívumokból kiindulva. Felvetődnek aztán további stíluskritikai kérdések a puttó-fejekkel kapcsolatban is, amelyek túlságosan is modern gyermekfejekként hatnak és semmi rokonságot nem mutatnak a mennyezetkép néhány puttó fejével. Restaurátori kutatás nélkül nem tudhatjuk, hogy átfestésről, vagy a dekoráció későbbi újraértelmezéséről, gazdagításáról van-e szó e motívumok esetében. Átfestésnek minden esetre van fizikai nyoma hulló festékréteg alatt, illetve néhány kisebb feltárási próbálkozás helyén az ablakbélletben, de például a puttófejek kérdésében ezek nem igazítanak el. Igazolják azonban, hogy ma nem teljes egészében azt látjuk, amit Koller püspök, mint megbízó láthatott nem sokkal halála előtt.⁸ Későbbi átalakításnak több további nyoma is van. Egyértelműen az építésnél későbbi gondolat az oltárhoz közelebb eső két fülke szekrényé alakítása. A fülke kétszárnyú vésett ajtaja a bejárati ajtóhoz hasonló tagolással, de eltérő részletformákkal készült. A felső táblákon például elmarad az ajtónál látható gyümölcs füzér, e helyett a táblák záradéka közepén lefelé meghajlik, és a mezők ez alatt lefelé hagymaformában megnyílnak. Kérdéseket vet fel a tabernákulum-szekrény is. Az oltár első látásra oly egységes, aranyozott elemekkel a tabernákulumtól az oltárkép oromzataig egybekapcsolt konstrukciójában is vannak olyan következtelenségek, amelyek átalakításra utalnak. A tabernákulum mögött akantusz levelekből, volutákból és rács motívumból álló hátfal húzódik, amely a tabernákulum vizuális keretét képezi, de minden valószínűség szerint nem egyidős azzal, hanem egy korábbi konstrukció része. A tabernákulum takarásában ugyanis egy törtívű, homorúan előreálló párkány érzékelhető oldalnézetben, amely semmiképpen nem lehet a jelenlegi szekrény szerves része. A szekrény felnyíló szárnyai csukott állapotban kettőskeresztet formáznak, párkányán mindkét oldalon egy-egy országalma látható. Megmunkálásuk, formakincsük nem rokokó, a megkettőzött országalma mint ornamens eleve szokatlan, de az oltárkép magyar szentek ikonográfiájától talán mégsem idegen. És ha már az oltárkép szóba került, akkor már itt megjegyezhetjük, hogy erről biztosan tudjuk, hogy nem az eredeti oltár része, hanem Szoldatits Ferenc alkotása. Az eredeti oltárkép az a *Megkötözött Krisztus*-kép, amely ma a kápolna bejáratával

⁷ Triglif: a párkány frízét tagoló, függőleges bemetszéssel díszített mező. (szerkesztői megjegyzés)

⁸ Nagymányai Koller Ignác (1725–1773), veszprémi püspök 1762–1773. Egy évvel halála előtt, 1772 tavaszán költözhetett be az általa építtetett palotába.

szemben látható. Ennek a fülkének a mai képe következőképpen szintén nem az építéskori állapotot tükrözi. Mindebből tehát az tűnik ki, hogy restaurátori kutatás nélkül, alaposabb szemrevételezéssel is láthatjuk, hogy a püspöki magánkápolna nem eredeti formájában maradt fenn. Tudjuk-e azonban e kutatások nélkül rekonstruálni az építetói–építészeti koncepciót, a kápolna első megvalósult állapotát?

Kevés olyan XVIII. századi építészeti emlékünk van, amiről az építkezés befejezését követően beszámoló maradt volna fent. A veszprémi püspöki palota az egyik ritka kivétel, amire az építetető püspök sajnálatos halála adott okot. Koller Ignác 1773 tavaszán meghalt, és ezért leltár készült a még építés alatt álló püspöki palota állapotáról.⁹ Az északi szárny a püspöki lakosztállyal egészen a keleti szárny középtengelyében lévő díszteremmel bezárólag lakható állapotban volt. A kápolnáról a következőt olvassuk: „*A nyugati északi irányú vaskorlással szegélyezett kőlépcsőn felfelé haladva és felérve az emeletre, nyugatról – az épület sarkán – kelet felé húzódik: 1. a házi kápolna, melynek művészi mennyezetfestése lenyűgöző, márványoltára aranyozott, melyet az elhunyt püspök által 100 körmöci aranyért vásárolt, megköttözött Krisztust ábrázoló művészi képe díszít. A festett falakon márvány utánzatú oszlopok láthatók.*”¹⁰ A leltár szűkszavú, de néhány fontos fogódzót ad. Megtudjuk, hogy áll a főoltár, amelynek színét nem említi a szöveg, de az aranyozást igen. A falak festettek, az előttük álló márvány utánzatú oszlopokat minden bizonnyal a három faltagoló pilaszterrel azonosíthatjuk. A falak (és a pilaszterek) színéről ugyancsak nem történik említés. Tekintetbe véve, hogy az eltérő anyaghasználatot (festés, marmarvány, márvány) és a szembeötlő díszítményeket, mint az aranyozás, feljegyzik, azt tartom valószínűnek, hogy a kápolna falain ekkor nem volt díszítőfestés. Az egyik legfontosabb információ az oltárképre vonatkozik, amelyik nem azonos a maival, hanem a „*megköttözött Krisztust*” ábrázolja. A leltár kiemeli művészi értékét, megjelöli vételárát (100 körmöci arany) és külön kiemeli, hogy az elhunyt püspök vásárolta. Koller Ignác építetetői–megbízói elképzeléseiről sajnos semmilyen írásos nyom nem ismert eddig. Kizárólag a megvalósult művekből kiindulva kísérelhetjük meg rekonstruálni művészi ízlését, a művekben kifejezésre jutó gondolatvilágát. A leltár e megjegyzésének azért van jelentősége, mert arra utal, hogy ez a kép a püspöknek személyesen fontos volt, ő választotta magánkápolnája főoltárára. A leltár azonban nem említi a festő nevét. A képet hosszú idő óta Adam Friedrich Oesernek tulajdonítja a szakirodalom, de hogy ennek az értesülésnek mi a forrása, az egyelőre nem világos. Valószínűleg Pfeiffer János talált erre adatot, vagy jutott kutatásai nyomán erre a következtetésre. Mindenesetre úgy tűnik, hogy először a veszprémi várról szóló, Lukacsics Pállal közösen jegyzett munkájának egyik képaláírásában jelenik meg az attribúció: „*A püspöki kápolna*

⁹ *Consriptio Cameralis I. Domini Westprimensis Sede Vacante Episcopatus Westprimensis, 1773.* VFL I.1.43. Fasc. 120. (Másolat) Publikálva: KÖRMENDY 1984.

¹⁰ KÖRMENDY 1984. 332–334

eredeti oltárképe, amelyet Koller püspök vásárolt (A pozsonyi Oeser Adam Friedrich festőművész, vagy egyik tanítványának műve)”.¹¹ E szerint Pfeiffer azt is tudni véli, hogy Koller Ignác a képet Pozsonyban vette. Lukcsics Pál és Pfeiffer János: *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában* című 1933-ban megjelent műve a mai napig nem csak megkerülhetetlen, hanem időközben forrásértékűvé vált munka, amely óriási újonnan feltárt forrásanyagon alapul, részben olyanokon, amelyek a szerzők számára még rendelkezésre álltak, de azóta elkallódtak vagy megsemmisültek. A pozsonyi vásárlásra, vagy az Oeser-attribúcióra vonatkozóan eddig nem találtunk forrást, de nincs kizárva, hogy Pfeiffer János látott ilyet. Amennyiben Pfeiffer csak közvetett adatok révén tulajdonította Oesernek a képet, akkor megállapítását érdemes fenntartással kezelni. A vitathatatlan érdemű munka művészettörténeti megállapításával kapcsolatban már a kortárs kritika is tett észrevételeket.¹² A képpel kapcsolatban egyébként létezik egy másik hagyomány is, amely olasz festő munkájának tartja a *Megkötözött Krisztust*.¹³ A szakirodalomban minden esetre Pfeiffer János nyomán az Oeser-attribúció vált elfogadottá, amit a veszprémi vár monográfia vitathatatlan tekintélye kellőképpen magyaráz. Minden esetleges művészettörténeti hiányérzetet és kifogást elhallgattatott a feltárt és közzétett forrásanyag bősége és hiteles kezelése. Pigler Andor is úgy érzi, hogy a „kifogásokat [...] könnyen feledteti a munka utolsó fejezete, mely a vár építőmestereiről szól, s a leglelkiismeretesebb kutatás eredményeként lexikonszerűen összeállított rengeteg ismeretanyagával egyike lett XVIII. századi művészettörténetünk elsőrendű kútforrásoknak.”¹⁴ Függetlenül attól, hogy ki a kép festője, biztosak lehetünk abban, hogy az építető püspök személyes választásáról van szó, amelynek a kápolna központi helyén, az oltár fölött szánt helyet.

Sokat adnánk azért, ha legalább ennyi személyes utalásról lenne tudomásunk a megrendelő és a mennyezetkép viszonylatában. Megrendelői program vagy a festőnek adott utasítás, pláne a program kialakulását dokumentáló levélváltás azonban

¹¹ LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 140.

¹² „Művészettörténeti szempontból még egy észrevétel tehető, s ez a műemlékek stíluskritikai méltatására vonatkozik. Helyenként ez bizony meglehetősen naív módon történik, s bár a szerzők sok igyekezettel, öszinte csodálattal közeledtek a XVIII. század művészeti kultúrájához, a jellemzésben nem tudtak mélyebbre hatolni.” PIGLER 1934. 220.

¹³ *Kápolna leltár*: VFL I.1.44.a. 4226/1926: 124. sz. művészi Krisztus-kép, állítólag olasz festő; *A 13249/1883. I.M. sz. r. 23. §-ának 6. pontja értelmében kiállított VI. sz. kimutatás „az éksze-kréről, papi öltönyökről, egyházi célokra szolgáló szerek-, eszközök- és készülékekről” dr. Rott Nándor veszprémi püspök úr elhunytja és a javadalomnak dr. Czapik Gyula püspök úr Ó Nagyméltósága részére történt átadása alkalmából*. VFL I.1.43. Fasc. 127. [1939]. 101. sz.: *Krisztus-kép fali fülkében, állítólag olasz festőtől*; *Leltár. 1949. december 28.* VFL I.1.43. Fasc. 128.: *Fájdalmas Krisztus-kép, Olasz festő, XVII. század: Ecce Homo Olf. v. kb. 120×120 cm. értéke 10.000 Ft.*

¹⁴ PIGLER 1934. 220.

Meggötözött Krisztus. Friedrich Adam Oesernek tulajdonítva. A kápolna eredeti főoltárképe. Fotó: a szerző

nem maradt fönn. A széküresedés kapcsán felvett leltárból csak annyi derül ki, hogy 1773-ban a mennyezetkép már kész, „művészi” és „lenyűgöző”. A művészi jelzőt viszonylag gyakran találjuk leltárakban a felvett tárgy „műtárgy” jellegének jelzésére. Az azonban nem volt szükséges, hogy a mennyezetképet a leltárt készítő hivatalnok a maga részéről értékelje, ezért nem alaptalan feltételezni, hogy spontán kortárs tetszésnyilvánításnak vagyunk tanúi. Lényegében ma is ugyan azt látjuk, mint a kortársak, annyi különbség lehet, hogy az akkor alig egy éve elkészült mennyezetkép színvilága vélhetőleg élénkebb, frissebb volt, mint ma. A helyiség tükörcsüvegát teljes egészében kitölti a kompozíció, csak egy egészen keskeny architektonikus keret, egy alacsony mellvéd jelenik meg a párkány festett folytatásaként. Ezen belül szélesre tárul a fényes kék égbolt. Az azonnal szembeötlő, hogy a jelenet súly-

pontja nem a mennyezet közepén kapott helyet, hanem a mező keleti végében az oltár fölött, szinte a főoltár folytatásaként. Azt, hogy az oltár és a mennyezetkép közötti kapcsolat nem önkényes feltételezés, az égi szférából az oltár fölötti festett mellvéd elé kúszó felhőgomolyag is alátámasztja, amely vizuális kapcsolatot teremt az oltár és a kompozíció főcsoportja között.¹⁵ Utóbbi magját egy tojás-héj vékonyságú kék gömb képezi, e köré rendeződnek a jelenet szereplői: az angyalok kíséretében felhőkön a gömbre ereszkedő alászálló Atya, aki egyik kezében jogart tart, a másikkal pedig egy nagy keresztre mutat, amellyel egy angyal – két puttó segédletével – szétzúzni készül a tekergő kígyóként megjelenő sátán fejét. A gömb kérge oldalt felhasadt, s a résen át feltárul a föld belsejébe zárt alakok sokasága. A sort az összülők vezetik, Ádám derekára fonódva az őskígyó tekereg, nyílban végződő farkával csapkod, szájában az élet fájáról szerzett ágat tartja. Az első emberpár és mögöttük Izrael népe várakozással tekint fölfelé az Atyára ígéretének beteljesülését remélve. A szabadulás módja az emberek szeme előtt egyelőre rejtve van, az isteni terv lényege az Atya alakja mögötti aranyló felhőben ragyog fel, az Atyát és a Szentlelket összefogó háromszögben felseljő magzatban. (Lásd: A borító első oldalán) Ő, a második isteni

¹⁵ A mennyezetkép részletes leírása olvasható SOMORJAY 2019.

személy, a megígért megváltó. Ám a megváltás műve ebben a pillanatban még – Szent Pál szavaival – az Atya „akarátának titka”, a Szentháromság „előre meghatározott jószágos terve”, amelyet majd Krisztus nyilatkoztat ki, amikor „elérkezik az idők teljessége”.¹⁶ A mennyezetkép ikonográfiája az oltárképpel együtt válik teljessé. A mennyezeten a Szentháromság második isteni személye a bűnbeesett emberiségnek adott ígéretként van jelen, az oltárképen a megígért megváltót az Isten-embert látjuk, akit az „*irgalmasság Atyja és minden vigasztalás Istene (2Kor 1,3.) ... a Törvény ideje előtt és alatt a szent atyák sokaságának meghirdetett és megígért...*”¹⁷ Ő, az égből alászállott, és emberré vált második isteni személy, az egyetlen közvetítő Isten és ember között.¹⁸ A szenvedő Krisztus ábrázolása oltárképen azonban nem jellemző a barokk korban. A megváltás szimbólumaként a kereszt, esetleg egy kálvária-jelenet sokkal inkább. Elgondolkodtató, hogy miért esett Koller Ignác választása éppen erre az ábrázolásra. A „megkötözöttség” gazdag asszociációs lehetőséget kínál: benne van az emberi lét kiszolgáltatottsága, lehetőségeink korlátozottsága, fizikai elesettségünk, a bűn rabsága, mindaz, ami akadályozza az embert abban, hogy vágyait kiteljesíthesse. Koller Ignác püspöki jelmondata az „*Aut bene, aut nihil*” (Vagy jól, vagy sehogyan)¹⁹ volt. Érezzük ebben a maximalizmus igényét és elképzelhetjük, hogy mennyi terhet jelenthetett a püspök számára mindaz az akadály, amellyel nyilván neki is szembe kellett néznie hivatalában. Az oltárkép arra emlékeztet, hogy a Fiú a megtestesüléssel az emberi lét minden kötöttségét is magára vállalta és áldozatul adta. Minden alkalommal, amikor a püspök misét celebrált kápolnájában, ez előtt a „háttér” előtt emelte föl az átváltoztatott ostyát, a katolikus tanítás szerint megjelenítve és az Atyánk felajánlva Krisztus egyetlen kereszt áldozatát.²⁰ Ha korábban azt mondtuk, hogy a mennyezetkép ikonográfiája az oltárképpel válik teljessé, akkor most megkockáztathatjuk azt a kijelentést, hogy az ikonográfiai program a liturgikus esemény során vált élővé, valóságos *theatrum sacrummá* a legjobb értelemben és a barokk képi gondolkodás természetességével. A mennyezetképen az oltár fölött az Atya, hatalmi jelvénnel kezében megígéri a Megváltót és elfogadja Annak az Egyház által ismételt felmutatott áldozatát. Ismert tény, hogy a barokk építészeti teret – különösen a 18. századi Magyarországon – sok esetben a kifestés „fejezi” be, de csak ritka alkalmakkor érhető tetten (mint például ebben az esetben) a kapcsolat a mindennapi használattal. Azt, hogy a barokk térélménynek mennyire elengedhetetlen

¹⁶ Ef 1,9–10.

¹⁷ A Tridenti Zsinat határozata a megigazolásról. 1547. január 13. DENTZINGER–HÜNERMANN 2004. 377.

¹⁸ SCHÜTZ 1937. A megváltás I. 575 – II. 97. Különösen: I. 575., 616., 618. és II. 2-4.

¹⁹ Máshol „aut nihil, aut recte” RÓKA 1776. II.

²⁰ A Katolikus Egyház Katekizmusa. 1362. <https://archiv.katolikus.hu/kek/kek01322.html> (Letöltés időpontja: 2021. január 26.)

része a képzőművészeti befejezés és az ikonográfiai program révén benépesülő építészeti tér, azt nagyon kifejezően írja le Dornay Béla, Fellner Jakab első monográfiája. „Impozáns, megragadó lehet egy művészi architektúrájú templom, aminthogy a szóbanforgó tatai is az – de mégis, szinte fájdalmasan kiérezhetően, hiányzik belőle az eleven élet mozgalmasságát és lüktetését érzékeltetni is tudó valami, – a formákkal is összekapcsolt színeknek világa: a festészet!

Fellner magasztos architektúrájával a tatai templomban a művészet – hirtelen elnémult akkordként – lezárult, bevégeződött s a piktúra már nem juthatott szóhoz benne. Éppen ezért ikertestvéréhez, a pápaihoz viszonyítva a tatai templom egy kénytelen-kelletlen elnémult, félbeszakadt műalkotás, amely hiányosságával belső világunkra is csak hiányosan, csak félig-meddig tud hatást gyakorolni. Úgy tűnik fel nekem, hogy Fellner Jakab építészeti terveibe Tatán is belekalkulálta a rideg falak között is kellő meleg hangulatot nyújtó freskókat, amelyeknek sajnálatos elmaradása azonban minden bizonnyal nem ő rajta múlt!”²¹ A mennyezetképet Kapossy János stíluskritikai alapon Johann Ignaz Cimbálnak tulajdonította, majd ezt az attribúciót Pfeiffer János levéltári kutatásai alá is támasztották. Jóllehet Cimbál neve Veszprémmel kapcsolatban nem hangzik el, de néhány szórványos, fuvardíjról és szállításról szóló feljegyzés alapján egyértelműnek tűnik, hogy Cimbál az a bécsi festő, aki 1772-ben Veszprémben dolgozott.²²

A kápolna eredeti állapotát gondolatban rekonstruálva látjuk, hogy a teret világosszürke aranyozott márvány, illetve márványutánzatú architektúra tagolja, amelynek uralkodó eleme az oltár. A mennyezeti freskó a teret megnyitja az égbolt felé. A helyiség derűs, világos tónusú dekorációja természetesen él együtt az ablakokon beáramló fénnel. Feltehetőleg három ablaka is volt a kápolnának ebben az időben a mai kettővel szemben. Nyílhatott egy észak felé is, ott, ahol jelenleg a *Fájdalmas Krisztus* kép áll. Ezt biztosan nem állíthatjuk, mert leltárunk, amely más esetekben az ablakok számát is megadja, a kápolnánál egyáltalán nem tesz említést ablakról. Mivel azonban a kápolna alatti, azonos alapterületű földszinti helyiségnek három ablaka volt ekkor, elképzelhető, hogy ez volt a helyzet az emeleten is. Még egy érv szól e mellett a feltételezés mellett: amennyire megfigyelhető, a ma a fülkében álló régi oltárképnek kettős kerete van, s úgy tűnik, egy már meglévő ablak szerkezetébe süllyesztve helyezték el. Nem szól az 1773-as leltár arról a hat aranyozott gyertyatartóról sem, amelyek ma is az oltáron állnak. Ezeket azonban a későbbi kápolna leltárak rendre felemlítik, három aranyozott keretű kánontáblával együtt,²³ így gondolatban ezeket is nyugodtan

²¹ DORNAY 1930. 32–33.

²² SOMORJAY 2019. 426. Az ikonográfiáról GAYLHOFFER–KOVÁCS 2019. 41–44.

²³ A kánontáblák 2019-ben, a műemléki értékleltár készítésekor már nem voltak az oltáron, remélhetőleg megvannak és a kápolna eredeti tartozékként múzeumi leltárba kerültek.

az oltárra helyezhetjük. A padlót a ma is eredeti, XVIII. századi állapotában meglévő táblás tölgyfa parketta borította.

Mi a helyzet ellenben az oldalfalakkal? A leltár, mint emlékszünk, festett falakról szól, de szembeötlő díszítést nem említ. Az architektúra-festés és ehhez tartozó ornamentika mindazonáltal lehetett a falakon anélkül, hogy – az enteriőr építészeti kiképzésének természetes részeként – külön említést érdemelt volna. A kérdés az, hogy a négy egykori fülke fölötti mezőkben, valamint az ablakbélletekben ma meglévő ornamensekben bővelkedő és puttófejekkel gazdagított – mai formájában XIX. század végi – dekorációnak volt-e előzménye. A választ keresve három dolgot kell megfontolnunk. Először azt, hogy az enteriőrt egységében kell szemlélnünk a benne megjelenő ikonográfiai tartalommal és annak képi megformálásával együtt. Másodszor megkísérrelhetjük a teret az építész Fellner Jakab más munkáival összevetni. Harmadszor pedig a kápolna lehetséges megjelenését a püspöki palota kontextusában elképzelni. Az enteriőr kapcsán merjük állítani, hogy annak a fentebb javasolt ikonográfiai tartalom meghatározó eleme volt. Kompozíciós kérdésekről nem esett szó, de a most tárgyalt összefüggésben érdemes felfigyelni arra, hogy a mennyezetképen lényegében nincs „mesélő-hangulatkeltő” járulékos elem, minden a központi (egyetlen) csoportra koncentrált, minden résztvevő angyal is vagy aktív szereplője, vagy figyelmes szemlélője a történeteknek. Az oltárkép visszafogott Isten-ember ábrázolása pedig végképp eltekint mindentől, amely elvonhatja a figyelmet. Következésképpen úgy gondoljuk, hogy ez a megközelítés jellemezte az egész enteriőr díszítését. Az oldalfalak architektonikus tagolását a három stukkó pilaszter adta, az oldalfalak festése ezt a tagolást tovább részletezhette, kerülve az elbeszélő elemeket. A Fellner-életmű összefüggésében korábban már említést nyert, hogy a művészettörténeti szakirodalom a kápolna kialakításával nem igen foglalkozik. Jóllehet párhuzamként kínálkozik az egri érseki palota közel egyidős enteriőre.²⁴ Amennyiben az általunk itt rekonstruált eredeti térből indulunk ki, akkor szembevetendő hasonlóságokat láthatunk. Az egri kápolna belmagassága nagyobb, kétszintes térről van szó, de az alaprajzi kialakítása annyiban hasonló, hogy a teret ott is négy magas fülke bővíti. A boltozat alatt körbefutó párkány a veszprémihez hasonlóan ívesen fordul át a sarkokon. A másik feltűnő hasonlóság az aranyozott szürke márvány megjelenése. A falsíkokat és az ablakbélleteket visszafogottan alkalmazott rokokó formakincsű aranyozott pálcák tagolják egy-egy tükörre. Az egri főoltárt szegélyező pilaszterek fejezetei szinte azonosak a veszprémi fejezetekkel. A falakon más dekoráció nincs is. A párkány fölött azonban eredetileg itt is barokk mennyezetkép volt látható.²⁵ Feltételezésünk szerint a

²⁴ Eszterházy Károly (1725–1799) egri püspök (1761–1799) 1763-ban bízta meg Fellnert az egri püspöki palota átalakításával. DORNYAY 1930. 36. Eszterházy Koller Ignác tanuló társa volt a római Germanicum-Hungaricumban. Koller az ő ajánlására fogadta fel Fellner Jakabot.

²⁵ Johann Lucas Kracker: *Krisztus mennybemenetele*, 1764. 1801-ben megsemmisült. JÁVOR 2004. 271. No. 166.

veszprémi kápolna enteriőrben eredetileg az egrihez hasonlóan a kevés aranyozással díszített szürke márvány utánzatú falak dominálhattak, ami Fellnernél később a pápai plébániatemplomban is jellemző térképzési elv maradt. Veszprémben azonban a falakat nem borítja teljes egészében marmarvány, és a faltagolást szolgáló aranyozott pálcák valószínűleg szintén festettek voltak.

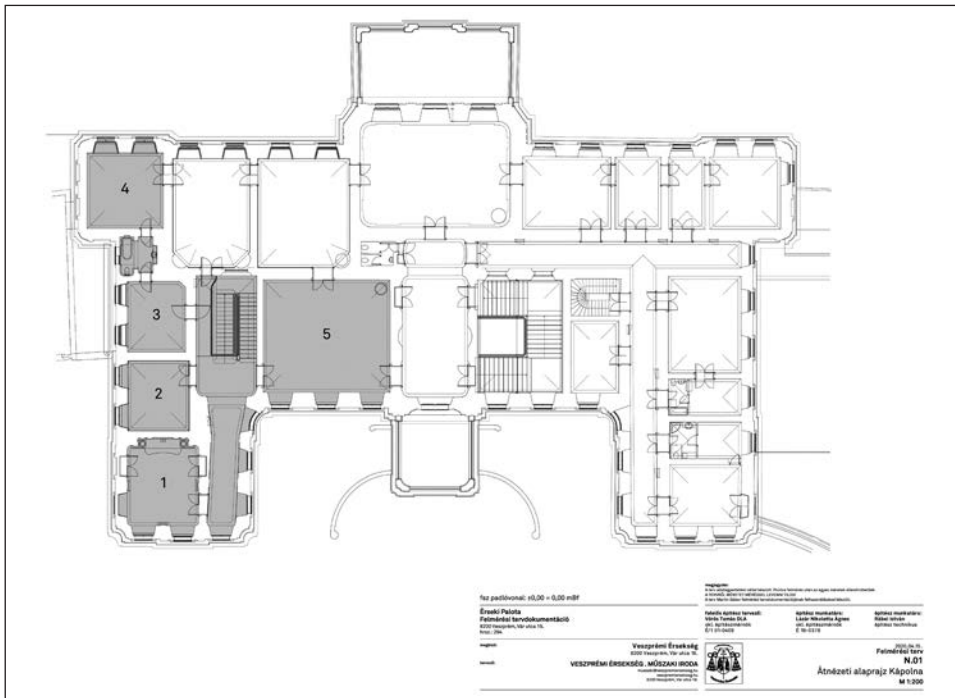
Az egri érseki palota kápolnája. Fotó: Bíró László

Ha végül a kápolna kialakítását a püspöki palota egészéből nem kiszakítva, hanem annak összefüggésében nézzük, akkor azt kell látnunk, hogy a palota építészeti érde-
mei között első perctől kezdve a letisztult „modern”, ha tetszik, progresszív építészeti nyelv kerül említésre. Az épület még épülőfélben volt csak, amikor a püspök arról számol be a Szentszéknak küldött jelentésében, hogy az épülő palota szépségének híre messziről is vonz érdeklődőket, mivel szerény és ugyanakkor nagyszerű stílusa Magyarországon még nem elterjedt.²⁶ A művészettörténeti szakirodalomban pedig Fellner Jakabot a késő barokk, franciás irányultságú építészet képviselőjeként tartják számon, a szertelen bajor rokokó irányzattal szemben.²⁷ Fellner stílusirányultságának kialakulásában szívesen tulajdonítanak a szakírók kiemelkedő szerepet Eszterházy Károlynak, olyannyira, hogy még az is felmerült, miszerint magát Koller Ignácot is orientálni igyekezett volna stílusválasztásában. Igazat kell azonban adnunk annak az álláspontnak, amely inkább arra hajlik, hogy Koller Ignác Fellner Jakab személyében

²⁶ LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 131. idézi. (*Koller Ignác jelentése Rómába* VFL I.1.43. Fasc. 13. No. 19.)

²⁷ Eger kapcsán Dornay Béla például így ír: „*A palota házikápolnája, a falak síkban tartott enyhe hullámzásával, a lekerekített sarkokkal, a márványozás hűvösebb előkelőségével s a díszítés franciás mérséklésével már jellegzetes későbarokk interieur.*” DORNYAY 1930. 37.

saját ízlésének megfelelő építésszt talált.²⁸ Tudjuk, hogy a palota építése nehezen indult, már a hely kijelölése is éveket vett igénybe, s végül a püspök kompromisszum-készségének és belátásának köszönhetően mozdult el a holtpontról. Feladta ugyanis azokat a reprezentációs igényeit, amelyek megvalósításához akkora területre lett volna szüksége, ami nem volt birtokában. Állítólag egy nagyszombati meditáció²⁹ vezette rá arra, hogy inkább „középméretű, de a mai építőművészet legjobb ízlése szerinti kényelmes palotát”³⁰ célozzon meg. Fellernernek tehát az volt a feladata, hogy városi közegben, nehéz terepviszonyok között adott szűkös helyen tervezzen olyan palotát, amely a püspöki hivatalhoz méltó, építészetileg izgalmas, ugyanakkor célszerű és kényelmes is legyen. Ez valóságos professzionális feladat, nehéz elképzelni, hogy laikus beavatkozás segítette volna az eredményt.

A veszprémi érseki palota emeletének alaprajza. A szürkével jelölt helyiségek alkotják a püspöki magánlakosztályt. 1. Kápolna 2. Könyvtár 3. Inas szoba 4. A püspök hálószobája. 5. Ebédlő. Veszprémi Érseki Hivatal; Martin Gábor felmérése

²⁸ IGAZ 2002a. 30. 76. jegyzet a kérdés részletes kifejtésével. Eszterházy és Koller kapcsolatára lásd a 18. jegyzetet.

²⁹ LUKCSICS–PFEIFFER 1933. 130. 1. jegyzet; WEISS 1937. 35. 1. jegyzet.

³⁰ RÓKA 1776. VII.

Fellner remeket alkotott – a palota a városképben a Séd fölött méltóságteljesen, szemet vonzóan jelenik meg, mégsem telepszik rá a vár barokk sziluettjére. A városi szövetbe ágyazott tömege minden vonásában „arisztokratikus”, de nem fenyegető, barátságosan él együtt a környezetével. Újszerűségéhez, ha a korábbi Acsády-féle palota súlyosabb, a XVIII. századra jellemző hóbörcsösen és síkban vakolt felületeket váltogató, sárga-szürke homlokzataihoz³¹ hasonlítjuk, nem fér kétség. A belső tételrendezésben pedig a barokk palotaépítészet hagyományaira építve olyan modern alaprajzot hozott létre, amely a funkciónak – püspöki lakhely – mindenben megfelelt. Az emeleten a magánszféra és a reprezentáció tereit úgy rendezte el, hogy biztosított legyen a főpap számára a teljes visszavonulás és zavartalan elmélyedés lehetősége akkor is, ha az irodák dolgoztak a földszinten és esetleg vendégek is jelen voltak az épületben.³² A kényelem szempontját szolgálják a mértéktartó, de nem szűkös méretek, a higiénés szempontok megjelenése és olyan funkcionalitásra törekvő elrendezés, amely elősegíti a napi rutin zavartalan-zajtalan lebonyolítását.³³ A püspöki magánlakosztály mindössze négy helyisége közel azonos alapterületű. A négy egymás melletti közül az egyikben a püspök inasa lakott, a másik három a hálószoba, a könyvtár és a kápolna volt. Ehhez társult még egy nagyméretű ebédlő. A jól végiggondolt alaprajzot magába foglaló fehér homlokzatú ház, amelynek külső díszét a nyílások gazdag keretezése, valamint a vakolt sávok képezik és a rajtuk megtörő fény-árnyék élénkít, minden bizonnyal modernül hatott az 1760-as évek végén. Nehéz elképzelni, hogy éppen a kápolnában inkább az elmúlóban lévő rokokó díszítőkedv jutott volna szóhoz, még akkor is, ha Koller Ignác ízlése lágyabb lehetett Eszterházy Károlynál, otthona szelídebb átmenetet képez a régiből az újba. A kápolna egészében barátságos aurájáról már volt szó. Az ívek megjelenése az oltár párkányában, vagy az oltár menza hosszan elnyújtott konkáv formájában egészen más karaktert kölcsönöz a térnek, mint az egri kápolna szigorúbb formái. És bár a palota vakító falainak újszerűségét ez nem befolyásolta, a püspök címere azért színesen ragyogott a homlokzaton, és az ablakok szürkés zöldre festett rácsai³⁴ emlékeztettek a megszokott

³¹ Az egykori homlokzat kialakítására vonatkozó kutatási megfigyeléseket részletesen közli LÁSZAY 2020.

³² Egy évvel a palota elkészülte után felvett leltár már azoknak a tereknek a funkciójáról is tájékoztat, amelyek az 1773-as leltár felvételekor még nem volt készen, így például a déli szárny vendégszobáiról. *Inventarium Der Verschiedenen Hauß Mobilien In der Bischöflichen Residenz zu Weßprim 1777*. VÉL 49/16 jelzettel közli IGAZ 2002b. [Jelenlegi jelzete: VFL II.1.16. tom. 1.]

³³ Sajnálatos, hogy a palotát reklámozó turisztikai anyagok megrekednek a közhelyek szintjén és ezzel éppen az épület lényegével ellentétes tájékoztatást adnak: „A palotát végigjáró vezetés során megtekinthetjük a tehetős püspökök fényűző lakóhelyét, korabeli bútorait, és a számtalan ajándékot, amelyet a püspökök kaptak az évek során a magyar királyoktól, királynéktól és egyéb fontos személyektől.” <https://www.idegenvezetok-veszprem.org/erseki-palota.html> (Letöltés időpontja: 2021. január 26.)

³⁴ Lásd 25. jegyzet!

építészeti tradícióra. Róka János úgy jellemzi Koller püspököt, mint jó ítélőképességű nagyon szelíd ember, a szépművészetekben járatos és az építőművészet terén finom ízlésű.³⁵ Nagy anyagi áldozattal és kötelesség érzettel megépített palotájában ezek az erények mind felcsillanni látszanak.

A művészettörténeti kutatást érthető módon a palota első periódusának kialakulása, előképei és Fellner-életművében elfoglalt helye érdekelte elsősorban. Azt követő változásokkal, például a kápolna jelenlegi állapotának kialakulásával egyáltalán nem foglalkozott. Kérdés mindenekelőtt az, hogy mi tette szükségessé az átalakítást. Állagromlásról nem beszélhetünk, a régi oltárkép ma is meg van a kápolna számos eredeti részletével együtt, s hozzá nem is különösebben rossz állapotban. Az látszik valószínűnek, hogy Koller püspök barokk ikonográfiai programjának a jelentése elhomályosult. Talán túlságosan is személyes és egyéni volt ahhoz, hogy magától értetődő módon továbbélhessen. A millenniumhoz kapcsolódóan sok templomunk megújult. Az évforduló alkalmat adott modernizálásra, nagy renoválásokra, s ezek kapcsán az ezeréves Magyarországhoz kapcsolódó képi utalások, feliratok is megjelentek. A kápolna jelenlegi, 1896-ban Szoldatits Ferenc által festett főoltárképének³⁶ ikonográfiája, a Szent Szűz és a két különösen is Veszprémhez köthető Árpád-házi szent alakja beleillik ebbe a folyamatba.

Az új főoltárkép készítésének dátuma Hornig Károly püspökségének idejére esik (1888–1917). Végrendelésében megemlíti, hogy restauráltatta a kápolnát, de csak annyit jegyez meg, hogy „Az általam helyreállított veszprémi házikápolna felszerelésének azon részei, melyeket magam szereztem be, természetesen ott maradnak.”³⁷ Ez mégsem kevés, mert ez az egyetlen szövegszerű nyoma annak, hogy Hornig Károly restauráltatta a kápolnát – minden egyéb erre utaló adat (például új oltárkép készítettése) csak valószínűvé tette ezt a feltevést. Azonban arra, hogy konkrétan miben állt ez a restaurálás, változatlanul csak következtetni tudunk. Ádám Ivánnak a székesegyház történetét összefoglaló monumentális monográfiája³⁸ a palotára is forrásként szolgál, elsősorban a püspökök tevékenységét tárgyaló fejezetei révén. A barokk korszakkal kapcsolatban nem tudunk meg újat. Annál fontosabbak azonban a későbbi esetleges átalakításokra vonatkozatható részletek. Ádám a XIX. század során sem a székesegyház, sem a palota esetében nem számol be érdemleges változásról. A XIX. század végén, Hornig Károly püspök az, aki számos területen fejtett ki igen aktív tevékenységet, ennek – az építkezés tekintetében – egyik legjelentősebb következménye a székesegyház átépítése volt. E mellett a vállalkozás mellett a püspöki palotában végzett renoválások eltörpülnek. Az utóbbira vonatkozó esetleg létező források (számadások,

³⁵ RÓKA 1776. VII.

³⁶ Boldog Gizella Főegyházmegyei Gyűjtemény, Veszprém. Ltsz.2014.1.141.Ve.

³⁷ VARGA 2017. 41.

³⁸ ÁDÁM 1912.

szerződések) 1950-ben a püspöki jószágkormányzóság épületében elpusztultak,³⁹ így annál nagyobb jelentősége van azoknak a jegyzékeknek, amelyeket Ádám Iván a jószágkormányzóságtól közlésre megkapott.⁴⁰ Közülük az egyik a püspök 1000 forinton felüli adományait írja össze az 1888 és 1910 közötti időszakra vonatkozóan. Azok közül, akiknek a neve a palotával kapcsolatban a szakirodalomban korábban felmerült, itt találjuk Steiner Rudolfot egy 6000 forintos kifizetéssel és Szoldatits Ferencet 4840 forinttal. Egyik esetben sincs részletezve, hogy mire, illetve az adott intervallumon belül mikor fizettek. Steiner Rudolf esetében például a kifizetés vonatkozhatott a székesegyház számára festett oltárképekre is, vagy a palotában végzett számos festői, illetve restaurátori feladatára. Ezeket tételesen nem ismerjük, de Dornyay Béla feljegyzése szerint az „1890-es években festője és restaurátora volt [a püspöknek – Szerz.]. *A veszprémi és a sümegi püspöki palota, illetve kastélyban lévő régebbi képeket mind ő restaurálta*”.⁴¹

A barokk kápolna átalakításokkal összekötött nagy restaurálására tehát minden bizonnyal a millenáris ünnepségek adtak apropót. Arra vonatkozóan, hogy pontosan mi történt és milyen lett az újonnan kialakított liturgikus tér, sem írott, sem képi forrásunk nincs, ezért elsősorban a helyszíni megfigyelésekből leszűrt következtetésekre vagyunk utalva. Az oltárkép kicserélése biztos kiindulópontunk. Ez nem volt egyszerű, következmények nélkül járó feladat. Egyrészt gondoskodni kellett a régi oltárkép elhelyezéséről, amelyet szerencsére helyben megtartották. Mint ahogyan erre korábban már történt utalás valószínűleg ekkor szüntették meg az északra, a székesegyház felé nyíló ablakot, és ennek tokját keretként felhasználva helyezték el a *Megkötözött Krisztus*-képet, amely új gazdagon faragott oromdísz is kapott. A neorokokó keret igyekszik a képet eredeti kontextusában megőrizni, legalábbis ami a fizikai körülményeket illeti – az ikonográfiai kontextus az áthelyezéssel természetesen elveszett.

A képet befoglaló füлке béli borításának stílusa rokon a keret oromdíszével, gondolhatjuk a kettőt egyidősnek. Jelenleg azonban biztosan nem eredeti helyén van, amire az egyes részek összeillesztésének, illetve a fülkében történt elhelyezésnek szabálytalanságai utalnak. Ha tehát stíluskritikai alapon feltételezzük, hogy a millenáris felújítás során készült, akkor meg kell találnunk eredeti helyét, de pillanatnyilag az sem egyértelmű, hogy milyen bútor áthelyezett, átalakított elemeivel van dolgunk. Valószínűnek tűnik, hogy egy faragott támlás pad volt, amely készülhetett a millenáris restaurálás során a kápolna számára. Mivel pillanatnyilag nem tudunk a restaurálás

³⁹ Varga Tibor László levéltáros szíves közlése, Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár.

⁴⁰ *Jószágkormányzói hivatal; Ó Excellenciája a püspök által különféle címen adományozott 1000 kor. felüli tételekről 1888–1910. évig bezárólag.; A különféle épületekre 1000 kor. felül adott összegekről 1888–1910-ig.* ÁDÁM 1912. 527. 1. és 2. jegyzet

⁴¹ Dornyay Béla évszám nélküli jegyzete. BTK Művészettörténeti Kutatóintézet, Magyar Művészek Lexikona, Steiner Rudolf.

végeztével készült fényképről abban sem lehetünk biztosak, hogy a kápolna keleti szakaszának két fülkáját ekkor látták-e el ajtóval. A bútor veretdíszei alapján az azonban nagyon valószínű, hogy az északi fal fülkájében kialakított „sekrestyében” ekkor helyezték el a fiókos szekrényt és a konkáv polcot. Ezeket a belső átalakításokat nagyívű keretbe foglalta a kápolna párkány alatti falszakaszainak teljes festészeti megújítása, amelyről a jelenlegi állapot ismertetésekor korábban már volt szó. A XVIII. században világos, fényben úszó tér most több tónussal sötétebb (s talán melegebb) lett a vörös márványt imitáló oldalfalak révén, ellenben festett ornamensekben dúsabb. Bár írott forrásunk nincs erre vonatkozóan, stíluskritikai alapon biztosan Steiner Rudolfnak tulajdoníthatjuk a faldekorációt. Steiner (della Pietra) Rudolf (egyes forrásokban Rezső, 1854–1945) sikeres soproni gyermekportré festő volt, s reprodukciókból ismert arcképei alapján egyértelmű, hogy tőle származnak a kápolna telt ajkú, szép kerek arcú puttó fejei. Hornig Károly halálát követően készült egy kápolna-leltár, de ebből a berendezésre, az újonnan kialakított enteriőrre vonatkozóan nem kapunk információt.⁴² Összességében azt mondhatjuk a XIX. század végi átalakításokról, hogy a barokk ikonográfiai program helyébe új nem lépett. Jóllehet az átalakításokat a millennium hazafias légköre ihlette, de ennek hozadéka kimerült az új oltárkép elhelyezésében. A barokk kori mennyezetfreskó kiszakadt az eredeti kontextusból. A neorokokó festett-és faragott elemek ugyan szemmel láthatólag arra utalnak, hogy a restaurálás során igyekeztek a kontinuitást fönntartani a korábbi periódussal, ám ez a „formális” megoldás nem érte el célját, és a korábbi koherens enteriőrt megszünt. Két külön világ jön létre, amelyet a főpárkány választ el egymástól.

Steiner Rudolf leány portréja, a díszterem egyik angyal figurája és egy puttó fej a kápolnából. Fotó: Galeria Savaria.hu, Gaylhoffer-Kovács Gábor, Szerző

⁴² *Kápolna leltár.* VFL I.1.44.a. 4226/1926. A leltár 123. szám alatt a főoltár mobiliáit veszi fel: a Szoldatics-féle „művészi oltárképet”, hat rokokó aranyozott fa gyertyatartót, valamint három ugyan ilyen canon táblát. A 124. szám alatt „művészi Krisztus képet” említ, megjegyezve, hogy „állítólag olasz festő” készítette. A 125. szám a Szent István ereklyekendőt említi, amely aranyozott keretben a Krisztus-kép alatt függ.

Hornig Károlyt 1917 és 1939 között Rott Nándor követte a püspöki székekben, és az ő idejéből is van olyan adat, amely egyértelművé teszi, hogy behatóan foglalkozott a kápolnával. 1926-ban Wilfinger Bélával vert ezüsből örökmécseszt készített és megbízást adott számára új tabernákulum ajtó készítésére,⁴³ 1932-ben pedig „Morotz”⁴⁴ nevű restaurátornak, vagy festőnek a kápolna falképein végzett munkáért fizetnek. Ezeket az adatokat a helyszíni megfigyelésekkel összevetve azt feltételezhetjük, hogy 1926 és 1932 között biztosan (vagy ezeken az időhatárokon túlnyúlóan folyamatosan) restaurálják, alakítják a kápolnát. A legnagyobb kérdés, hogy az eredeti barokk tabernákulum átalakítására ekkor, vagy már Hornig püspök idejében sor került-e. A tabernákulum kettős kereszt és országalma motívumai alapján beleillik a *Patrona Hungariae*-gondolatkörbe, azonban biztos adatunk van arra, hogy csak 1926 körül készült olyan rangos ötvösművésztlől, akinek munkáit rendszeresen közölte a Magyar Iparművészet. Szép, a késő barokk formavilághoz érzékenyen igazodó vert ezüst örökmécsese 2019 őszén még a kápolnában volt. Valószínűleg Rott Nándor csináltatta a légfűtést, amelynek a kápolna délkeleti sarkában elhelyezett befűvő rácsait az átellenes oldalon megfestették. Talán erre vonatkozott az 1932-es restaurátori kifizetés.

Rott Nándor halálát követően ismét leltárba veszik a kápolna berendezését.⁴⁵ Az ablakok előtt zöld plüss függöny volt „drapériával” (173. sz.), réz karnisra függesztve (172. sz.) fehér fényáteresztő sztórral. Az oltárszönyegen kívül (172. sz.) egy további nagy halina szőnyegről történik említés (175. sz.). Az oltárt nem említi a leltár, de 100. száma alatt külön felvették az oltárképet („Patrona Hungariae Szoldatics F-től”). A 114. számon szereplő hat darab aranyozott fa gyertyatartó minden bizonnyal azonos a ma is az oltáron állókkal, még meg van a három canon-tábla (116) és a 118. számon felvett vert ezüst örökmécses. Számos berendezési tárgyat sorol fel, de helyüket nem említi. A bútorok közül első helyen egy ötfiókos, „betétes” sublót szerepel (165), amely a leírás alapján az északi fal nyugati fülkéjében álló szép darabbal is azonos lehet. Továbbá egy fekete virágasztal, egy kombinált párnázott imazsámolyt, négy másik imazsámolyt vörösbársony kárpittal, illetve két további vánkossal; egy bera-kásos keményfa asztal négy fiókkal, Hornig Károly monogramjával ellátott karosszéket vörös vánkossal. Végül 171-es szám alatt kétszeres elütéssel „Ankik, 2 személyes

⁴³ *Wilfinger Béla: Elszámolás.* VFL I.1.44.a. 4226/1926. Az örökmécses költsége 27.717 korona; a tabernákulumra előlegként felvett 4.000 koronát, a teljes kialkudott 7.000 korona fennmaradó részét majd szállításkor fogja megkapni. Az örökmécses ekkor tehát már kész, a tabernákulum ajtaja még nem.

⁴⁴ *Kifizetés.* 50 p kerül kifizetésre „Morotznak” a kápolna falképein végzett munkáért. VFL I.1.44.a. 4451/1932.

⁴⁵ *A 13249/1883. I.M. sz. r. 23. §-ának 6. pontja értelmében kiállított VI. sz. kimutatás „az ékszer-ekről, papi öltönyökről, egyházi célokra szolgáló szerek-, eszközök- és készülékekről” dr. Rott Nándor veszprémi püspök úr elhunytja és a javadalomnak dr. Czapik Gyula püspök úr Ó Nagyméltósága részére történt átadása alkalmából.* VFL I.1.43. Fasc. 127. [1939.]

templomi pad” áll. Vélhetőleg „antik” helyett. A „Darab” rovatban a számot ugyan csak elütötték 1 és 2 is kiolvasható, a 2 vastagabbnak tűnik. Ezek után nem tudni, hogy ez a darab a Padányi Biró Mártonnak tulajdonított (s ma is a kápolnában álló) intarziás padra vonatkozatható-e vagy sem. 102. sz. alatt a „*Rézkeretes selyem festés, Szt. István jobbjá*” zárja a képek sorát. A beépített elemeket, az oltárt, faliszekrényeket, faburkolatáról, a jegyzék nem említi. A leltár alapján úgy tűnik, hogy Rott Nándor püspökségének végén a kápolna berendezése még a 19. század végének ízlésvilágát tükrözte, függönyökkel, kárpitokkal, gazdagon kárpitozott karosszékekkel és térdeplőkkel, megtervezett virágtartókkal. Ez arra utal, hogy 1939-ig a kápolna lényegében a Hornig-féle restauráláskor kialakult állapotban állt fenn. Ehhez hasonló részletes, leltár nincs több.⁴⁶

Végezetül még egy olyan változtatást kell megemlíteni, amely az építészeti teret nem érintette ugyan, inkább érdekes adalék ahhoz, hogy hogyan merül fokozatosan feledésbe az eredeti barokk ikonográfiai program. A Szoldatiits-oltárkép témája generálhatta az oltár pilaszterein elhelyezett medalok gondolatát, amely révén a Veszprémhez kötődő magyar szentek köre kiegészült Szt. István és Boldog Gizella alakjával, s amivel Szendi József főpásztor kívánta gazdagítani a püspöki kápolna enteriőrjét.⁴⁷

A főoltár a Szent Istvánt és Boldog Gizellát ábrázoló medalionokkal, oldalt Wilfinger Béla örökmécsesével. Fotó: a szerző

⁴⁶ Az 1949-ből Badalik Sándor beiktatása alkalmával a leltározás az értékekre koncentrált: első helyen a Szent István ereklye kendőt, mint „Terítőt” említi a fölötté elhelyezett Mária Teréziától származó „dedikációval”, majd a jelenlegi és korábbi főoltárképet, végül a mennyezetképet ekkor még mindig Franz Anton Maulbertschnak tulajdonítva. *Leltár. 1949. december 28.* VFL I.1.43. Fasc. 128.

⁴⁷ Rábel István építésvezető úr szíves közlése, Veszprémi Érsekség, Érseki Hivatal.

A felvázolt történetből tanulságként levonható, hogy a kápolnának pillanatnyi ismereteink szerint két nagy koncepcióval is értékelhető korszaka van: az építés kori eredeti állapot és a millennium korára datált restaurálás. Ezen kívül tudunk olyan momentumokról, amelyek egyik korszakhoz sem sorolhatók, de különleges értékek keletkezését eredményezték. Gondolati-, művészettörténeti- és építészettörténeti szempontból kétség kívül Koller Ignác kápolnája a legizgalmasabb, de ez nem jelenti azt, hogy a későbbi restaurálásoknak, változtatásoknak nem kellene ugyan annyi figyelmet szentelni. A leírtakból kiviláglik, hogy milyen hiányosak az írott forrásaink – képi forrásokról pedig szinte nem is beszélhetünk. Az épületet kell szóra bírni, mint oly sok más esetben is. A kápolna újabb nagy felújítás előtt áll, ami komoly kihívás lesz, s hogy ennek olyan szinten tudjon megfelelni megbízó és kivitelező, ahogyan az egy ilyen kiemelkedő értékű épületnél elvárható, ahhoz először is pontosan érteni kell magát a restaurálás tárgyát. Azokon a pontokon is, ahol ma még kérdőjelek vannak. Ha a forráskutatás és a művészettörténeti rekonstrukció lehetőségeinek határához ért, akkor kérdéseire még választ remélhet a restaurátoroktól. Nagyon fontos volna ezért, hogy a kápolna-restaurálás célja ne csak az „újra régi pompájában” közkeletű sajtóhír legyen, hanem az elmélyült kutatásra, az eredmények fölötti elgondolkodásra és együttgondolkodásra is maradjon idő. Nem kevésbé tervezett pénz és energia jusson arra, hogy a fizikailag már nem helyreállítható barokk enteriőr elméleti rekonstrukciója is megszülethessen, és legalább képi formában újra közkinccsé váljék.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- VFL I.1.43. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Archivum Kollerianum.
- VFL I.1.44.a. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspöki levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta dioeclesana, Iktatott iratok.
- VFL II.1.16. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi püspökség gazdasági levéltára, Központi jószágkormányozóság iratai, Inventaria.
- ÁDÁM Iván (1912): *A veszprémi székesegyház. Lenyomat a „Veszprémi Hírlap” 1907–1912. évi közleményeiből.* Veszprém.
- DORNYAY Béla Dr. (1930): Fellentáli Fellner Jakab tatai műépítészről. *Magyar Mérnök- és Építész Egylet Közleményei* 7 (1930/3–6) 29–50.
- DENTZINGER, Heinrich–HÜNERMANN, Peter (2004): *Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai.* Bányterenye–Budapest. (Szent István Kézikönyvek 9.)
- ENTZ Géza (1943): Magyar főpapok művészeti és műveltségi tevékenysége a XVIII. században *Regnum – Egyháztörténeti évkönyv* 5. Budapest. 253–273.

- GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor (2019): Martonvásár. Római katolikus templom. JERNYEI KISS János (szerk.): *Barokk freskófestészet Magyarországon I. Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém megye*. Budapest. 426–437.
- JÁVOR Anna (2004): *Johann Lucas Kracker. Egy késő barokk festő Közép-Európában*. Budapest.
- IGAZ Rita (2002a): *Klasszicizáló késő barokk püspöki palotáink és történeti interieurjeik. A veszprémi és a szombathelyi püspöki palota*. [Doktori disszertáció.] Budapest.
- IGAZ Rita (2002b): A veszprémi püspöki palota és interieurjei az építéskorabeli leltárak tükrében. In: BARDOLY István – HARIS Andrea (szerk.): *Détshy Mihály nyolcvanadik születésnapjára tanulmányok*. Budapest. (Művészettörténet – műemlékvédelem 11.)
- KAMPIS Antal – PÁSZTOR Gizella – STAUD Géza (szerk.) (1960): *A Kultúra világa 3. A képzőművészetek. A zene. A színház és a film*. Budapest.
- KAPOSSY János (1931): *A magyarországi barokk európai helyzete*. Budapest. (Magyar Művészet 7.)
- KÖRMENDY József (1984): A veszprémi püspöki uradalom veszprémi javainak kamarai az 1773. évi széküresedés idején. TÖRÖCSIK Zoltán–UZSOKI András (szerk.): *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 17. Veszprém. 333–341.
- G. LÁSZAY Judit (2020): Újabb megfigyelések a veszprémi püspöki palota 2017–2018-as felújítása során. *Veszprémi Szemle* 22 (2020/2) 77–88.
- LUKCSICS Pál–PFEIFFER János (1933): *A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában*. Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 1.)
- PIGLER Andor (1934): Lukcsics Pál és Pfeiffer János: A veszprémi püspöki vár a katolikus restauráció korában. *Magyar Művészet* 10 (1934) 220–221.
- RÉVHELYI Elemér (1953): A veszprémi vár épületei. *Magyar Építőművészet* 2 (1953) 53–55.
- RÓKA, Johann (1776): *Das Leben Ignaz Kollers von Nagy-Mánya, Bischofs von Veszprim*. Pozsony–Kassa.
- SCHÜTZ Antal (1937): *Dogmatika. A katolikus hitigazságok rendszere. I–II*. Budapest.
- SOMORJAY Sélysette (2019): Veszprém. Püspöki palota. JERNYEI KISS János (szerk.): *Barokk freskófestészet Magyarországon I. Fejér, Komárom-Esztergom, Veszprém megye*. Budapest. 426–437.
- VARGA Tibor László (2017): Bárány Károly bíbornok, veszprémi püspök halála, temetése és végrendeletének. *Veszprémi Szemle* 19 (2017/2) 36–47.
- WEIß, Georg (1937): *Ignazius Koller, Bischof von Veszprém, Sein Leben und Wirken*. [Doktori disszertáció.] Bécs.

A gyulafirátóti premontrei prépostság alapítása és monostorának viszontagságai

– kiegészítések és kérdések –

HOROGSZEGI TAMÁS

A középkori Magyarország premontrei emlékeinek művészettörténeti feldolgozása a szaktudomány és a műemlékvédelem születése óta folyik, amit a rendtörténeti munkák is kiegészítenek. A középkori premontrei monostorok meglehetősen nagy száma¹ miatt a viszontagságos évszázadok dacára a fennmaradt és vizsgálható emléktanyag szépszáma. Az elmúlt években a kutatások folytatására minden korábbinál jelentősebb lendületet a premontrei rend megalapításának 900. évfordulójára készülve két kormányhatározattal megállapított állami támogatás biztosítása² és a tudományos eredmények publikálásra a jubileum alkalmából megrendezésre kerülő tudományos konferencia és tanulmánykötet ad.³ Ehhez csupán némi adalékként szolgál jelen írás, amely összefoglalását nyújtja a gyulafirátóti prépostsági romok tervbe vett állagmegóvási munkáihoz készült építéstörténeti tudományos dokumentációba szerkesztett újabb kutatások és megfigyelések eredményének.⁴ A romról legújabban 2018-ban

¹ Magyarországon huszonkettő premontrei prépostság működött az 1234-es *Catalogus Ninivensis*, harminchárom az 1294-es *Catalogus Hilgentalensis* és harminckilenc az 1320-as Lepaige-féle hivatalos jegyzék szerint. Oszvald Ferenc a jegyzékek összevetésével a monostorok számát negyvenötben valószínűsíti, hozzátéve, hogy valamennyi az Árpád-korban, 1264-ig és zömmel a tatárjárás előtt létesült. OSZVALD 1957. 233., 237–238. Tizenegy ma is álló és használatban lévő emlék őriz középkori részleteket, napjainkban öt jelentősebb magasságig álló romemlék (köztük a gyulafirátóti) tanulmányozható és két teljesen átépített templomról tudunk. HERVAY–MEZEY 2009. 300–301.

² *Az egyes szerzetesrendi fejlesztések megvalósításához szükséges intézkedésekről szóló 1390/2016. (VII. 21.) kormányhatározat, valamint a premontrei rend alapításának 900. évfordulójához kapcsolódó fejlesztésekkel összefüggő feladatokról szóló 1726/2017. (X. 10.) kormányhatározat.*

³ A konferencia a Gödöllői Premontrei Apátság és Iskolaközpontban került megrendezésre 2020. szeptember 10–12. között. A konferencia tanulmánykötete jelenleg kiadás alatt van.

⁴ Horogszegi Tamás – Dr. Bozóki Lajos: *Gyulafirátót, premontrei templom- és kolostorrom építéstörténeti tudományos dokumentációja*. 2019. Kézirat, NÖF Nemzeti Örökségvédelmi Fejlesztési Nonprofit Kft. Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (a továbbiakban: MÉM MDK) Tervtára D 48105

Szakács Béla Zsolt közölt részletes és átfogó tanulmányt, beágyazva a templomot a rokonítható emlékek körébe, részletesen elemezve „típusát”.⁵ Hogy ilyen rövid időn belül mégis érdemes további kiegészítéseket közzétenni Gyulafirátót kapcsán annak – a fent említett kutatás lezárultán túl – elsősorban két oka van: egyfelől Szakács Béla Zsolt nem fért hozzá a közel négy évig és tanulmánya készítésekor, 2018-ban még dobozokban őrzött műemléki gyűjteményi anyaghoz,⁶ másfelől a türjei premontrei prépostsági templom éppen szintén akkor történt kutatása a főszenély középkori záródása tekintetében hozott olyan új és meglepő eredményt, amely ebből az aspektusból a gyulafirátóti premontrei templomhoz (is) analógiát kínál. Továbbá az 1964-es ásatást követően a kutatók érdeklődése elsősorban a csekély mértékben fennálló templom, valamint a prépostság kőfaragványai felé irányult, a kolostorépület romjai – annak faragványát, az ikerablak osztóját leszámítva – nem képezte további vizsgálatok, alaposabb megfigyelések tárgyát a későbbiekben. Valamint a romemlékről – a lassan hat évtizede végzett régészeti ásatás óta – keletkezett szakirodalom is megérett mostanra egy kutatástörténeti összefoglalásra.

A gyulafirátóti rom a látogatót először zavarba ejtheti. A felmenő falak nagyobb kiterjedésű (~140 m²-es) területen ugyanis nem a templomból, hanem a kolostorszárnyból maradtak meg. A rom legnagyobb (13 méteres) magasságig viszont a templom keresztházának déli falánál mutatkozik, oromzatának leromlott csonkjával, alatta az egykori keresztboltozatot tartó karcsú, háromkaréjos levelekkel, indákkal tagolt fejezetes sarok-háromnegyedoszlopokkal maradt meg. A keresztház derékszögben átforduló északi és déli fala, csak rövid (2 és kevesebb mint 3 méteres), ferde támpillérszerű maradványként mutatkozik. Ehhez kapcsolódik délről a keresztházzal azonos szélességben kiépült, nyújtott téglalap alaprajzú kolostor – déli irányba egyre alacsonyabbra leromlott falakkal –, amelynek a templom romjával szomszédos északi helyisége a romemlék egyedüli fedett részeként a négyzet alaprajzú sekrestye. Északi és déli falán, egymással szemközt, nyugatra tolt helyzetben egy-egy ajtó nyílik, az előbbi az egykori keresztházba, az utóbbi a szomszédos helyiségbe. Keleti falán résablak biztosítja megvilágítását. A sekrestyét dél felé napjainkra már fedetlen helyiségek sora követi, és az ezeket elválasztó felmenő falak is hiányoznak. Az első a nagyobb méretű, téglalap alaprajzú káptalanterem volt, nyugati falának északi végén

⁵ SZAKÁCS 2018. Köszönettel tartozom Szakács Béla Zsoltnak, hogy meglátásaival segített e tanulmány véglegesítésében.

⁶ Az intézményes műemlékvédelem, jelenleg a Magyar Művészeti Akadémia fenntartásában lévő Magyar Építészeti Múzeum és Műemlékvédelmi Dokumentációs Központ (akkor még Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ) gyűjteményei 2016 tavaszán kerültek bedobozolásra, költözésüket várva és váltak kutathatatlaná évekre, míg végül 2019 novemberében nyitottak újra, új helyen, a jelenlegi intézményi keretek között. A Tervtár rajzi anyaga azóta is csupán korlátozottan kutatható, ezért hálás köszönettel tartozom Bakó Zsuzsannának és Kovács Gergelynek a gyulafirátóti rajzok rendelkezésemre bocsátásáért.

és ikerablak osztó-törpeoszlopa) homokkőből faragottak. Helyenként még nagyobb felületeken is magmaradt középkori vakolat fedi a falat. Műemléki helyreállítások során a nyílásszéleket téglával falazták vissza, ám az építés korában, a 13. században is alkalmaztak helyenként téglát (a templom boltozatai vélhetően téglából készültek). A falszövet az utólagos köpenyezések és falsíkjavítások miatt nehezen olvasható.

* * *

A bakonybéli bencés apátság területén lévő, Jusztus apát által építtetett akoli (Zirc mellett, ma Akli-pusztá) templomot az apát a veszprémi püspökkel szenteltette fel. Emiatt Bertalan veszprémi püspök (1226–1244) ki akarta terjeszteni püspöki joghatóságát erre, ám az apátság ezt nem ismerte el, ezért Bertalan a falut kiközösítette. A bakonybéli apátság ezt nem hagyta annyiban, ezért vád alá helyezte Bertalan püspököt Mátyás esztergomi érsek (1239–1241) előtt, felszólítva, hogy az érsek előtt igazolja, hogy a püspöki joggyakorlásra joga van. 1239 novemberében az esztergomi érsek előtt megjelentek a felek, ám Bertalan püspök nem tudta igazolni Akollal szembeni követelésének jogalapját, így Mátyás érsek pénzbírságot rótt ki rá. A fizetési határnapon az esztergomi érseki palotában Bertalan püspök rokona, Kalenda fehérvári főesperes jelent meg ügyvivőként a veszprémi püspök levelével, amelyben megírta, hogy nem fogadja el az ügyben bírónak Mátyás érseket. Az ügyvivő kifejtette, hogy a veszprémi püspök és az esztergomi káptalan közötti perben az érsek a káptalan mellé állt, így a veszprémi egyházmegyéhez tartozó, de az esztergomi egyházmegyébe vont néhány templom és azok faluja nem akar tizedet fizetni a veszprémi püspöknek, továbbá az érsek új monostorépítése (!) is gyengíti Bertalan joghatóságát. Emiatt az érsek bíraskodása Bertalan számára nem elfogadható, és választott bírakkal kíván ítéletet szerezni, amihez az érsek beleegyezéséért folyamodik, ennek hiányában azonban a pápához fog fellebbezni. A Jusztus bakonybéli apát helyett Esztergomba küldött Salamon szerzetes erre vádat emelt a veszprémi püspök ellen, aki szerintük úrként akart viselkedni a béli kolostor területén, Akolban. Az ügy végkimenetele pontosan nem ismert, de nyilván Bertalan meghátrálásával fejeződhetett be.⁷

Az ügy számunkra – a középkori egyházbírói viszonyok metszetén túl – azért érdekes mert a Kalenda főesperes által közvetített levélben jelenik meg a gyulaifiratóti monostor első említése (mint a veszprémi püspök joghatóságát csökkentő ok) és ebben kerül azonosításra alapítójának az esztergomi érseknek a személye: „[...] *item quia enervatis iurisdictionem domini nostri per monasterium, quod fundare suscepitis in Ratolt.*” (továbbá mivel meggyengítitek [az esztergomi érsekhez szól fejedelmi

⁷ SÖRÖS 1903. 45–48. oklevél: 1239–1240. A veszprémi püspök az esztergomi érseknek mint gyanús bírónak az Akol helysége vonatkozó joghatóságról szóló bíraskodása ellen, mely a béli apátnak kedvez, föllebbez. SÖRÖS 1903. 284–286. A bakonybéli apátság Árpád-kori oklevelei – Okmánytár 14.

többsben/„magázva”) *a mi urunk* [vagyis a veszprémi püspök] *joghatóságát az által a monostor által, aminek az alapításába Ratolton belefogtatok*).⁸ Mindezek alapján érdemes elidőzni Mátyás érsek személye körül.

A Rátót (Rátold, Rathold, Ratolt) nemzetség származásáról először Kézai Simon tett említést. 1280-as évek első felében készült *Magyarok Krónikája* jövevény nemesekről szóló függelékében a nemzetségalapító Rátót (Rátold) bejövetelét Kálmán király (1095–1116) idejére teszi, és azt írja, hogy eredetét Apuliából, Casertából [Nápoly mellől] veszi a család.⁹ Nagy Iván a Dunántúlon élő és ott Csobánc várát birtokló (majd Erdélybe és Szatmár vármegyébe szakadt ágú) Rátóti gróf Gyulaffy család családfáját 1274-től, tehát a rátóti monostor alapítását követően vezette le.¹⁰ Karácsonyi János családtörténeti vizsgálata során Kézai Simon adatát elfogadva megjegyzi, hogy az itáliai származás esetében a család Kálmán első feleségének (a szicíliai nagygróf lánya, Felícia) kíséretével érkezhetett az országba, így a letelepedése helyeként szolgáló Rátót (mármost a későbbi Gyulafirátót) település Veszprémhez mint királynéi városhoz való közelsége is éppen származása helyének tudható be. A Váctól délkeletre lévő Rátót, a mai Vácrátót is a nemzetség szálláshelye volt. Terjeszkedésüket e két helyről kezdték meg Gyulaffy-, nádori- és Felsőörsi-ágakra válva.¹¹ Karácsonyi az 1190-es évektől, Rátót nembéli I. Lesták vajdától követi a nemzetséget, megemlékezve I. Domokosról is, aki 1238–1240 között tárnokmester volt, valamint a nemzetség tagjainak 13. századi felemelkedését és országos tisztségeik elfoglalását, ezek sorában azonban nem említi Mátyás érseket – sem személyét, sem címét. Csak Sörös Pongrác bakonybéli apátság történetéről írt, 1903-ban megjelent kötete, illetve a fent idézett peres ügy okmányának publikálása után sikerült Mátyás érseket a Rátót nemzetség Gyulafi (Gyulaffy) ágával azonosítania Karácsonyinak, és éppen a veszprémi egyházmegye területén lévő rátóti monostoralapítás kapcsán.¹² Így sikerül beilleszteni Mátyást a Rátót nemzetség családfájába: Mátyás apja Rátót somogyi ispán, nagybátyja Gyula országbíró, majd vajda, Domonkos nevű bátyja tárnokmester volt.

Az érsekről közelebbi adatokat Knauz Nándor közölt. Ő Mátyás születését 1206 körülre teszi, aki a vele egykorú IV. Bélával együtt nevelkedett a budai királyi udvarban. 1224-ben zágrábi prépost, 1224–1235 között IV. Béla király kancellárja (akit apja, II. András már 1214-ben megkoronáztatott az urak nyomásának engedelmességgel), majd II. András halála (1235) után királyi kancellár volt, 1238-ban váci püspök lett. Az esztergomi káptalan 1239-ben érsekké választotta, amit a pápa 1240. március

⁸ SÖRÖS 1903. 285. A fordításért Borossay Katalinnak tartozom köszönettel.

⁹ Kézai Simon mester Magyar Krónikája I. függelék 9. § (Közölve: RADÓ 1901. 65. [56.])

¹⁰ NAGY 1853. 480–485.

¹¹ KARÁCSONYI 1901. 3.

¹² KARÁCSONYI 1905. 86.

6-án erősített meg.¹³ A sajómezei (muhi) csatában esett el 1241. április 11-én.¹⁴ Halálát követően az esztergomi érseki szék több mint két évig üres volt (Bánca Istvánt a káptalan 1242. augusztus 14-én választotta érseknek, pápai megerősítést 1243. július 7-én nyert).

Ezek az adatok az építéstörténethez csak annyiban visznek közelebb, amennyiben körvonalazódik általuk, hogy a rátóti monostor alapítása 1240 előtt megtörtént, és azt az ország egyik legbefolyásosabb személye vitte véghez. Hogy az építkezés a tatárjárás előtt elkezdődött-e, nem tudhatjuk, de valószínűsíthető. Az építés befejezése azonban – tekintettel a monostor méreteire – bizonyosan a tatárjárás után történt, mint megannyi más 13. századi templomunk esetében. Jelentősebb építési periódusváltással, a munkák hosszabb megszakadásával talán nem szükséges számolnunk.

A Boldogságos Szűz Mária tiszteletére szentelt gyulaifirátóti monostor a jászói konvent filiája volt, akárcsak az ócsai, és a jóval kevésbé ismert, még a 15. században elenyészett garábi és darnói prépostságok.¹⁵ Rátót premontrei prépostsági templomának és kolostorának középkori kialakításáról elsősorban a Pámer Nóra (1924–2011) vezette 1964-es régészeti ásatás eredményei alapján alkothatunk képet. Hozzá kell tennünk, hogy az ásatás nem folyt éppen ideális keretek között, és a templom vonatkozásában az ingatlanállapotok (a romfalakkal határos területet már a 19. század elején beépítették, így a rom szomszédságában lakótelkek és -házak vannak) miatt csak részleges eredményekre vezethetett. Pámer Nóra szerint *„az 1964-ben végzett kutatás még nem tekinthető befejezettnek. A kolostor teljes alaprajzi elrendezése és a nyugati fal pontos meghatározása még szükséges az alaprajz tisztázásához.”*¹⁶ Továbbá: *„A templom déli fala és a kolostorépület nyugati fala által bezárt kolostor udvart is megkutattuk, kerengő nyomaira nem akadtunk.”*¹⁷ Valamint: *„utolsó déli helyiség nagysága a belső osztozó fal kormeghatározása miatt még bizonytalan, mivel a feltörő talajvíz miatt a falak összekötését a szint alatt tisztázni nem tudtuk. [...] A kolostor e része még további kutatásra szorul.”*¹⁸

Mindezekből és az ásatási rajzokból leszűrhető, hogy a kolostorszárny déli végének régészeti ásatása nehézségekbe ütközött, a délnyugati saroknál ásatás nem történt

¹³ KNAUZ 1874. 334. (XXII.); lásd még: KÉSMÁRKY 1896. 62., VARGA 2003. 104.

¹⁴ KARÁCSONYI 1905. 86.; lásd még: CSATÓ 586.; *Rogierius mester siralmas éneke*. In: NAGY 2003. 142.: *„Mátyás esztergomi érsek, akit a király részint szerint hűsége miatt, részint mivel együtt nevelkedtek, a leginkább kedvelt, és akinek tanácsaival a fontos ügyekben nagy bizalommal élt...”* Bácsatyai Dániel feltételelesen Mátyás érseknek tulajdonítja a Párizsba talán Pármái Albert pápai jegyzőnek, a párizsi Notre Dame kanonokjának, egykori tanulótlársának küldött levelet a tatárjárás veszedelméről – lásd BÁCSATYAI 2018. 305–306.

¹⁵ OSZVALD 1957. 242., 243–244., 247., 248.

¹⁶ PÁMER 1965a. 6.

¹⁷ uo. 4.

¹⁸ uo. 2.

(bár a jelentősen lepusztult felmenő falon kelet-nyugati irányú, déli kolostorfal feltételezését lehetővé tevő bekötés nyoma nem látható, ennek maradványa régészeti módszerekkel vizsgálható lenne). Ugyanakkor esetleges keleti kolostorszárnyra utaló észak-déli irányú fal vagy falalapozás maradványai sem kerültek elő a templom déli homlokzata mellett húzott árokban.

A kvadrum hiánya jellegzetes Gyulafirátót esetében, azonban nem szokatlan a középkori premontrei építészetben sem. Ócsán és Majkon is csupán egyetlen kolostorszárny épült.¹⁹ Nem zárható ki azonban az sem, hogy a Gyulafirátóton elmaradt kolostorszárnyak esetleg fából épülhettek, mint ahogy a kerengő is és a kolostor emelete is készülhetett esetleg abból.²⁰ A Gyulafirátóton rekonstruált kolostoralaprajz egyébként erősen emlékeztet a nem sokkal kisebb, korábbi (az 1234-es ninivei jegyzékben már szereplő, viszont feltárt temploma alaprajzi formája alapján ennél pár évtizeddel korábbra is keltezhető) majki premontrei kolostor rekonstruált alaprajzára.²¹ Az, hogy az ország egyik legnagyobb hatalommal bíró tisztviselője, a király bizalmasa és belső körében mozgó esztergomi érsek nemzetsége, családja központjában emeltetett nemzetségi monostortemploma mellett valóban csupán egyetlen szárnyból állt volna a kolostor mindenesetre további kutatást érdemelne, hitelesítő ásatást igényelne Gyulafirátóton.

A gyulafirátóti sekrestye és káptalanterem közötti átjáró Pámer Nóra szerint utólagos, ám az ajtó környezetében kutatóárkot nem nyitottak.²² A nyílás félköríves záródású, homokkő-keretes, boltívkövei alulról élszedettek, a falszövetben semmi sem utal arra, hogy a nyílás nem a fal építésekor készült, továbbá Pámer Nóra is javított állapotában tanulmányozhatta részletesebben.

Jelenleg a sekrestye és káptalanterem közötti faltól délre további belső válaszfal nem látható a talajszint fölött (3. kép). Pámer Nóra ugyanakkor két, egymás közelében lévő belső fal alapozását is feltárta (2. kép), ezek műemléki bemutatására, felmagasítására mégsem került sor. Ugyanakkor a kolostorszárny nyugati falának hosszabban megmaradt magasabb északi és alacsonyabb déli fala közötti rövidke, háromszögletes homlokoldalú kőfal jelentős része téves, félrevezető kiegészítés (4. kép). E falnak

¹⁹ Majkhoz: CSENGEL 1991. 44–46.; Ócsához: CSOLTKÓ 2017. 61–62. Ócsán az észak-déli tengelyű kolostor nem épült egybe a templommal, azokat csak körítőfal kötötte össze. Lásd LUKÁCS–CABELLO–CSENGEL 1991. 18.

²⁰ Túrje premontrei rendházának a templomtól északra, a gyulafirátótinál nagyobb területen kiépült (így biztosan kerengővel is rendelkező), már a 18. századra elpusztult középkori épületeinek emeleti részénél is faszervezetet feltételezett az eddigi kutatás.

²¹ CSENGEL 2006. 321.

²² Való igaz, hogy a káptalanterem és sekrestye ajtóval történő összekötésére nemigen ismerünk példát, illetve a káptalantermeknek általában egyetlen, udvar felőli bejárata szokott lenni. Lásd BODÓ 2002. 54. Bodó Balázs éppen Gyulafirátót hozza fel példaként e szokatlan közlekedési rendszerre.

3. kép: A kolostorrom dél felé, a sekrestye tetejéről (Fotó: Horogszegi Tamás, 2019)

csupán kis kiterjedésű középső része tűnik – habarcsa alapján – középkorinak, két széle két különböző korú, XX. századi hozzáfalazás. Ennek azért is van jelentősége, mert e faltorzó északi oldala még a XX. század közepén is meglévő, a káptalanterem középkori déli ikerablaka déli szárköveinek felhasználásával a XIX. században nyitott utólagos ajtónyílásnak a helyére épült részben bele. Északi kiegészítése pedig egy másik utólagos ajtó helyére húzódik. Sajnálatos tény továbbá, hogy azok a környező falak, amelyek 1964-ig párkánymagasságig, többnyire vakoltan álltak, az archív fotók tanúsága alapján kevés, de értékelhető középkori műrészzel, a régészeti ásatást követően megsemmisültek.

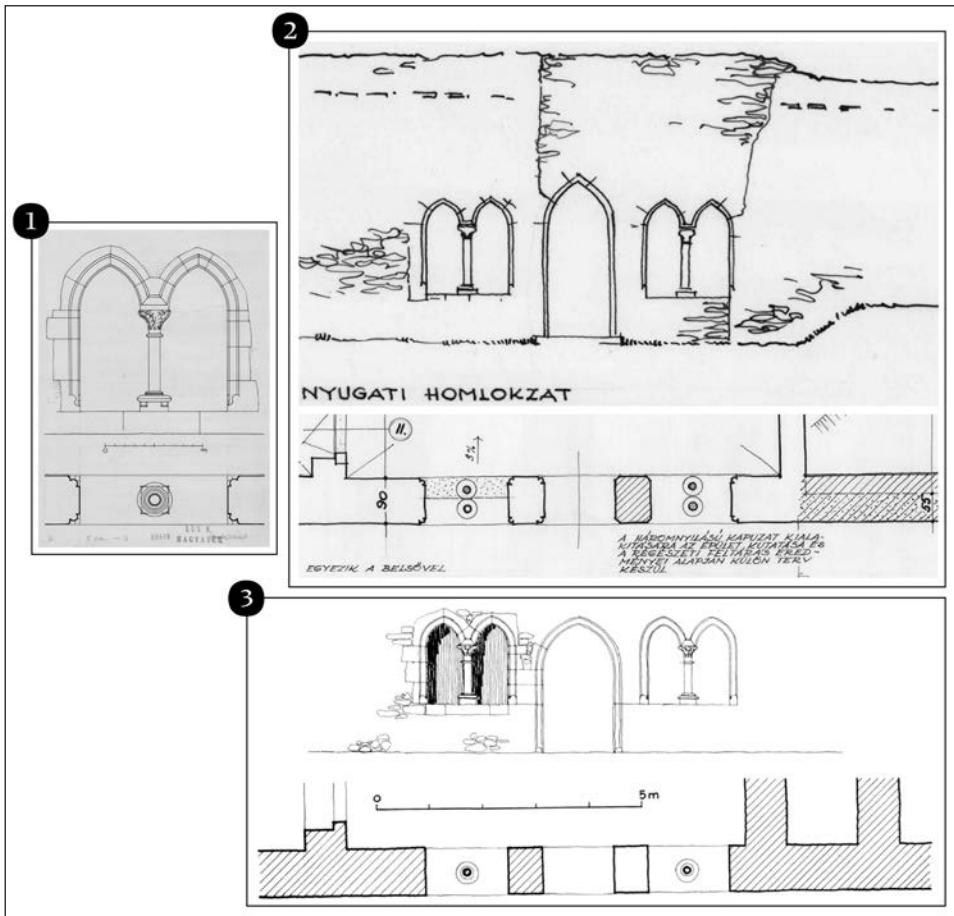
4. kép: A kolostor nyugati falának vonalában lévő háromszögletes falcsomók és a káptalanterem ikerablakának belső oldala (Fotó: Horogszegi Tamás, 2020)

A kolostor fennmaradt legszebb részlete a nyugati homlokzati falán nyíló középszóval alátámasztott csúcsíves ikerablak (5. kép), amely *in situ* túlélte a templom és kolostor pusztulását, belső rétege kivételével. Ez volt a káptalanterem északi nyílása. Mind Pámer Nóra, mind Koppány Tibor (1928–2016) hasonló nyílásrendet rekonstruált a terem nyugati oldalára: a fennmaradt ikerablakkal egyező ablakot a terem falának déli harmadába és a két ablaknyílás között csúcsíves ajtót. Pámer Nóra publikált rekonstrukciója azonban téves abban a tekintetben, hogy az ikerablak középszó törpeoszlopát falközépen tünteti fel (hasonlóan a Lux-hagyatékban őrzött, talán Lux Géza által készített, bizonyosan korábbi rajzhoz), holott ez a valóságban a fal külső síkjában található, és mögötte egy hasonló osztó helyezkedett el (6. kép). Az ablak fölötti faltömeg súlyát egyetlen vékony osztó-oszlopocska nem tudta volna viselni a csúcsíves áthidalás ellenére sem. E két, egymás mögött elhelyezett osztónak sem a lábazata, sem a fejezete nem volt közös. Az ikerablak belső oszlopa hiányzik, helyét ma „műemlékes” téglafalazás pótolja, mely a csúcsívek záradékáig, és a falszövetig felnyúlik. Amint azt Bozóki Lajos megfigyelte, a templom keresztházának sarkaiba állított oszlopok jelenleg földfelszín alatti egyedi műformájú – laposan kialakított tórusz alatt tagolatlan, kétrétegű oszlopszékes – lábazatának formai kialakítása eltér a káptalanterem ikerablak-oszlopának bázison túlnyúló lábazatától, míg levél és indadíszes fejezeteik megfeleltethetők egymásnak.²³

5. kép: A káptalanterem (belső oldala felől ideiglenesen alátámasztott) ikerablakának homlokzati fényképe. 1962–1964 között (MÉM MDK Fotótár 115135N.)

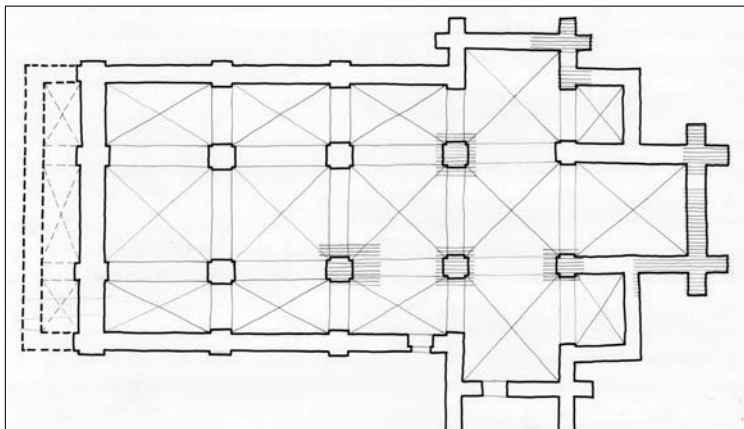
²³ 4. jegyzetben hivatkozott dokumentáció műemléki értékleltára, 253.

6. kép: Rekonstrukciós rajzok a káptalanterem ikerablakára, illetve nyugati homlokzatára (1.: A Lux Kálmán hagyatékában lévő rajz [Lux Géza?, 1938–1941 között? MÉM MDK Tervtár R578.] 2.: Koppány Tibor állagmegóvási terve [homlokzat: 1959. MÉM MDK Tervtár R2219; alaprajzi részlet: 1961. MÉM MDK Tervtár R12295.] 3.: Pámer Nóra rekonstrukciója [Komjáthy Attiláné rajza, PÁMER 1967. 7. ábra]

A keletelt templom háromhajós, bazilikális elrendezésű, egyenes szentélyzáródású épület volt, szentélyzónája előtt egyhajós keresztházzal és vélhetően torony nélkül. A főhajó boltszakaszai négyzet, a mellékhajókéi keskenyebb, kelet-nyugati hossztenge-lyű téglalap alaprajzúak. A hosszház négy szakasz hosszúságú lehetett (a keresztházzal együtt), a szentély és az inkább csak feltételezett, keskeny nyugati előcsarnok nélkül (7. kép). Az egyenes záródású főszentély keleten a szintén egyenes záródású, mellékhajó

szélességű mellékszentélyek záródásának vonalán túlnyúlt. A főszentély és a keresztház sarkain a falak vonalában meghosszabbított, egymásra – és a homlokzati falsíkokra – merőleges falpillérek álltak, talán a mellékszentélyek sarkain is lehettek ilyenek – különös, hogy a keresztház délnyugati falsarkánál ez elmaradt. A templom alaprajzi hasonlóságát a bélapátfalvi ciszterci templommal Pámer Nóra is felismerte.²⁴

7. kép: A templom rekonstrukciós alaprajza
(Pámer Nóra, 1964. MÉM MDK Tervtár R 49637)

A kereszthajtól nyugatra lévő boltszakaszba déli ajtónyílás vezetett. Ennek külső, déli oldalán két sírt tártak fel. A sírokba egy-egy férfit temettek el, illetve a keletibe utólag még egy csecsemőt. Csak a nyugati sír tartalmazott mellékletet: ovális vascsatot és vaskarikát.²⁵ A templom és a kolostorszárny délnyugati falsarkaitól induló kerítésmaradványokra lehetett következtetni, amely így dél és nyugat felől övezhette a monostor épületeit, elkerített kolostorudvart alkotva.

A kevés műformával rendelkező romemlék *in situ* fennmaradt és múzeumi gyűjteménybe került, de vélhetően ide köthető kőfaragványai alapján a gyulafirátóti középkori építkezés – a csekély forrás által is alátámasztható módon – a 13. század második negyedére keltezhető.²⁶ Meg kell azonban jegyezni, hogy a veszprémi várfalban másodlagosan felhasznált bizonyos (kutatásunk során közvetlenül nem vizsgált) faragványok rátóti kötődése is pusztán stíluskritikai alapon, analógiás úton történt.²⁷

²⁴ PÁMER 1965a 68., PÁMER 1967. 244.; az alaprajzi hasonlóság elemzése és feloldása: SZAKÁCS 2018. 20–21.

²⁵ PÁMER 1967. 243.

²⁶ SZAKÁCS 2018. 20.

²⁷ ROSTÁS 2007. 340–341. A gyulafirátóti kötődésről a veszprémi várfalba másodlagosan beépített faragványok első tudományos közlője, Mezey Alice – aki egyébiránt a középkori premontrei

Analógiák alapján Entz Géza közvetlen ciszterci hatás érvényesülését, ciszterci műhely működését fogalmazta meg Gyulafirátót kapcsán,²⁸ majd legközelebbi párhuzamaként a bélapátfalvi ciszterci monostorral állapította meg rokonságát.²⁹ Már Pámer Nóra is megfigyelte, hogy a XIII. századi premontrei monostorok és templomok nem mutatnak egységes képet, nem beszélhetünk egységes premontrei templomtípusról; mind a bencés, mind a ciszterci építészet hatott a rendre, és így a premontrei templomok eltérő jellegzetességeket mutatnak egymástól.³⁰ A kérdést legfrissebben Szakács Béla Zsolt vizsgálta, kimutatva, hogy a korában (néhány évvel a tatárjárást megelőzően) legkorszerűbbnek számító ciszterci építészet megoldásait adaptálta az építendő és a premontrei rend Rátóton.³¹ Megjegyzendő, hogy Dercsényi Dezső közel fél évszázada (Entz Géza kerci műhelyre vonatkozó tanulmányának említése nélkül) még egy olyan ciszterci építőműhely létét látta bizonyítottnak Pannonhalma, az óbudai királynői vár és éppen a gyulafirátóti monostor kapcsán, amelyet az uralkodó is használt.³² Később – éppen a gyulafirátóti templomrom citálásával – kritizálta, sőt cáfolta Kozák Károlynak sokszögzáródású szentélyforma alapján feltételezett premontrei építőműhely létrehozásának elméletét.³³ Ezt a türjei templom 2018. évi falkutatási és régészeti ásatásának eredményeivel is megerősíthetjük, ahol végre egyértelműen bizonyítást nyert a főszentély középkori egyenes záródása.³⁴

építészet kiváló ismerője – publikációjában nem tett említést (MEZEY 1978. 133–138.). Ugyanakkor ez Rostás Tibor és Bodó Balázs megállapítását nem zárja ki, mint ahogyan Szakács Béla Zsolt is elfogadja (SZAKÁCS 2018. 20.). A kőtárba került veszprémi faragványokkal kapcsolatban lásd ROSTÁS 2000. 42. (34. jegyzet) – a szóban forgó fejezettöredékek fényképei: uo. 17. (16. kép), 18. (17. kép) és egy zárókő: 20. (19. kép). Ez utóbbi gyulafirátóti kötődését Aradi Csilla is minden további nélkül átvette (ARADI 2014. 205.). Balázsik Tamás ugyanakkor Rostás Tibor megállapítását jóval bizonytalanabban értékelte, a köfelmérést végző Bodó Balázsnak tulajdonítva a provinciencia határozott rátóti megjelölését (BALÁZSIK 2014. 241. [11. jegyzet]) – felmérési rajza uo. 237. [9. kép]). Néhány faragvány kiállításon is bemutatásra került: RAINER 2009.

²⁸ ENTZ 1963 126. Gergelyffy András már egy évvel korábban ciszterci építőműhely produktumaként említette a monostor maradványait: GERGELYFFY 1962. 121.

²⁹ ENTZ 1967. 114–115.

³⁰ PÁMER 1967. 244., DERCSÉNYI 1965. 132.

³¹ SZAKÁCS 2018. 22–23.

³² DERCSÉNYI 1975. 243.

³³ DERCSÉNYI 1986. 81.; a recenzált szöveg hely: KOZÁK 1984. 86. Kozák Károly Gyulafirátót másutt is említi tévesen. A XIII. század első felében elterjedő (?) kereszt alakú nyílások közvetítésében a premontreieknek tulajdonított szerepet és sok egyéb között a gyulafirátóti monostort is felsorolja, ahol azonban nem volt kereszt alakú nyílás – Lásd KOZÁK 1967. 160.

³⁴ NAGY–GAYLHOFFER–KOVÁCS – HOROGSZEGI 2018. 21–26. A középkori szentélyforma megállapítását az északi oldalfalon tett megfigyeléseket követően végzett falkutatásunk után – kutatási koordinációnk mellett – Orha Zoltán vezetésével a Göcseji Múzeum régészei folytatták. Lásd még: ORHA 2018.

Az építészek oldaláról Guzsik Tamás és Fehérvári Rudolf foglalkoztak – pálos emlékek kapcsán – érintőlegesen a középkori műhely kérdésével. Veszprém megyében ciszterci építőműhelyhez kötötték a XIII. század közepén és második felében épült gyulaifiratóti, herendi, köveskáli, révfülöpi és monoszlói templomokat.³⁵ Az egyenes szentélyzáródás formai megoldása alapján – amelyhez a szerzők a ciszterci építőműhely tevékenységét kötötték – azonban e lista tovább bővíthető az egykori Mába falu, Töttöskál, Sóstókál, Alsódörgicse, Kövesd, Avas és az ezeknél kissé távolabbi (jelenleg zalai, de korábban Veszprém vármegyei) Egregy templomával, a tihanyi apáti templommal – amelyek mind XIII. századi eredetűek. És még ez a felsorolás sem teljes, nemhogy országos, de vármegyei vagy egyházmegyei körben sem. Mindazonáltal az egyenes szentélyzáródás önmagában elégtelen ahhoz, hogy a felsorolt emlékeket (amelyeket Gyulaifiratót méretében és nyilvánvalóan reprezentációja fokában is megelőz, nem beszélve főúri alapításáról és nemzeti kegyuraságáról a többi falusi plébániatemplomi funkciójával szemben) egyetlen építőműhely építőtevékenysége, vagy az ez által épített templomok kisugárzó hatásának tudhasuk be. Az ok falusi templomok esetében egyfelől az egyszerű megvalósíthatóságban, másfelől mindenütt jelenlévő építészeti tradícióban keresendő. Természetesen az egyenes szentélyzáródás nem a kisebb falusi plébániatemplomok sajátja, hiszen a korábban felsorolt és számos további példa között (Bélapátfalva, Zirc, Pannonthalma) jócskán találunk katedrális méretűeket is. Ezek sora bővült 2018-ban még a türjei templommal, amely a felsoroltaknál kisebb ugyan, de reprezentációs szintje messze meghaladja az egyszerű falusi plébániatemplomokét. Türje különlegessége továbbá, hogy az egyenes záródású főszentélyt félköríves alaprajzú mellékszentélyek fogják össze, így vegyítve a hagyományos építészeti megoldást korának modern, progresszív formájával.³⁶

Marosi Ernő – éppen Guzsik Tamás és Fehérvári Rudolf írásával egy időben – cáfolta hathatósan az önálló építőműhely létének hipotézisét. A meggyőző érvelést a XIII. századi koragótika udvari művészeti jellege, ennek kísérőjelenségei ciszterci művészetből eredeztetésének elégtelenségei, az újonnan bevezetett szerzetesrendek franciaországi kapcsolatai, a premontreiek kegyúri alapítások esetén mutatkozó népszerűsége, a korszak építészeti produktumainak változatossága és helyi viszonyokhoz való alkalmazkodása, továbbá Európa más területein sem létező egységes premontrei műhely alapján építette fel.³⁷

³⁵ GUZSIK–FEHÉRVÁRY 1980. 217–220.

³⁶ Ezzel kapcsolatban: Nagy Veronika előadása a *900 éves premontrei rend* konferencián. Horogszegi Tamás – Gaylhoffer-Kovács Gábor – Nagy Veronika: *A türjei premontrei templom 2018. évi művészettörténeti kutatása*. Gödöllő, Premontrei Iskolaközpont, 2020. szeptember 11.

³⁷ MAROSI 1980. 141.

Rostás Tibor Gyulafrátót (*in situ* és kőtári, feltételezett) faragványai alapján a monostor építésében IV. Bélának – a király belső emberei számára is hozzáférhető – építóműhelyének közreműködését feltételezi.³⁸ Rátót mellett erre éppen a szintén országos tisztségeket viselő Türje nembeli Dénes által alapított türjei premontrei prépostságot hozza példának.³⁹ A rátóti káptalanterem ikerablak-oszlopának hétkaréjos levelekkel tagolt, a fejlemez alatt szinte áttört levélközökkel kialakított fejezete jól rokonítható a 2018-ban a türjei középkori kolostor udvarán feltárt, itt elásott oszloptöredékek között talált háromkaréjos levelekkel díszített oszlopfő töredékkel (is).⁴⁰ A feltárt türjei faragványok minden bizonnyal korábbiak az összetettebb gyulafrátótiaknál.

Figyelmet érdemel még a gyulafrátóti egyszárnyú, egyszerű téglalap alaprajzú kolostor típusa, amely a lehető legegyszerűbb formaként a kolostorépítészet története során végig alkalmazott megoldás. A fentebb már említett ócsai és majki példákon kívül erre a középkor korábbi századából említhető a feldebrői bencés templom mellett, a pécsváradi kolostortemplom és kápolna közötti épületszárny és a vértesszentkeresztii első templomtól délre húzódó épület.⁴¹

A gyulafrátóti monostornak a török hódoltságot megelőző, az az alatti és utáni története kevésbé dokumentált, kevésbé kutatott, még kevésbé publikált, és éppen építéstörténeti (vagy éppen pusztulástörténeti) adatokkal nem rendelkezünk ezekből az évszázadokból. A maradványok kora újkori történetével Koppány Tibor is – nyilvánvalóan források híján – csupán érintőlegesen foglalkozott Veszprém megye 1946 előtti határain belüli középkori templomokat közlétevé gyűjteményében.⁴² Ez a topográfia később tovább bővült levéltári kutatásból származó adatokkal is.⁴³

³⁸ ROSTÁS 2000. 35–36.

³⁹ A türjei monostor építésének kezdete csupán fél évszázados pontossággal határozható meg a források alapján: 1184–1234 közé esik. Lásd NAGY – GAYLHOFFER-KOVÁCS–HOROGSZEGI 2018. 473.

⁴⁰ Türjén az Orha Zoltán vezette ásatás során, feltárt gödrükből 2018. szeptember 12-én kerültek kiemelésre a kőfaragványok. Ekkor a Göcseji Múzeumba kerültek.

⁴¹ BODÓ 2002. 45–46.; a felsorolt emlékek további szakirodalmi hivatkozásait lásd ui. a 8. jegyzetben (58–59. o.). A kolostorépítéset újabb összefoglalása. SZAKÁCS 2015.

⁴² KOPPÁNY 1967. 129.

⁴³ Koppány Tibor: *Veszprém megye középkori templomai*. Kézirat Koppány Tibor hagyatékából. Köszönöm Koppány Andrásnak, édesapja hagyatéka kezelőjének, hogy a kézirat Gyulafrátóra vonatkozó részét (132. tétel) megosztotta velem. Feltűnő, hogy a Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár (VFL) is megjelölő forrásgyűjtés alapján is elsősorban a falu plébániatemplomának története körvonalazódott, a premontrei prépostság újkori történetéről itt sincs számottevő adat. Ezeket is valószínűleg Jászón volna érdemes keresni. A Koppány Tibor által hivatkozott források az adatok évszámaival a következők: 1466: MOL DL 16.397.; 1721: MOL Helytt. lt. Acta Relig. Lad. H. fasc. 4.; 1734: VÉL A.8/6.p.352-353.; 1779: VÉL A.8/12. Utóbbiak mai jelzete: VFL I.1.8. (*Visitaciones canonice*) 6. és 12. kötetek (*Visitatio canonica districtus Wesprimiensis 1747. és Visitatio canonica archidiaconatus Weszprémiensis 1779.*).

A monostortemplomon kívül plébániatemplommal is rendelkező falu a Rátót nem-béli Gyulafi család birtokában 1466-ig állt, amikor is a veszprémi káptalannal a Csobánc vára alatti Keszire cserélték el.⁴⁴ Koppány Tibor tudni vélte, hogy Veszprém várának 1552-es török foglalását követően a többi környékbéli kolostorral – Zirccel, Nagyvázsonnyal – együtt a gyulafirátóti monostor épületeit is felrobbantották.⁴⁵ A korszakban szokásos volt, hogy a birtokosok az összes olyan nagyobb épületet felrobbantották, amelynek védelméről nem tudtak gondoskodni.

A török kiűzése után a premontreiek kolostorba való visszatérésének szándéka megfogalmazódott ugyan, de éppen az épület romos állapota miatt erre nem került sor.⁴⁶

1770-ben az úrbéri tabellák alapján arról értesülünk, hogy Rátót földesura a rátóti prépostság. Az urbáriumok azonban a templomra és kolostorra vonatkozó adatokat nem közölnek – bizonyára azért, mert az egykori monostor romos volt, így használaton kívül áll. A prépostságnak ez alapján 11 telke volt 382 hold földterületen, 18 földbirtokos telkes jobbággal, 17 földbirtokos házas és 4 házatlan zsellérrrel.⁴⁷

1777-ben, az akkor épülő prépostsági lakhoz a templom köveit építőanyagként felhasználták.⁴⁸ A falu lakossága valószínűleg ezt megelőzően, és minden bizonnyal ezt követően is, kőbányának használta a romot. Ez korábban bizonyára Esterházy Károly tudomásával is megtörténhetett, aki ez idő tájt rátóti prépost volt és saját építkezéséhez is felhasználta a monostor kőanyagát. Eszterházy Károly egy azon Eszterházyak sorában, akik világi papokként elnyerték a Rátóti címet. Vályi András 1799-ben kiadott országleírásából ismert a címzetes prépostok sora:⁴⁹

- Gorup Ferenc (1644)
- herceg Esterházy Pál (1670)
- Esterházy László és Ádám (1689)
- gróf Eszterházy Imre (1699)
- gróf Révay Antal (1741)
- Eszterházy Károly (1744)
- herceg Batthyány József (1752)
- Koller Ignác (1755)
- gróf Keglevich Zsigmond (1760)
- Szilcz Károly (1777)
- Paintner Mihály (1785).

⁴⁴ A cseréről szóló megállapodás kiadása: MEV 1465–1479. 100–103. (100. sz.).

⁴⁵ Koppány Tibor: *Műleírás a gyulafirátóti kolostorrom és környékének állagvédelmi munkáiról*. OMF, 1965. január 25. MÉM MDK Tervtár D 3651 ltsz. 1. o.

⁴⁶ PÁMER 1967. 239.

⁴⁷ Magyar Nemzeti Levéltár – Országos Levéltár C 59. (Departamentum urbariale).

⁴⁸ PÁMER 1967. 239.

⁴⁹ VÁLYI 1799. 182.

Vályi is kiemeli, hogy Paintner Mihály lakóhelye, a préposti lak díszje az egyébként kies településnek, és amely mellé gazdasági épületeket emeltet – minden bizonynyal szintén a rátóti romok kőanyagát felhasználva. Ennélfogva a jelenleg használaton kívül álló, legutóbb óvodaként működő gyulafirátóti egykori préposti ház (8. kép) érdeklődésünkre tarthat számot és az épülettel történő bármilyen jellegű építészeti beavatkozás során előzetes falkutatása indokolt.⁵⁰

8. kép: Az egykori préposti ház (Fotó: Horogszegi Tamás, 2020)

Feltételezhető, hogy szintén a prépostság romjainak felhasználásával készült a korábban ideiglenes műemléki védetség alá került Kálvária utca 28. sz. lakóház kökerítése is, bár műformával rendelkező faragványok ebben nem láthatók.⁵¹

Gyulafirátót prépostságának romjait először, Rómer Flóris (1815–1889) jegyezte le 1860-ban ottjártát követően. Mondhatjuk, hogy a születő művészettörténet és mű-

⁵⁰ Lásd hozzá: *Gyulafirátót, volt prépostsági kastély*. (Lövei Pál kézírata, 1980-as évek vége) Műemléki Topográfia (MÉM MDK). Köszönöm Balázsik Tamásnak, hogy megosztotta velem a műemléki topográfia anyagát. Sajtócikk: Horváth Gábor: *A prépostoktól a gyerekekig – A régi gyulafirátóti kastély története*. VEOL (Veszprém megyei hírportál) 2019. augusztus 18. (utoljára ellenőrizve: 2020. szeptember 26. <https://www.veol.hu/eletstilus/helyi-eletstilus/a-prepostoktol-a-gyerekekig-a-regi-gyulafiratoti-ovoda-tortenete-3028561/>)

⁵¹ A Nepomuki Szent János-templommal észak felől határos ingatlan templom felőli kökerítése. Jelenleg regisztrált örökségi érték. Ideiglenes védetségéről 2005-ben a Kulturális Örökségvédelmi Hivatal 420/0527/2/2005. sz. határozata gondoskodott. Korábban az utca felőli falsík vakolatlan volt, most nagyrészt vakolt. Sem az egykori préposti ház, sem az említett kerítés nem áll műemléki védetség alatt. Mindkét ingatlan helyi egyedi védetség alatt áll, ám az utóbbi esetében nem a kerítés, hanem a lakóház került megnevezésre

emlékvédelem látókörébe ekkor került az emlék, és érdemeiből az sem von le, hogy történeti adatainak egy része ellenőrizhetetlen, illetve bizonyosan téves. A Gyulafiak által 1255-ben alapított, Boldogságos Szűz tiszteletére szentelt prépostsággként írta le, hozzátéve, hogy a néphiedelem szerint ez a veresbarátok, azaz a templomos lovagrend tulajdonát képezte.⁵² Rómer forráskutatása alapján a tassomici és chuchnisi⁵³ prépostság filiája volt, majd a török hódoltság idejének békésebb korszakában a zábrdovicei káptalannak került felajánlásra, ám a harcok kiújulása miatt mégis puszta maradt. 1644-ben Gorup Ferenc Gábor veszprémi örkanonok, novi választott püspök részére adományozta Gyulafi Kristóf, aki a prépostság egykori javadalmait visszaszerelte. Az alapító család kihaltával az Esterházy család birtoka lett Rátót, amelynek prépostságát Esterházy Pál herceg Maximilian Pfändler losbergi apátnak ajánlotta fel, aki azonban azt elhanyagolt állapota miatt nem vette át, így az Esterházy család egyházi személyeinek címzetes prépostságává vált. Leírását érdemes hosszabban idézni, mivel a XX. század kutatói szintén ebben az állapotában találták:

„A díszes rom maradványi állnak Nagy János gazda telkén, a körülöttük levő kertek pedig manap is kolostor kertjének neveztetnek. A mi az általános pusztításból fennmaradt, eléggé mutatja, miszerént itt – ha nem is igen nagyszerű – de mindenesetre csinos épületnek kellett állania. [...]

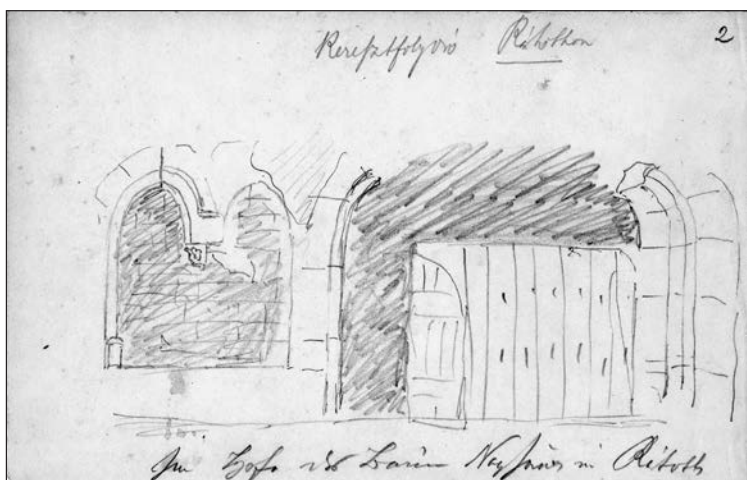
A kolostor folyosójának fennmaradt részét, mely ma pajtául használtatik 14”-[öl]nyi hosszú és 3”-[öl]nyi szélesre tehetni. Az udvar felé álló oldala csúcsivű kettős ablakokat mutat, melyek közt csak egy pár, a középoszlop hiányával, ép, – a többiek közé eső nagyobb hézag a pajta kapuja által helyettesítetik. [9. kép] Ehhez hozzá vala építve, a lakók bizonyítása szerént, a 9”[öl] hosszú magas templom, melyből azonban csak a szentély egyenes zárfa – és két csúcsívtől tetézett karcsú oszlop, léteznek. Az oszlopok fejezetei lóherelevelekkel díszítvék; az oltárkö – egy vastag vörös márványtábla – melyen még az ereklyetartónak fele is látható, a kertben hever.

Bementünk a földszinti pincébe is, mely két ellenkező oldalon körív szelvényű boltozattal végzett, erős, faragott kővel kerített bejárást és egy pajtaszerű keskeny s felülről laposkővel fedett ablakot vagy inkább szelelőt foglal magában. [...] Bármily szomorú ezen szent hely mostani állapota, felkértem mégis az igen előzékenynek mutatkozó megyehatóságot, miszerént felsőbb helyről kiadott utasítások nyomán erélyesen intézkedjék – hogy a mi még kevés rom fennmaradt, a jelenlegi birtokosok által ne rontassék, vagy el ne hordattassék.

Az omladék többi köve széthordattak, épült belőlük a prépostsági új lak – az uradalmi pince egy része, mint az alappárkányzatok egész sora mutatja, melyek elég

⁵² RÓMER 1860. 138.

⁵³ Cszakásmonostori (=chuchnisi) Szent Miklós prépostság. A Szentendrei-szigeten, Szigetmonostor határában az esztergomi főegyházmegyéhez, majd a váci egyházmegye területéhez tartozott. A Rómer leírásában szereplő „Tassomic” azonosítása eddig sikertelennek bizonyult.

9. kép: Rómer Flóris vázlat a káptalanterem nyugati faláról
(MÉM MDK Tudományos Irattár Lybus K. 165.)

botorul még megfordítva alkalmaztattak a falba.” – adja a romok leírást Rómer.⁵⁴ Eszerint a prépostság első „dokumentátora” jelentősen többet nem láthatott a maradványokból, mint mi. A pajtának használt romok közt a keresztház (Rómernél „szentély”) sarkaiban álló karcsú faloszlopok fejezete fölött még meglehetett a csúcsíves hevederív vagy borda, amely ma már nem látható. Vörösmészkö (?) oltártablójának töredéke még a helyszínen, ha nem is eredeti helyén, megvolt. Az általa – bizonyára az erős feltöltés miatt – pinceként azonosított sekrestyének félköríves záródású – nyilván déli – ajtónyílását és keleti résablakát, valamint boltozatát írta le.

Rómer Flóris által látott romok képe a XX. század első feléig, felében sem változott jelentősen. Rómert követően sem irányult rá nagyobb figyelem, mint őt megelőzően, egészen 1938-ig. Ekkor, immár a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) a templom pusztuló falán végzett állagmegóvó munkákat, mivel az építőkövek hullását jelezték feléjük.⁵⁵ Ennek kapcsán Lux Géza (1910–1945) publikált egy rövid (négy bekezdésnyi), ám annál informatívabb és fényképekkel illusztrált ismertetőt. Ebben a keresztház sarkai faloszlop-fejezeteinek és -lábazatainak stíluskritikai megállapítása alapján a XIII. század közepére keltezte az építést, és Békefi Remig kutatásaira hivatkozva (*A Balaton környékének egyházai és várai a középkorban*. Budapest, 1907.) Rómernél pontosabban ismeri az alapítás dátumát és a donátort, tudja, hogy Rátót nembéli Mátyás érsek 1241 előtt, a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére alapította.

⁵⁴ RÓMER 1860. 139–140.

⁵⁵ LUX 1941. 31.. SZAKÁCS 2018. 19.

10. kép: A pajtaként használt romok dél felől. 1941
(Fotó: Lux Géza; MÉM MDK Fotótár 8842dN.)

Meglepő, hogy Lux nem ismerte Rómer leírását, mivel – mint írja – kutatás során ismerték fel, hogy a keresztház oromfalas maradványától délre lévő házban középkori épület maradványa található. Az e kutatások során feltárt és 1938-ban végzett állagmegóvási munkák eredményeként bemutatott ikerablakot Lux azonosította a káptalanterem ablakával, mellette, tőle délre még két hasonlót feltételezve. A megmaradt ikerablak oszlopa alapján azt a templommal azonos korúnak, XIII. század közepének tartja és részletei alapján a rátóti monostort korának legszebb egyházi épületei közé méltatja.

Lux Kálmán hagyatékában fennmaradt Lantos András budapesti építőmesternek az 1938-as romkonzerválás munkához készített, 800 pengős árajánlata az elvégzett munkák leírásával: meglazult kövek portlandcementes megerősítése, a falban keletkezett kőomlások visszafalazása, kőkeretek tisztítása („kiszabadítása”) és szükséges állványozásra.⁵⁶

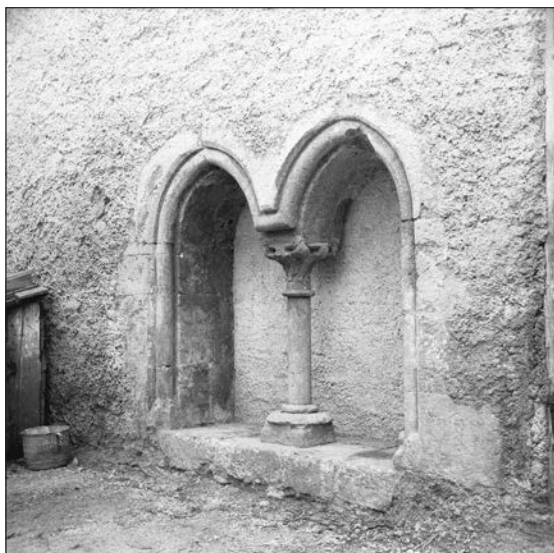
Lux Géza gyulafrátóti működésének eredménye egyrészt említett publikációja, másrészt a Műemléki Fotótárban őrzött 20 fényképből álló sorozata ebből az időszakból (lásd 10. és 11. kép).⁵⁷ A Lux Géza által említett állagmegőrző romkonzerválásra,

⁵⁶ Az ablak külső felének 1938-as bemutatásával kapcsolatban egyetlen forrás áll rendelkezésünkre: Lux Kálmán számadási kimutatása: MÉM MDK Tudományos Irattár, Lux-hagyaték K 848/1. Itt a hat tételből három vonatkozik a gyulafrátóti romra: (1.) Lux Géza Gyulafrátóra tett utazásainak költsége (23,26.-), (2.) Lantos Andrásnak helyreállítási munkákra (800.-) és (3.) Nagy Lajosnak helyreállítással kapcsolatos kártérítésre (30.-).

⁵⁷ MÉM MDK Fotótár 8842N–8844N.

javításra vonatkozó dokumentációt – ha készült is ilyen – eddig nem találtam. A káptalantermi ikerablak részleges kibontása, falfülkekénti bemutatása ekkor történt (11. kép).

Pámer Nóra, a monostor feltárását 1964-ben vezető régész a régészeti ásatást meghatározó nehezítő tényezőként az 1958-as műemlékké nyilvánítást és a rom felmenő falai ingatlanjának kisajátítását követően a telektulajdonosoknak a föld alatt húzódó falak megsemmisítésére irányuló igyekezetét tartotta. A szomszédos ingatlanok tulajdonosai módszeresen törekedtek ezek ki-termelésére mind a belőlük származó építőanyag kinyerése, mind az esetleges ásatás során előkerülő maradványok miatti további ingatlankisajátítás elkerülése érdekében.⁵⁸

11. kép: A falfülkeként bemutatott ikerablak. 1941 (Fotó: Lux Géza; MÉM MDK Fotótár 8844hN.)

12. kép: „A déli kereszthajó és a hozzá csatlakozó kolostorszárny a beépített istállóval” nyugat felől, 1962 előtt (Pámer Nóra ásatási dokumentációja, MÉM MDK Tervtár D11988.)

⁵⁸ PÁMER 1967. 239.; Pámer Nóra 1960 és 1970 között dolgozott az Országos Műemléki Felügye-lőség Tudományos Osztályán. Lásd VALTER 2011. 409–410.

Az ásatást egy évvel korábban, 1963-ra tervezték, ekkor azonban a magas talajvíz miatt nem került rá sor. Fotódokumentálást követően (12–14. kép) azonban az addig pajtaként és istállóként használt kolostormaradványon már 1962-ben elbontották az épület fölötti nyeregetetőt és állagvédelmi munkákat végeztek (a kolostorszárnyra merőlegesen, a sekrestye vonalában nyugatról nekiépült nyeregetetős épületet (lásd Lux Géza fényképén; 10. kép) már korábban lebontották). Ezek főként a falak megerősítését jelenthették. Ugyanakkor az eddig feldolgozott adatok alapján pontosan nem ismert, hogy a kolostorszárny nyugati falának középső, az 1960-as évek elején még álló falával, illetve a káptalanterem déli falával mi történhetett, mivel ezek a későbbiekben már nem álltak, illetve a jelenlegi, a nyugati fal vonalában lévő háromszögletes falcsontok kétséges, hogy középkori maggal bír.

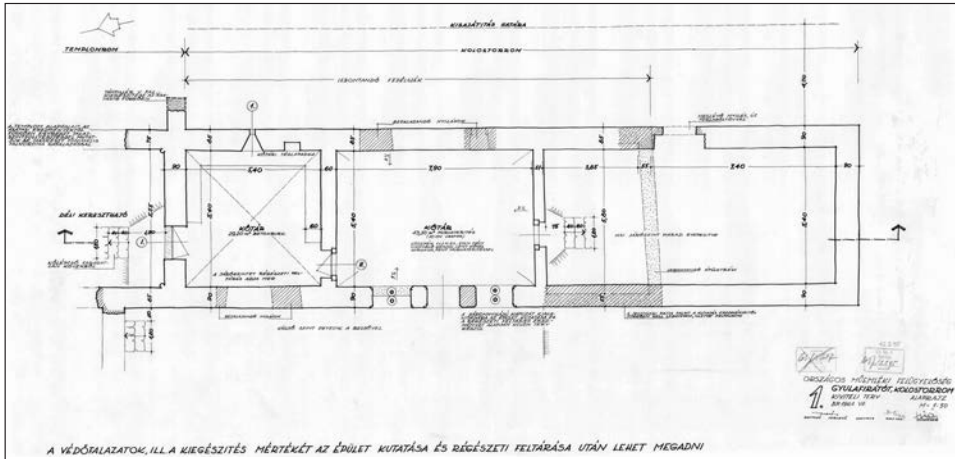

13. kép: „A kolostorszárny déli romos része” délnyugat felől, 1962 előtt (Pámer Nóra ásatási dokumentációja, MÉM MDK Tervtár D11988.)

14. kép: „Az istállónak használt kolostorszárny keleti homlokfala”, 1962 előtt (Pámer Nóra ásatási dokumentációja, MÉM MDK Tervtár D11988.)

Itt kell megjegyeznünk, hogy az Országos Műemléki Felügyelőség (OMF) már 1957-ben tervet készíttetett Sedlmayr Jánossal (1932–2004) az állagvédelemre. Ezeket a terveket gondolta tovább két évvel később, 1959-ben Koppány Tibor (1928–2016), és készítette el az állagmegóvás második tervváltozatát, majd 1961-ben – az OMF tervtanácsának javaslatai alapján készült – kiviteli tervét (15. kép).⁵⁹

15. kép: Koppány Tibor 1961-es kiviteli tervének alaprajza (1:50)
(MÉM MDK Tervtár R 12295.)

Ez alapján már 1962-ben megindult az állagmegóvás, ami azért is volt különösen problematikus, mert a tervtanácsi határozat alapján a beavatkozás végleges terve (így a kivitelezés is) a szükséges régészeti feltárás és falkutatás eredményei alapján készülni lehetett volna el. Így azonban (mivel a terv az ásatást megelőzően készült) a tervtanácsi határozat is kimondta áthidaló megoldásként, hogy „a rom végleges helyreállításának kialakítására a tervezőnek szüksége van az ásatási és falkutatási eredményekre, amelyek alapján munka közben fog a kivitelezés részére módosító utasításokat adni.”⁶⁰

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy sem a tervezés, sem a tervezett majd később megvalósuló régészeti ásatás nem valósulhatott meg ideális alapokon. Hiszen kivitelezési munkák már 1962-ben folytak, a szükséges régészeti ásatásra azonban csak két évvel később került sor.⁶¹

⁵⁹ KOPPÁNY Tibor: *Műleírás a gyulafrátóti prépostság romjainak állagmegóvási munkáiról*. OMF, 1961. július 30. MÉM MDK Tervtár D 3647 ltsz. – Sedlmayr János hivatkozott tervdokumentációja a kutatás során nem került elő.

⁶⁰ uo. – A tervtanácsi határozat idézet szövegét csupán Koppány Tibor előzményekre alaposan tekintető műleírásából, citálva állt módomban megismerni.

⁶¹ A tervezett feltárásról: GERGELYFFY 1962. 121.

Koppány Tibor terve szerint főbb vonalakban a következő munkák készültek el: a pajta- és istállótető bontása, a kisajátított terület körülkerítése ideiglenes jelleggel, falak konzerválása minimális mértékű falkorona ráfalazásokkal, hézagok kitöltésével, a sekrestyeboltozat alsó síkjának kitöltése és vakolása, a bolthát letakarítása, cementhabarcsos kitöltése, feltöltése, vasbetonkoszorú és vasbetonfödém készítése, utólagos nyílások befalazása, korábbi (középkori) nyílások kibontása. Bár a terv megcélozta, mégsem valósult meg a káptalanterem nyugati falának értelmező kiegészítése, a sekrestyében és a káptalanteremben lapidárium számára a falak mellett húzódo padka felfalazása, a sekrestye padlójának kibetonozása, a sekrestye északi és déli ajtójának nyílászáróval történő ellátása, a kolostor déli végének falára jelentősebb kiegészítő falazások készítése. És sajnos elmaradt a rom környezetének kertépítészeti rendezése is. Ennek oka minden bizonnyal éppen az, hogy a régészeti ásatás a tervekhez képest megkésett. Így az állagmegóvó beavatkozások egy része elmaradt. Ennek néhány részlete esetében utólag örülhetünk, mint például, hogy nem készült a sekrestyében betonburkolat és falazott téglapadka a falak mentén, más esetben azonban sajnálhatjuk, hiszen a falak tervezett felmagasítása és a csekély mértékű kiegészítés akár a zárhatóságot is biztosíthatta volna, ami az állagmegóvás záloga lehetett volna, másfelől az értelmezést is segítette volna.

A régészeti ásatást követően, 1964. december 30-án felvett jegyzőkönyv alapján ismert, hogy a régészeti árkok eddigre csupán részlegesen kerültek visszatemetésre. A vízelvezető rendszer kiépítését sürgették, ám ehhez a kisajátított terület pontos kitűzésére, az ingatlanhatárok megállapítására és az idegen tulajdonban lévő telken való csatornaépítés engedélyére is szükség volt.⁶²

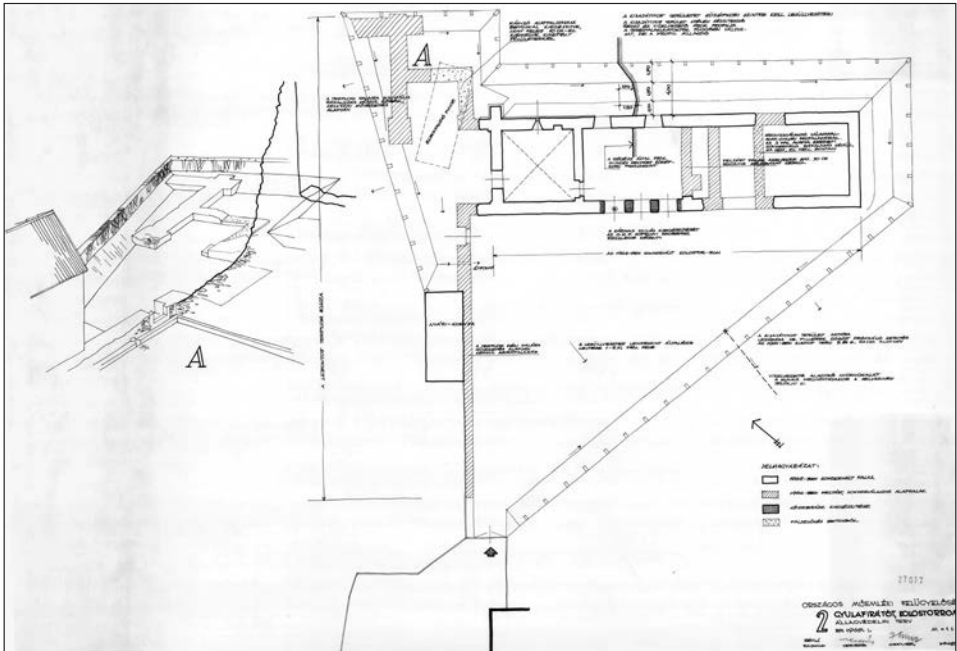
A régészeti ásatások eredményeinek figyelembevételével Koppány Tibor 1965 januárjában újabb tervet (*16. kép*) és költségvetést készített.⁶³ Ezek alapján:

- a kolostor feltárt falait konzerválni szükséges,
- a belsejében lévő két egymáshoz közel eső válaszfalat 20-30 cm magasságig fel kell falazni (ezek szerint ezek középkori eredetéről Koppány meg volt győződve, mivel a déli belső válaszfal felfalazásától hajlandó eltekinteni annak újkori eredete miatt, ami azonban még további vizsgálatot igényel),
- a káptalanterem két keleti ajtaja (!) kiegészítendő további vizsgálatokat követően,
- a káptalanterem nyugati hármás ikerablak nyílása Szakál Ernő szakvéleményét kikérve készíthető,
- az OMF soproni kőfaragó- és szobrászrészlege bevonása szükséges a kiállítandó faragványok vizsgálatához,

⁶² Jegyzőkönyv 1964. december 30-án. Műemléki Tervtár D 3651 ltsz.

⁶³ Koppány Tibor: *Műleírás a gyulafrátóti kolostorrom és környékének állagvédelmi munkáiról*. OMF, 1965. január 25. MÉM MDK Tervtár D 3651. ltsz.; tervlapja: R 27077 ltsz.

- a templom feltárt szentélyének bemutatása a rendelkezésre álló szűk, kisajátított területen a járószint fölötti 30-40 cm-es védőkoronafalas felmagasítással, az ide épített pince elbontása után,
- a hajó déli homlokzati falának 10 cm-es felmagasítással történő bemutatása,
- az eddig el nem készült kerítés elkészítése,
- az elkerített területen belül átlagosan 1 méteres szintsüllyesztés,
- a romok körüli folyókák létesítése.

16. kép: Koppány Tibor 1965-ös állagvédelmi terve (1:100)
(MÉM MDK Tervtár R 27077.)

Amint e terveket a meglévő rom állapotával összevetjük, láthatjuk, hogy az előirányzatnak csupán töredéke valósult meg ismét. Szintén veszteség, hogy Koppány tervezésével párhuzamosan dolgozó Őrsi Károly környezetrendezési terve sem valósulhatott meg.⁶⁴ Így sem akkor, sem azóta nem került sor a középkori járószintek visszaállítására, ezért értékes részletek találhatók takarásban (ez a helyzet azonban nyilvánvalóan kedvez ezek megőrzésének).

⁶⁴ Őrsi Károly: *Műleírás a gyulafrátóti kolostorrom környezetrendezési munkáihoz*. OMF, 1965. január 8. MÉM MDK Tervtár D 3651. ltsz.; a kertterv elkészültéről Őrsi Károly publikációjában is számot ad: ŐRSI 1971. 132.

A tervezettnél kisebb léptékű beavatkozásokra 1965 során is sor került, amely a publikált fényképek tanúsága alapján Koppány Tibor művezetésével történt.⁶⁵

Az 1966 őszén felvett garanciális felülvizsgálati jegyzőkönyv alapján az egy évvel korábban befejezett munkákkal kapcsolatban észrevételt nem fogalmaztak meg, azonban azt az üzemeltető képviselője (a tanács végrehajtó bizottságának titkára) megemlítette, hogy a rom fenntartását hitel hiányában nem tudják megoldani. További javaslatként fogalmazódott meg, hogy a környezetrendezési terv valósuljon meg. A jegyzőkönyv a kőfaragványokat és a leletanyagot illetően is rendelkezett, azokat a helyi múzeummal, az „előirányzatnak megfelelően” rendezni kérte.⁶⁶

Az 1960-as évekbeli állagmegóvásról és régészeti ásatásról összefoglalóan kijelenthetjük, hogy az ásatás bár számos, az értelmezéshez nélkülözhetetlen eredményt hozott, a rom építészeti eszközökkel történő bemutatásához érdemben már hozzájárulni nem tudott, hiszen az ásatást követően már nem kapott kellő figyelmet a műemlék. A tervezett beavatkozások számos fontos eleme elmaradt. A következő évtizedekben csupán kisebb, lokális, karbantartás jellegű tevékenység folyt a romon és környezetében. A tervbe vett kisajátítások sem valósultak meg, ami az esetleges, nagyobb arányú bemutatásnak és hasznosításnak is kedvét vette. Így a gondosan megtervezett környezetrendezésre sem került végül sor. Az 1980-as évek közepére állapota ismét jelentősen leromlott, egy híradás szerint a szomszédos ingatlanok lakói újra gazdasági hasznosításba vonták az elhagyott romot: „*a fedett helyiségekben olajhordókat tároltak, csirke-libaólat rendeztek be. Ma elképesztő állapotban van.*”⁶⁷ Ez az állapot a 2000-es évekre konszolidálódott. Az utóbbi két évtizedben az állami tulajdonú műemlék vagyonkezelői változtak, állagvédelméről többé-kevésbé gondoskodtak, ám sem a rom, sem környezetének műszaki állapota, és ezek miatt látogathatósága és egykori rangjának megfelelő ismertsége sem tekinthető kielégítőnek. Ám amint azt a fentiekből láthattuk további jelentős régészeti feladatok és hitelesítő ásatás is elengedhetetlen a méltó hasznosítás kialakításához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

ARADI Csilla (2014): Premontrei prépostságok a középkori Magyarországon, különös tekintettel a Kaposfüi Szent Benedek prépostságra. In: JUHÁSZ Magdolna (szerk.): *A Kaposvári Rippl-Rónai Múzeum Közleményei* 3. Kaposvár. 199–209.

⁶⁵ BALASSA 1998. 15.

⁶⁶ *Garanciális felülvizsgálati jegyzőkönyv*. 1966. november 23. MÉM MDK Tervtár D 29770. ltsz.

⁶⁷ ZÁKONYI 1985. 6.

- BÁCSATYAI Dániel (2018): Személyi összeköttetések a Curia Romana és a magyar egyház között a 13. század közepén – Pármai Albert és Bánca István. *Történeti Szemle* 60. 299–323.
- BALASSA László (1998): Koppány Tibor és Veszprém megye. In: BARDOLY István és LÁSZLÓ Csaba (szerk.): *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára tanulmányok*. Budapest. 13–16 (Művészettörténet – Műemlékvédelem 10.)
- BALÁZSIK Tamás (2014): Bambergtól Nyirádig...? Újabb adatok a késő román kori épületplasztika témaköréhez. *Műemlékvédelem* 58 (2014/4) 233–243.
- BODÓ Balázs (2002): A veszprémvölgyi apácakolostor építéstörténete és kőfaragványai. *Műemlékvédelmi Szemle* 12 (2002/1) 41–63.
- CSATÓ Pál (1835): Esztergom. *Regélő* III. évf. 74. szám 1835. szeptember 13.
- CSENGEL Péter (1991): A majki premontrei prépostság feltárása. *Műemlékvédelmi Szemle* 1 (1991/2) 44–46. (újraközölve: *Műemlékvédelem* 50 (2006) 321–323.)
- CSOLTKÓ Emese (2017): Az ócsai premontrei prépostság régészeti kutatása. In: FÁBIÁN Laura – UHRIN Dorottya – FARKAS Csaba – RIBI András (szerk.): *Micae Mediaevales VI. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európáról*. Budapest. 49–66.
- DERCSÉNYI Dezső (1965): Műemlékvédelmünk újabb tudományos eredményeiről. *Műemlékvédelem* 9 (1965) 129–132.
- DERCSÉNYI Dezső (1975): Magyarországi művészet a XIII. században. operatív tanulmány a Magyarországi művészettörténeti kézikönyv I. kötetéhez. *Művészettörténeti Értesítő* 24 (1975) 243–246.
- DERCSÉNYI Dezső (1986): Magyar Műemlékvédelem. Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve IX. (Szemle.) *Művészettörténeti Értesítő* 35. (1986) 81–82.
- ENTZ Géza (1963): A kerci (círői) cisztercita építőműhely. *Művészettörténeti Értesítő* 12 (1963) 121–147. (francia nyelven: ENTZ, Géza: Le chantier cistercien de Kerc (Círta). *Acta Historiae Artium* 9 (1963) 3–38.)
- ENTZ Géza (1967): A Veszprém megyében végzett műemléki helyreállítások tudományos eredményei. Éri István (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6. Veszprém. 113–116.
- GUZSIK Tamás – FEHÉRVÁRY Rudolf (1980): A magyar pálos rendi építészet kialakulása, első periódusa. *Építés-Építészettudomány* 12 (1980) 193–228.
- GERGELYFFY András (1962): *A gyulafrátóti premontrei kolostor (Rövid hírek)*. Műemlékvédelem 6 (1962) 121.
- HERVAY Ferenc Levente – MEZEY Alice (2009): Premontreiek (Ordo Praemonstratensium, OP-raem). In: KŐSZEGHY Péter (főszerk.): *Magyar Művelődéstörténeti Lexikon – középkor és kora újkor. IX.* Budapest. 296–302.
- KARÁCSONYI János (1901): *Magyar nemzetségek a XIV. század közepéig. III/1.* Budapest.
- KARÁCSONYI János (1905): A sajomzei csatában elesett esztergomi érsek nemzetsége. *Turul* 23 (1905) 86.
- KÉSMÁRKY István (1896): *Az esztergomi érseknek mint Magyarország primásának jogai és kiváltságai*. Budapest.
- KNAUZ, Ferdinandus (1874): *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. (979–1273)*. Strigonii.
- KOPPÁNY Tibor (1967): Középkori templomok és egyházas helyek Veszprém megyében. In: ÉRI István (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei* 6. Veszprém. 117–150.

- KOZÁK Károly (1967): Kereszt alakú nyírlások Árpád-kori templomainkon. In: ÉRI István (szerk.): *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 6.* Veszprém. 151–162.
- KOZÁK Károly (1984): Korai sokszögzáródású templomok megjelenése az ország középső és nyugati részén. In: HORLER Miklós (szerk.): *Magyar Műemlékvédelem.* Budapest. (Az Országos Műemléki Felügyelőség Évkönyve IX.) 73–114.
- LUKÁCS Zsuzsa – CABELLO, Juan – CSENGEL Péter (1991): Az ócsai premontrei prépostság kutatása. *Műemlékvédelmi Szemle 1* (1991) 16–19.
- LUX Géza (1941): A gyulafirátóti premontrei kolostor maradványai. *Építészet 1* (1941) 31.
- MAROSI Ernő (1980): Magyarországi művészet a 12–13. században. Historiográfiai vázlat és kutatási helyzetkép. *Történelmi Szemle 23* (1980) 124–149.
- MEV 1465–1479 = DRESKA Gábor (szerk.): *Monumenta Ecclesiae Vesprimiensis 1465–1479. A Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár középkori oklevelei.* Veszprém, 2019. (A Veszprémi Egyházmegye Múltjából 34.)
- MEZEY Alice (1978): A veszprémi várfal délnyugati szakaszából kibontott faragott kőanyagról. In: KRALOVÁNSZKY Alán – PALÁGYI Sylvia (szerk.): *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 13.* Veszprém. 133–138.
- NAGY Iván (1853): *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. IV.* Pest.
- NAGY Balázs (szerk.) (2003): *Tatárjárás.* Budapest.
- NAGY Veronika – GAYLHOFFER-KOVÁCS Gábor – HOROGSZEGI Tamás (2018): *A türjei Gyümölcsoltó Boldogasszony premontrei prépostsági templom falkutatási dokumentációja.* [Kézirat.] Budapest.
- ORHA Zoltán (2018): *Beszámoló a türjei Premontrei Prépostsági Templom felújítási munkálataihoz kapcsolódó régészeti feltárásról.* [Kézirat.] Zalaegerszeg, 2018. november 16.
- OSZVALD Ferenc (1957): Adatok a magyarországi premontreiek Árpád-kori történetéhez. *Művészettörténeti Értesítő 6* (1957) 231–254.
- ŐRSI Károly (1971): Az elmúlt 10 év kertépítési eredményei a műemlékvédelemben. *Műemlékvédelem 15* (1971) 129–147.
- PÁMER Nóra (1965a): *Jelentés a gyulafirátóti kolostor 1964. évi ásatásáról.* [Kézirat.] Budapest, 1965. február 19. Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Adattára XI.142/1965. és MÉM MDK Tervtár D11988.
- PÁMER Nóra (1965b): Gyulafirátót, premontrei kolostorom. In: SZ. BURGER Alice (szerk.): *Az 1964. év régészeti kutatásai.* Budapest. (Régészeti Füzetek 18.) 68. (117. tétel). (német nyelven: PÁMER, Nóra: Gyulafirátót, Klosterruine der Prämonträer. *Archaeologiai Értesítő 92* (1965) 244. [117. tétel]).
- PÁMER Nóra (1967): A gyulafirátóti középkori premontrei monostor feltárása. In: ÉRI István (szerk.): *A Veszprém megyei Múzeumok Közleményei 6.* Veszprém. 239–246.
- RADÓ Antal (szerk.) (1901): *Kézai Simon Magyar Krónikája.* Fordította, bevezetést írta, jegyzetekkel ellátta: Császár Mihály. Budapest
- RAINER Pál (2009): Gyulafirátót, Szűz Mária premontrei prépostság. In: Rainer Pál (szerk.): *Veszprém megye egyházi élete a középkorban. Kiállítási katalógus.* Veszprém. 85–87.
- RÓMER Flóris (1860): *A Bakony, terményrajzi és régészeti vázlat.* Győr
- ROSTÁS Tibor (2007): A kantonált pillér megjelenése Közép-Európában. *Műemlékvédelem 51* (2007) 337–342.

- ROSTÁS Tibor (2000): Udvari művészet Magyarországon a 13. század második negyedében és közepén, avagy a Gizella-kápolna hazai kapcsolatrendszere. *Műemlékvédelmi Szemle* 10 (2000) 5–52.
- SÖRÖS Pongrácz (1903): *A bakonybéli apátság története I. Az önállóság kora 1023–1548*. Budapest. (A pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története VIII.)
- SZAKÁCS Béla Zsolt (2015): The early phase of cloister architecture in Central Europe. In: BUR-NICHIOIU, Ileana. (ed.): *Monastic Life, Art, and Technology in the 11th–16th Centuries*. Cluj-Napoca. (Annales Universitatis Apulensis.) 77–89.
- SZAKÁCS Béla Zsolt (2018): Gyulaifirátót, avagy a rendi építészeti hagyományok átjárhatósága. In: MÉRAI, Dóra et al.(eds.): *Genius Loci – Laszlovszky 60*. Budapest. 19–24.
- VALTER Ilona (2011): Pamer Nóra (1924–2011). *Műemlékvédelem* 55 (2011) 409–410.
- VÁLYI András (1799): *Magyar Országnek leírása*. Buda.
- VARGA Lajos (2003): Rátót nembeli Mátyás (1239. november 2. u. – 1241. április 11.). In: BEKE Margit (szerk.): *Esztergomi érsekek 1001–2003*. Budapest. 104–106.
- ZÁKONYI Ferenc (1985): Baromfiudvar védett köoszloppal. *Magyar Nemzet* 48. évf. 219. sz. (1985. szeptember 18.) 6.

A veszprémi Magyarok Nagyasszonya-kápolna és -plébániatemplom építése (1988–1994)¹

KARLINSZKY BALÁZS

„Veszprémben 1938 óta nem épült templom” – zárja „Templomépítők” című portréját Horváth Éva a *Napló* 1990. december 23-i számában.² A riportban a „csendes kertvárosi” plébánia egyik szobájában Schall Tamás szervezőelkész,³ dr. Szathmáry László templomatyja,⁴ egyházközségi képviselő-testületi elnök és Ruttkay Gyula Ybl-díjas építészmérnök⁵ vázolják a rendszerváltás hajnalán az újságírónak terveiket azzal kapcsolatban, milyen lesz a Cholnoky-lakótelepen épülő új katolikus

Magyarok Nagyasszony templom, Mindszenty-émléktemplom – felülnézeti színes kép
(Fotó: Szeléziánium, 2015)

¹ A tanulmány az NFKFIH 134806. számú („OTKA K”) pályázat keretében készült.

² *Napló*, 1990. dec. 23. Templomépítők. 3.

³ Schall Tamásról (1961–): Névtár 2015. 169. Lelkipásztori, közösségszervezői munkája elismeréseképpen 2015-ben Pro meritis, 2020-ban Pro Urbe-díjat kapott Veszprém várostól.

⁴ Szathmáry Lászlóról (1944–) lásd VMKÉL 892–893. Illetve: Szendi Péter: Beszámoló. Állatorvosból lett állandó diakónus – húsz éve a szeretet szolgálatában. <http://alsoorsiplebania.hu/index.php/beszamolok/638-diakonus2020> (a letöltés ideje: 2020. november 9.)

⁵ Ruttkay Gyuláról (1940–) lásd VMKÉL 790.

templom. Az 1992-ben felszentelt épület ma Magyarok Nagyasszonya plébánia-templom, Mindszenty-emléktemplom néven ismert; Veszprém ötödik, legfiatalabb plébániájának temploma. Az alábbiakban a korabeli sajtó és a főegyházmegyei levéltár iratanyagára támaszkodva mutatom be a plébániaszervezés és a templomépítés körülményeit.

Veszprém mint megyeszékhely sokáig a megye második számú városa volt – népességét tekintve mindenképp –, s csak a XX. században emelkedett polgárainak létszáma Pápa fölé. A település fejlődését többféle indikátor jelzi – iskolák, boltok, szociális és kulturális intézmények megtelepedése az új városrészekben –, így például az, hogy 1938-ban a város keleti és északi irányban történő bővülése miatt a katolikus lelkipásztori helyek a Szent Margit-templom felépültével új elemmel bővültek. Ugyancsak a lakosság számának növekedését jelezte, hogy a sokáig egyetlen városi plébánia, a várbeli székesegyházhoz kapcsolódó Szent Mihály-plébánia 1944-ig kettővel (Szent László- és az új templomhoz tartozó Szent Margit-plébániák), majd a világháborút követően 1948-ban (a szerzetesrendek küszöbön álló, 1950-ben bekövetkező feloszlata előtt) újabbal, az angolkisasszonyok Regina Mundi temploma – s egyúttal a kiépülő egyetemi városrész – körül létrehozott, azonos nevű parókiával bővült.⁶ A megyeszékhely szocialista iparosítása következtében felépülő lakótelepek, az 1970-es évektől a Haszkovó és Jutasi út, illetve egy évtizeddel később a város délkeleti részén a mai Cholnoky út szomszédságában – az uralkodó politikai világnézetnek megfelelően – még nélkülözték a templomot. A római katolikus püspökség egészen az 1980-as évek második feléig nem gondolhatott érdemben a világháború óta eltelt években megduplázódott városi lakosság hatékonyabb lelkipásztori ellátására. (A Haszkovó-lakótelepen katolikus templom azóta sem épült; az itteni református templom 2000-ben készült el.)

A Cholnoky-lakótelep a Balatonalmádi és Budapest felé vezető országutak közötti, délkelet felé körcikkszerűen kinyúló kertvárosi övezeten túl jött létre az 1980-as években, és ellentétben a „nagy” lakóteleppel, annál lényegesen szellősebb beépítésű, és jellemzően négyemeletes panelépületekből áll. Lakosainak száma 2001-ben 4400 volt.⁷ A városrész kezdetben a Szent Margit-plébánia területéhez tartozott, azonban szinte a lakóépületek felhúzásával egy időben megfogalmazódott a lehetőségekhez igazodó kápolna megteremtésének igénye. Szendi József megyéspüspök 1986. június 19-én szentelte fel Schall Tamás tanulmányait befejező teológust, akinek kápláni tanulóévei helyéül a Szent Margit-plébániát jelölte ki.⁸ A fiatal, ekkor huszonöt éves katolikus pap energikusan látott a szervezéshez: előbb kápolnalétesítés, majd plébáni-

⁶ A Szent László-plébániáról (lelkészség: 1941, plébánia: 1944): FOGL 2015.; a Szent Margit-plébániáról (1944): KARLINSZKY–VARGA 2011.; a Regina Mundi-plébániáról: Névtár 1949. 24.

⁷ CSAPÓ–LENNER 2012. 445., NAGY 2019.

⁸ A felszentelésről: VFL I.1.2. 1986/V. 40. (8000-3/1986.); a kápláni diszpozícióról: uo. 1986/VI.

alapítás (a szükséges hivatali és lakás funkciójú plébániaépület megszerzésével vagy építésével), s végül templomépítés voltak a kitűzött célok.

A Magyarok Nagyasszonya-kápolna (1988–1992) és a plébánialapítás

Mivel 2020-ban nem volt lehetőség az érintett plébániák irattárában kutatást folytatni, így az érseki – akkor még püspöki – levéltárba érkező, az ügymenet természetéből adódóan meglehetősen szűrt természetű források és a sajtóban megjelent, a változó időkre jellemző diplomatikus megnyilatkozások, illetve a plébánia honlapján elérhető információk alapján a következő lehetett a kápolnaszerzés/-szervezés folyamata. Először 1987 folyamán merült fel annak gondolata, hogy a lakótelep egyik téglaépítésű, ún. „lábas házában”, az Ady Endre úton egy kápolna céljára alkalmas helyiséget vásároljanak meg. Az elért levéltári forrásokban nincs nyoma annak, amire a plébánia honlapja azonban utal, hogy az államhatalom már az alkalmas helyiség kijelölését is akadályozni próbálta, ahogy később a kápolna megvásárlását.⁹

Az ügy meglepően gyorsan haladt előre. Szendi József püspök 1987. december 3-án fordult Szalkai Józsefhez, a Veszprém Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Egyházügyi Titkárához a kápolna létesítéssel kapcsolatban:

„Mindig szépülő városunk, Veszprém örvendetes módos új, nagy lakóteleppel bővült. Ennek következtében híveink nagy része távol került templomától és csak körülményesen tudja megközelíteni azt. E tekintetben legrosszabb a helyzet az Árpádházi Szent Margit-templom és a hozzátartozó Cholnoky-lakótelep esetében. Ez a lakótelep gyalogosan távol van, autóbusszal pedig csak átszállással érhető el a templom.

Ez a körülmény különösen idős híveinket és a hitoktatásra járó gyermekeket – jelenleg mintegy 250-et – érinti hátrányosan. Ezért azzal a tiszteletteljes kéréssel fordulok Önhöz és Önön keresztül az illetékesekhez, hogy a Cholnoky-lakótelepen egy, az istentiszteleti célokra megfelelő helyiséget az egyház számára megvásárolni engedélyezni szíveskedjenek. A veszprémi RÁTESZ cég eladásra kínál egy 176 négyzetméter alapterületű helyiséget (Veszprém, Ady E. u. 48/A) 3.000.000 Ft, azaz hárommillió forintért. Ennek a megvásárlásához kérjük szíves hozzájárulásukat.

49. (3800-30/1986.)

⁹ „Hogy az elgondolás megvalósulhasson, először is megfelelő helyet kellett biztosítani: templomot [...] Mindez az állam részéről állandó akadályokba és kifogásokba ütközött. Templomépítésről szó sem lehetett, csak már meglévő nagyobb terem kápolnává alakításáról. [...] A püspökség is alkalmasnak találta a hely[i]iséget, szerette volna megvásárolni, de a Vagyonghasznosítási Rt. elutasította, mivel a KISZ is szeretne volna megvenni. Több mint egy évig húzódtott az ügy, végül készpénzért értékesítették a püspökségnek.” – <http://magyaroknagyasszonyaplebania.hu/templomunk/templomunk-tortenete/> (a letöltés ideje: 2020. november 9.)

Kérésünk kedvező elbírálása esetén híveink az állam és egyház között kialakult jóviszony újabb szép tanújelét láthatnák. Emberközpontú társadalmunk szívesen karolja föl a humánus érintő emberi problémák megoldását. Úgy gondoljuk, igen humánus cselekedet lenne az öregek és gyermekek közlekedésbiztonságát is szolgálni a kért új lehetőség megvalósulása esetén.

Kérésünk jóindulatú elbírálását kérve és remélve előre is köszönöm Egyházi Titkár Úr szíves fáradozását. Veszprém, 1987. dec. 3. Tisztelettel Dr. Szendi József püspök”¹⁰

Az egyházi titkárral párhuzamosan a püspök a székeskáptalan tagjait is megkeverte és hozzájárulásukat kérte. A kanonokoknak írt levelében magabiztosan fogalmazott a főpásztor: az „illetékes állami egyházi személyekkel történő tárgyalás után módunkban lesz nevezett lakótelepen istentiszteleti célra megfelelő helyiséget vásárolni.” A szóhasználat két következtetést enged meg: az illetékes személyekkel, feltétel nélkül Szekesvári egyházi titkárral szövegben már korábban megegyezhettek, illetve rendelkezésre állhatott az ingatlan megvásárlásához szükséges összeg. Ennek eredete külföldi valuta lehetett, amelyhez az állami szervezet megkerülve különféle módokon jutott Szendi püspök: az 1250 éves fennállásáról megemlékező passauai püspökség – Gizella királyné egyházmegyéje – átvállalta az ingatlan megvásárlásának költségét.¹¹ Közben Maróti Rezső városi tanácselnökkel is tárgyalt a főpásztor: visszaemlékezés szerint 1988. március 4-én folytatott vele megbeszélést a kápolna vásárlás kapcsán.¹² Az adásvételi szerződést három hónappal később, 1988. június 6-án írták alá a felek: a veszprémi püspökség és a fentebbi levélben szereplő RÁTESZ (Rádió-televízió Antenna Szolgáltató Kisvállalat). A püspök a szerződést az aláírás után elvi engedélyezésre a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága Elnökéhez is kénytelen volt benyújtani a megszokott ügymenetnek megfelelően, és június 20-án már földhivatali határozat született a tulajdonosváltásról.¹³ Az új kápolna felszentelési ünnepségére 1988. október 8-án, szombaton került sor, a szertartást Szendi József püspök végezte.¹⁴ Két nappal később, hétfőn Schall Tamás káplán templomatyai kinevezést kért a bevezetőben említett dr. Szathmáry László állatorvos számára, amelyet a püspök másnapi kelettel hagyott jóvá.¹⁵

¹⁰ VFL I.1.44.a. 449-5/1987.

¹¹ „A jó kapcsolat abban is megnyilvánult, hogy a fennállásának 1250. évét ünneplő passauai egyházmegye kifizette a kápolna vételárát. Ez a tény mind a mai napig márványba faragva olvasható az azóta már civil felhasználású helyiség bejárati falán.” – <http://magyaroknagyasszonyaplebania.hu/templomunk/templomunk-tortenete> (a letöltés ideje: 2020. november 9.)

¹² SZENDI 2003. 94. A visszaemlékezés szerint a megbeszélésre a plébániaépület megvásárlása után került sor, ami az alább írtak szerint az év végén történt.

¹³ VFL I.1.44.a. 449-3/1987.

¹⁴ VFL I.1.44.a. 449-102/1988. A hivatalos használatba vételi engedély, amelyet a Veszprém Városi Tanács VB Műszaki Osztálya adott ki, 1989. jan. 30-i dátummal kelt.

¹⁵ VFL I.1.44.a. 449-101/1988.

„A gyógyszerár mellett van immár a hívek lelki patikája is” – jellemezte Schall lelkész a helyzetet egy riportban. Az új, 173 négyzetméteres kápolna – benne sekrestye, gyóntatószoba, mosdó, iroda – berendezésével együtt sem került többé négy millió forintnál, amely lényegesen alacsonyabb költséget jelentett, mintha új épületet emeltek volna, fogalmazza meg a cikkíró a tanulságot, és egyúttal követésre érdemes eljárásként ajánlotta a veszprémit az országos hetilap olvasói számára. A lelkész kifejtette a riportban, hogy 100 család látogatja vasárnaponként a kápolnát, és 150 hittanossal foglalkoznak. Utóbbiak nagyobb része felső tagozatos tanuló, vagyis olyanok, akik eddig közeli templom híján – „kényelmet szerető” szüleikre utalt gyermekként – kimaradtak a katekumenátusból: az új, lakótelepi kápolna

A kápolnának helyet adó épület falán ma is látható a keresztet. (Fotó: Földesi F.)

révén azonban bekapcsolódhattak a hitoktatásba, s így hosszabb távon az egyházközösségi hitéletbe, amely a kápolna létjogosultságát bizonyítja. A felnőtt hívők közösségé szervezése is megkezdődött családi hétvégekkel, lelkigyakorlatokkal.¹⁶

A plébániaszervezés utolsó lépése a leendő plébános önálló lakásának és irodájának megteremtése volt. A kápolna közvetlen szomszédságától kissé távolabb sikerült végül alkalmas épületet, egy családi házat találni. Az adásvételi szerződés aláírására 1988. december 12-én került sor – a tulajdonszerző a kápolnához hasonlóan a Veszpréme gyházmegyei Hatóság volt –, s Szendi püspök még aznap a szokott módon elvi engedélyt kért a megyei egyházügyi titkártól az ingatlanszerzésre.¹⁷

¹⁶ *Új Ember*, 1989. jan. 29. Egy fehér folttal kevesebb. 2.

¹⁷ VFL I.1.44.a. 449-5/1988. A plébániaépület átalakítása, bővítése 1990–1993 között történt: tetőcserével és tetőtér-beépítéssel, amely két lelkipásztori kisegítő szolgálatot – áldoztatás, litánia, igeliturgia, keresztút, hitoktatás – végző szociális testvér és később káplán lakhatását oldotta meg. Az 1989. szept. 15-i képviselő-testületi ülésen született döntés a beruházásról, amelyek tervezésére Musulin Béla egyházmegyei építészmérnököt kérték fel. VFL I.1.44.a. 449-106/1989. A plébániaépület további szépítéséről, 2013-ban kápolna szenteléséről lásd még: <http://magyaroknagyasszonyaplebania.hu/templomunk/templomunk-tortenete> (a letöltés ideje: 2020. november 9.)

Ezek után nem volt akadály, hogy az esztendő karácsonyán, 1988. december 25-én Szendi József kibocsássa a Magyarok Nagyasszonya-plébánia alapítólevelét. A dokumentum szerint az új plébánia 1989. január 1-gyel kezdte meg működését, szervezőlelkészévé a püspök Schall Tamást, a Szent Margit-plébánia káplánját nevezte ki, egyúttal felállította az egyházközséget, és kijelölte a plébánia határait. A hívek a Budapest út – Fürst Sándor (ma Ádám Iván) utca – Almádi út – Körgyűrű által határolt területről tartoztak az új egyházigazgatási egységhez, becsült számuk 4000 fő.¹⁸ A következő évben a püspök Szentkirályszabadja plébániáját oldallagosan, vagyis jogi önállóságát meghagyva, de azonos plébános kinevezésével a fiatal szervezőlelkészre bízta, felmentve őt egyúttal a Szent Margit-plébánián betöltött kápláni megbízatása alól.¹⁹

A képviselő-testület megalakulására 1989. március 28-án került sor. A testület célja általánosságban az volt, hogy a hívekből mások számára is vonzó közösséget formáljon. A gyűlésen megjelentek megfogalmazták a testület működésének kézzelfogható céljait, melyek a következők voltak: a liturgia „közösségibb ünneppé” tétele, az ifjúsággal a hitoktatáson kívül is történő foglalkozás, a házasságkötés előtt álló fiatalok és fiatal házaspárok felé való figyelmezés, betegek, öregek nyilvántartása, látogatása, segítése; információs szolgálat: sajtó- és irodalom figyelés, ajánlás stb. Megválasztották továbbá az egyházközség egyházi (Schall Tamást) és világi elnökét, illetve a képviselő-testületi tagokat. Határozatot hoztak a negyedévente történő ülésezésről, passauai zarándoklatról, cserkészcsapat szervezéséről, és a lehetőségeket figyelembe véve a kápolna csinosításáról: a műanyag padló kőburkolatra történő cseréjéről.²⁰ Lépések történtek tehát a hívek működő közösségének hivatalos formában történő megerősítése felé, s olyan részletekre is sor került, mint a plébánia kör- és hosszúbélyegzőjének, valamint a plébános pecsétjének elkészíttetésére.²¹ Az év őszén, a kápolna felszentelésének egy éves évfordulóján passauai vendégeket fogadtak Konrad Unterhitzemberger karitászigazgató vezetésével. Az egy évvel korábban, 1988. október 1-én tiszteletbeli veszprémi kanonokká kinevezett német pap ezüstmiséjét a közbenjárásával megvalósított kápolnában mondta.²²

¹⁸ VFL I.1.44.a. 449-104/1988., teljes szövegében elérhető a plébánia honlapján: <http://magyaroknagyasszonyaplebania.hu/templomunk/templomunk-tortenete> (a letöltés ideje: 2020. november 9.)

¹⁹ VFL I.1.2. 1989/IV. 36. (3800-12/1989.).

²⁰ VFL I.1.44.a. 449-103/1989.

²¹ A pecsétet, bélyegzőket a Zala megyei Nyomdaipari Vállalat készítette el Szöllösi Mihály püspöki irodaigazgató megrendelésére. A terveket utóbbi 1989. márc. 29-én küldte meg Zalaegerszegre. VFL I.1.44.a. 449-102/1989.

²² VFL I.1.44.a. 449-106/1989. Tiszteletbeli kanonoki kinevezésekor magyarul felolvasott beszéde: VFL I.1.2. 1989/II. 13. (2100-6/1988.).

A Magyarok Nagyasszonya-plébániatemplom, Mindszenty-emléktemplom (1992–)

A lakótelepi Magyarok Nagyasszonya-kápolna azonban a hívek számára már az első szentmisén kicsinek bizonyult. Két évvel később az 1990. szeptember 9-i Veni Sancte tanévnnyitó szentmisén is több mint százan rekedtek a kápolnán kívül.²³

A képviselő-testület elhatározta tehát, hogy templomépítés céljára területet igényelnek a várostól, még ha nem is rendelkeznek a szükséges forrásokkal az építkezéshez egy esetleges kedvező döntés esetén sem. 1990. szeptember 24-én az egyházközség Maróti Rezső városi tanácselnökhöz fordult beadványában, amelyben az Ady és a Cholnoky utcák kereszteződésénél lévő beépítetlen területet kérték templomépítés céljára. Indoklásul előadták, hogy korábban már az egyházmegyei hatóság kérte a templomépítés lehetőségét, de ezt az akkori döntéshozók elutasították, így szükségből került sor kápolna kialakítására egy emeletes ház aljában. Az egyházközség 800 családot tart nyilván, a megkezdődött tanévben hitoktatásra 700 gyereket írtak be. A számokból látszik, írták, hogy kinőtték a 200 férőhelyes kis kápolnát. A hittanosok egy része elmondásuk szerint azért nem jár a diákmisére, mivel nem férnek be az istentiszteleti helyre. Egészségtelenül zsúfolt a kápolna, a vasárnapi liturgián is sokan kívül rekednek. A kiválóan megfogalmazott levél kitért az aktuális politikai helyzetre is: „*Megváltozott társadalmi rendünk valóban biztosítani akarja az egyház szabadságát, zavartalan működését. A Cholnoky-lakótelepen ez úgy lehetséges, ha templomot építünk.*” Hangsúlyozták továbbá az említett területen történő építkezés városképi jelentőségét.

A tanácselnöknek címzett levéllel párhuzamosan Schall püspökét is kérte, támogatón járjon közben a városi vezetőségnél. A plébános nagyon finom diplomáciai húrokon játszott: az első szabad önkormányzati választás első fordulóját 1990. szeptember 30-ra (a másodikat október 14-re) írták ki, a városi tanács megbízatása szeptember 23-ával megszűnt. Schall fontosnak tartotta és kérte a püspöktől, hogy még az új képviselő-testület hivatalba lépése előtt járjon el. Egészen más színezetet ölt ugyanis – és ezt már csak e sorok szerzője teszi hozzá –, ha a leköszönő rendszer idején elindított ügyet kell átvennie a demokratikusan választott új városi képviselő-testületnek. A szituáció minden érintettet elégedettséggel tölthetett el: a pártállami vezetőség egyik utolsó intézkedésével templomépítéshez biztosított területet, az új önkormányzat egyik első rendelkezésével a korábban hátrányos helyzetű hívek javára gyakorolt gesztust, az egyházközség pedig építési telekhez juthatott.

Maróti tanácselnök október 8-i válaszában kifejtette, hogy megbízása szeptember 23-mal lejárt, és csak az operatív ügyek maradtak hatáskörében, a telekátadás-

²³ *Napló*, 1990. dec. 23. Templomépítők. 3.

sal kapcsolatban tehát csak az új közgyűlés járhat el. Mindazonáltal az október 8-i végrehajtó bizottsági ülésre határozati javaslatot terjeszt be, amely alapján a városi főépítész megbízást kap a szükséges [rendezési] tervmódosítás érdekében történő intézkedésekre. Tájékoztatta továbbá a plébánost, hogy a területre vonatkozó igényt az új képviselő-testület figyelmébe fogja ajánlani.²⁴

A lezajlott önkormányzati választás után (október 14.) néhány nappal, október 20-án az újonnan megválasztott polgármesterhez fordult az egyházközség képviselő-testülete a terület átengedésével kapcsolatban. A Veszprém Városi Önkormányzat Képviselő-testület november 9-i ülésén hozott 27/1990. számú határozatával döntött az ingatlan térítésmentes átadásáról az egyházközség javára.²⁵

A tulajdonosváltással kapcsolatban megkezdődtek a „soron kívüli” fontossággal kért egyeztetések az önkormányzat illetékes szerveinek bevonásával. A főegyházmegegyei levéltárban fennmaradt, 1990. november 29-i egyeztetés jegyzőkönyve szerint két alternatíva merült fel az átadandó telekkel kapcsolatban: az első a templomnak ma helyet adó, a másik a Cholnoky utca 23. – Iskola – Cholnoky utca 27. által közre zárt beépítetlen területek voltak. Az áram-, gáz-, víz és antennaszolgáltatók észrevételei, illetve a megbízott építész tervező, Ruttkay Gyula által megfogalmazott, 25×25 méteres területigény alapján az első alternatíva anyagilag és építészeti szempontból elbírálásban részesült. Az egyházközség megbeszélésen jelen lévő képviselői is ezt az elképzelést támogatták, hiszen eleve erre a területre vonatkoztak elképzeléseik. A jegyzőkönyv szerint mindkét felmerült lehetőség esetében nagyjából azonosak voltak a közműkiváltások költségei; a nagyobb tételt jelentő víz főnyomóvezeték kiváltása a tervezett épület „Cholnoky úttal ellenkező irányban történő mozdításával” elkerülhető, s ez a zajhatás, illetve a kialakítandó tágas templom-előtér szempontjából is kedvezőbb.²⁶ A szükséges további hatósági egyeztetéseket (tűzrendészeti, közegészségügyi stb.) követően végül 1991. július 2-án került sor a városi önkormányzat és az egyházközség között a megállapodás aláírására. A megállapodás értelmében egy 2176 négyzetméteres belterületi ingatlan tulajdonjoga került új birtokosához úgy, hogy a Polgármesteri Hivatal a megállapodásban rögzített 400.000 forintos hozzájárulás terhére saját hatáskörben elkészítette a közműkiváltások terveit, s az ezen felül maradt összeggel még hozzájárult e munkák elvégzéséhez.²⁷

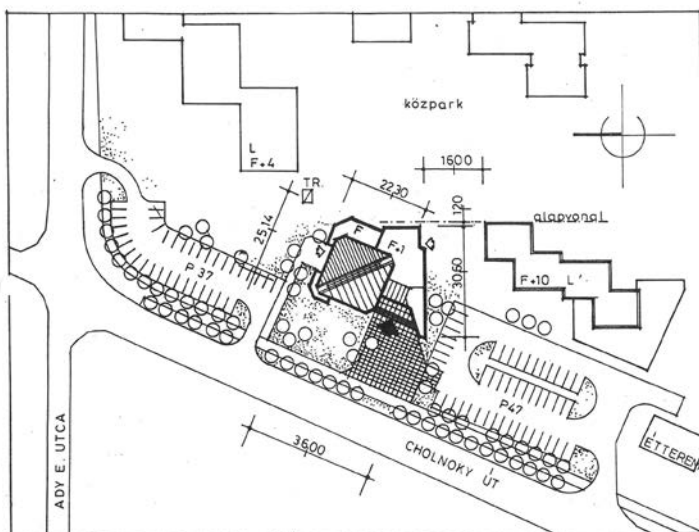
Az előbbiekből már kiderült, hogy az egyházközség az építési telek mellett ekkorra, 1990 novemberének végére már valamiféle tervvel is rendelkezett a leendő templomra vonatkozóan. A korábban kérdéses fedezet is biztosítva volt az építkezésre, ahogy az kiderül az 1990. október 19-i egyházközségi képviselő-testületi ülés

²⁴ VFL I.1.44.a. 449-105/1990.

²⁵ Uo., illetve VFL I.4.d.1. Veszprém Magyarok Nagyasszonya templom építési iratai.

²⁶ VFL I.4.d.1. Veszprém Magyarok Nagyasszonya templom építési iratai.

²⁷ VFL I.1.44.a. 449-102/1991.

A plébániatemplom területének helyszínrajza. (Fotó: VFL)

jegyzőkönyvéből. Részt vett azon ugyanis dr. Kőgl Lénárd veszprémi kanonok, korábbi püspöki főszámvevő is, aki a lelkésznek az ülést megnyitó imája után elsőként szólva bejelentette, hogy „Svájcból ajánlatot kapott egy felépítendő Mindszenty-emléktemplom fedezésére. [...] Az építendő emléktemplom helyéül a Cholnoky-lakótelepet gondolja, mivel itt még nincs templom, viszont tudása van róla, hogy aktív hitélet van. Az építkezéshez szükséges pénzösszeg, 230.000 CHF rendelkezésre áll, máris használható. Az adományozó kikötése, hogy Mindszenty-emléktemplom legyen, és olyan templom, amelynek tornya is van” A bejelentést a képviselő-testület „a meglepettségtől döbbenet, nagy örömmel fogadta,” és az ajánlatot egyhangúan elfogadták.²⁸ Kőgl Lénárd a tervek elkészítésére Ruttkay Gyula mérnököt javasolta, valamint kérdésre kifejtette, hogy az adományozó személy szerint őt bízta meg a pénz kezelésével, utalásával, s az összeg jelenleg is nála van, amelyet el fog helyezni az OTP-ben. Ez utóbbi tényéről október 25-i nyilatkozatot tartalmaz az akta. A képviselő-testület ezután döntött arról, hogy az új önkormányzat polgármesterével rövid időn belül történjen kapcsolatfelvétel a telekigényléssel kapcsolatban, illetve célul tűzték ki, hogy a plébániaépület felújítását mielőbb befejezzék, hogy a két építkezés között lehetőség szerint ne legyen időbeli átfedés.

Az új templom engedélyeztetési terveit Schall Tamás 1991. április 26-án terjesztette fel a püspökségre jóváhagyás céljából.²⁹ Az épület, a „Mindszenty emléktemplom”

²⁸ VFL I.1.44.a. 449-106/1990.

²⁹ VFL I.1.44.a. 449-102/1991. A bővebb (teljes?) tervanyag: VFL VIII.65. 2. doboz.

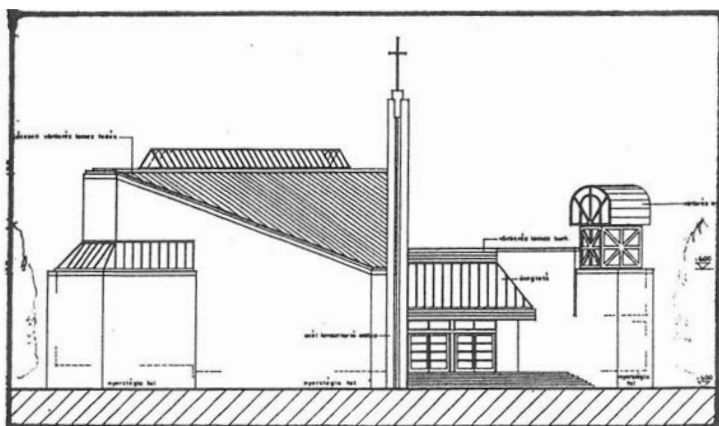
építészeti műleírása a következőket tartalmazta. A templom déli oldalán tíz-, keleti oldalán négyemeletes épületek szomszédságában fog állni. Szükséges a területen áthaladó gáz- és elektromos vezeték áthelyezése; a 450 mm-es vízvezeték adottságként kezelendő; a templomépület ettől 5 m távolságban építendő. A Cholnoky útra tájolt főbejárat előtt így viszonylag tágas előtér alakítható ki, amely részben parkosítható, részben burkolt előtér lesz. A templomépülettől délre és északra parkolók alakíthatók ki. A fennmaradó beépítetlen terület parkosítandó.

Az épület a terepszint felett 1 méterrel meghatározott vezérszinttel épül, az alapterület kis részén alagsorral és galériával képzett épülettömeget alkot. A négyzetes alaprajzú templomtér átlós tengelyre szervezett elrendezésű, lefedése szimmetrikus nyeregrető. A tér fő világítása a hossz tengely felett, a tetőgerincen ülő felülvilágítóval biztosított. A tervezett ülőhelyek száma 246. A szélfogón keresztül megközelíthető előtérből nyílik egy kis alapterületű kápolna. Kiegészítő helyiségek: sekrestye, iroda, gyóntató helyiség, vizesblokk, disponibilis³⁰ és technikai helyiség voltak a leírás szerint. Az előtérből induló lépcső az emeleti szintre vezet, ahol a templomtérbe és a kápolna légterébe nyíló karzat van. Az alagsor a kápolna és a kiegészítő helyiségek alatt helyezkedik el: vegyes használatú közösségi teret, mellékhelyiséget, raktárat tartalmaz. Az épület délnyugati sarkán, az emeleti szinten faszerkezetű ácsolt harangtorony épül. Vertikális elemként a főtömeghez csatlakozó, a bejárat mellett álló összetett szelvényű acél-bronz oszlop készül, amely 17 méter magasán nagyméretű keresztet hordoz.

A templom építészeti a szerkezettel összehangolt felépítésű. A teherhordó és válaszfalak kívül-belül natúr téglafelülettel, teli hézagoslással készülnek. A téglanyag színe, hézagrajza, a nagy felületek méltósága meghatározó lesz a tervezett templom hangulatában. A templomtér ferde mennyezetét ragasztott fatartók hordják, a látható felület fenyő hajópadlóból készül. A faanyag világos tónusú pácolást kap. A vasbeton födémek alsó síkján breplasta-szórás készül fehér színben, a padlóburkolat süttöi kemény mészkőlap. A nyílászárók faanyagúak, homlokzaton hőszigetelő üvegezéssel. Összes hasznos alapterület 747 m², a templom kapacitása 450 fő lesz az állóhelyekkel együtt. A tűzrendészeti műszaki leírásból utóbbi szám részletezése a következőképp alakult: 350 fő a templomtér, 50 a kápolna, 50 kórus és a galériás közlekedő befogadóképessége.

A világítás izzólámpás berendezéssel történik; eltérő megvilágítási szintek a templomtérben, a kórusnál, a sekrestyében, a szószéknél, az oltárnál lesznek. Elsősorban rejtett, indirekt világítást terveztek, amelyet a megvilágítandó részeknél (oltár, szobrok, képek) fényvetős megvilágítás emel majd ki. Ezen kívül külső hatásvilágítás is tervezésre kerül a kereszt, a torony, a harangláb és a bejárat előtér vonatkozásában.

³⁰ Rendelkezésre álló, tartalék.

A plébániatemplom metszetrajza. (Fotó: VFL)

Az épület fűtése: direkt padfűtéssel kombinált direkt vagy hőtárolós padlófűtés lesz a terv szerint. Utóbbi alaptermálást biztosít, amelyet szertartások idején a direkt padfűtés egészít ki. A hőtechnikai méretezésnél „*a nem egész télen át fűtött vagy 16 foknál alacsonyabb belső hőmérsékletre fűtött épületekre*” vonatkozó szabványokat veszik figyelembe. Ez alapján a tömör téglafalazat ezt a hőtechnikai követelményt kielégíti. Ugyanerre a hőmérsékletre számolták a párasodást, illetve a tetőfödém szerkezet hőszigetelő képességét.

A források sora ezt követően ritkább az építkezéssel kapcsolatban. Az egyházközség és a városi önkormányzat közti területátadásra vonatkozó megállapodást 1991. július 5-én engedélyezte Szendi püspök.³¹ Abban az évben, a templom védőszentjének ünnepe (október 8.) után nem sokkal, 1991. október 14-én sor került az ünnepélyes alapkövetételre. Az eseményen a korabeli tudósítás szerint részt vett a püspök és a szervezőlelkész mellett a pénzkezeléssel megbízott Kógl Lénárd, valamint Tóth László segédpüspök, Kada Lajos címzetes érsek, Dióssy László polgármester, Bor József alpolgármester és Hegedüs Tamás köztársasági megbízott. A templom tervezőjét, Ruttkay Gyulát is nevesítette a rövid fényképes hír. Az épület elkészültét a következő év tavaszára valószínűsítették.³² A bokrétaünnepségre kisebb csúszást követően 1992 júliusának elején került sor.³³

A Magyarok Nagyasszonya-plébániatemplom, Mindszenty-émléktemplom felszentelése végül ősszel, a templom patrocíniumának ünnepén, 1992. október 8-án történt. A ceremóniára abból az alkalomból került sor, hogy „*immár felhúzták az épü-*

³¹ VFL.I.1.44.a. 449-102/1991.

³² *Napló*, 1991. okt. 14. Templom épül Veszprémbe. Alapkövetétel. 3.

³³ *Napló*, 1992. júl. 4. Templomot épített Mindszenty titkára. 1., 3.

let falait, s tetőszerkezet is elkészült”. A tudósításban megjelent képen jól kivehető, hogy a hívek padok híján állnak, hiányoznak a felszerelések, nincs pl. tabernákulum. Az eseményen nem vett részt Szendi József püspök; a falak felszentelését az épület körülfárásával Kögl Lénárd végezte, aki a szentmise egyik koncelebránsa is volt. A prédikációt ugyanakkor püspöki engedélyt nélkülözve az ünnepségre Magyarországra látogató adományozó, Mészáros Tibor mondta.³⁴

A templom másfél évvel később készült el:³⁵ ekkor áldotta meg – immár érsekként – Szendi József az oltárt és a tabernákulumot a Magyarok Nagyasszonya-szoborral együtt. Az eseményre azzal kapcsolatban került sor az újságcikk szerint, hogy ötven éve, 1944. március 4-én³⁶ nevezte ki Veszprém főpásztorává XII. Piusz pápa Mindszenty Józsefet. A március 6-i ünnepi szentmise mellett a Mindszenty-emléktemplomban kiállítással emlékeztek meg a bíborosról. A tudósítás, amelynek szerzője Schall Tamás volt, kiemeli, az ünnepi szertartás óta folyamatosan működik a templom.³⁷

Az adományozó, a megbízott és a főpásztor

A Kögl által kezdetben nem nevesített adományozó Mészáros Tibor veszprémi egyházmegyes pap volt. Az egyházmegye 1987-ben külföldön megjelent, de a kéziratként még 1983-ban lezárt történeti névtárában olvasható – a kornak megfelelően – meglehetősen szűkszavú életrajza szerint Mindszenty József hozta be a püspöki aulába 1944-ben az akkor 25 éves papot, aki előbb udvari káplán, majd püspöki levéltáros, végül Bánáss László püspöksége idején, 1947-től szertartó lett. 1948 és 1955 között fogságban volt, majd a forradalom után Svájcba költözött, ahol az 1992-es név-

³⁴ *Napló*, 1992. okt. 9. A kövek megszólaltak. Templomszentelés Veszprémben. 1., 3. Hátra volt még a víz-, villany- és fűtőszelvény, valamint a templom berendezése és felszerelése. Vö. *Napló*, 1992. dec. 12. Visszhang. Mindszenty-templom épült Veszprémben. 10. Az elhangzott Mészáros-beszédet nem sokkal később „kordokumentumként, kommentár nélkül” közölte a megyei napilap – *Napló*, 1992. okt. 17. Szentbeszéd püspöki engedély nélkül. Kordokumentum. 10. –, illetve annak szövege megjelent Mészáros Tibor önéletrajzában is. MÉSZÁROS 1997. 307–312. Országos napilapként a felszentelés másnapján közölte azt a Pesti Hírlap is: *Pesti Hírlap*, 1992. okt. 9. Mindszenty proféciaja beteljesedett! Mészáros Tibor beszéde Veszprémben. 5.

³⁵ A kereszt felállítására 1993. márc. 8-án került sor. *Napló*, 1993. márc. 9. Felragyogott a kereszt. 1.

³⁶ Valójában március 5-én kelt a kinevező bulla. Vö. BALOGH 2015. 325.

³⁷ *Új Ember*, 1994. márc. 20. Mindszenty bíborosra emlékeztek Veszprémben. 9. Ugyanerről rövid, képes hír jelent meg a megyei napilapban: *Napló*, 1994. márc. 7. Mindszenty-emlékmise. 3. Azóta is folyamatosan épül, szépül a templom, ennek nyomon követése még nem történelmi feladat, s a források is elsősorban a sajtóban megjelent híradásokra korlátozódnak (egyelőre). Ezek közül talán egy említhető meg: a harangok felszentelése. Erre 1997. márc. 9-én került sor, amelyet Szendi József érsek végzett; a harangot Elek Béla volt paloznaki plébános hozzájárulásából készítette az egyházközség. *Napló*, 1997. márc. 10. Veszprémi harangszentelés. 3.

tár szerint is lakott.³⁸ Önéletrajzából³⁹ tudható, hogy a Szovjetunióban a Szibériában raboskodott Gulág-táborokban, később 1956–1958 között Bázelen volt lelkész, majd Genfben élt. Mindszenty József érseknek Budapestről, az amerikai nagykövetségről történő távozása után 1972–1975 között a főpásztor titkára lett. Nevét akkor ismerte jobban a hazai közvélemény és sajtó, amikor 1991 májusában Mindszenty bíboros hamvainak hazahozatalakor társaival odaláncolta magát főpáztora mariazzeli sírjához. Tettével tiltakozni kívánt az ellen, hogy a bíboros végakaratóival ellenkezőnek tartotta, hogy földi maradványait az utolsó szovjet katona Magyarországról történő távozása előtt hazahozzák. Személyes sorsából adódóan megalkuvást nem tűrő módon viszonyult a kommunista államhatalom regnáló és feltételezett kiszolgálóihoz és együttműködőihez.

Kögl Lénárd volt püspöki számvevő életéről – pontosabban annak első feléről – nemrég jelent meg tudományos igénnyel megírt életrajz.⁴⁰ Pályafutása korai vidéki (Badacsonytördemic, Balatonboglár, Barcs) kápláni évei után Mindszenty hívására előbb püspöki számvevő, majd főszámvevő lett Veszprémben. 1953-ban Dabronyba, 1961-ben Jásdra került plébánosnak. 1980-ban a politikai enyhülés jeleként ismét főszámvevőként számítottak munkájára a püspökségen, ahonnan 1987-ben ment nyugdíjba balatonalmádi otthonába.⁴¹

Mészáros Tibor és Kögl Lénárd a templom felszentelésekor

Kögl és Mészáros életpályája Mindszenty veszprémi püspöksége idején összefonódott: mindketten a későbbi bíboros hívására kezdték meg aulai munkájukat, tagjai voltak a püspök nyilas fogságot szenvedett szűk társaságának és később, primási kinevezése után is élő kapcsolat maradt közöttük a főpásztor 1948 végi letartóztatásig. A két idős pap a hazai politikai változások hajnalán különböző okokból kritikusán viszonyult a regnáló veszprémi püspökhöz, Szendi Józsefhez.⁴² Ennek eredményeképp szü-

³⁸ PFEIFFER 1987. 717., Névtár 1992. 182. Vö. VICZIÁN 2003. Letartóztatásáról lásd VARGA 2018. 193., 307–310.

³⁹ MÉSZÁROS 1997.

⁴⁰ HORVÁTH 2018.

⁴¹ PFEIFFER 1987. 639–640., Névtár 1992. 176. Vö. KÖGL 2002.

⁴² Mészáros többször hangot adott bizalmatlanságának az államhatalom beleegyezésével kinevezett egyháznagyok irányában – lásd Mindszenty hamvainak hazahozatalakor tett megnyilvánulásait –,

letett meg az a döntés, hogy az adományozó a rendelkezésére álló valutát Kögl Lénárdnak adja át, aki felügyeli az építkezés egészét, és a kifizetések csak rajta keresztül történhetnek. A kettejük között erről szóló megállapodást Mészáros és Kögl 1990. október 17-én írta alá Bázelen, tehát két nappal azelőtt, hogy utóbbi az adományozó szándékáról tájékoztatta az egyházközségi képviselő-testületet.⁴³

A svájci adomány azonban nem volt elegendő a templom szerkezetkész állapoton túli befejezésére. Az egyházközség és az egyházmegye anyagi támogatása mellett németországi, passauai pénzbeli segítség is érkezett. 1992. október 6-án, tehát a felszentelés előtti napokban írta alá Franz Xaver Eder passauai megyéspüspök a Szendi kérésére kiállított adományról szóló tájékoztató levelét, amelynek értelmében 100.000 német márka segítség folyósítását ígérte. Nehézség adódott abból is, hogy a kivitelező cég, a Veszprém Megyei Építőipari Vállalat csődbe ment.⁴⁴ A felszámolóbiztos leleményessége és Kögl, valamint az egyházmegye támogatása révén a leállással fenyegetett építkezés

A főoltár (Fotó: Földesi Éva)

Kögl pedig személyes konfliktusba keveredett főpásztorával, melynek eredménye a kánonjogilag nem kifogásolható nyugdíjazása lett. Mindezekről bőven olvashat az érdeklődő Mészáros hivatkozott önéletrajzában, illetve a Kögl-monográfiában, különösen annak autográf záró fejezeteiben („Második távozásom Veszprémből”. HORVÁTH 2018. 280–286.).

⁴³ A kettejük által szignált „jegyzőkönyv” hat pontot tartalmazott: „1. Az adományozás feltétele, hogy a templom neve Mindszenty-émléktemplom lesz ennek a ténynek, valamint az adományozó és építő személy nevének kő táblán való feltüntetésével a templom falán. 2. Az adományozott összeg dr. Kögl Lénárd kanonok nevére történik. Övé a kizárólagos rendelkezési jog az összeg felett. 3. Az összegnek az építkezés céljára utalása Dr. Kögl Lénárd kanonok által történik az építkezés folyamán a folyamatos anyagbeszerzés és munkavégzés elszámolása alapján. Ebben senki másnak semmilyen jogon beleszólása nincs. Bármiféle beavatkozás vagy jogelvitás az összeg rendeltetését megszünteti. 4. Az építkezés ellenőrzés szakember segítségével Dr. Kögl Lénárd kanonok joga. 5. Az összeg felhasználásáig az OTP veszprémi körzeti fiókjánál lesz elhelyezve Dr. Kögl Lénárd nevében. 6. Az egyházközség képviselőtestületi gyűlésén a fenti feltételek jóváhagyja és az építési engedély iránti kérelmet felterjeszti az egyházmegyei hatósághoz.” MÉSZÁROS 1997. 315. Ld. még ugyanezt e helyről származó fénymásolatban: VFL I.1.44.a. 449-102/1991.

⁴⁴ Utalásszerűen: MÉSZÁROS 1997. 305., illetve *Napló*, 1992. júl. 4. Templomot építet Mindszenty titkára. 1., 3. Részletesebben: HORVÁTH 2018. 286.; *Napló*, 1992. nov. 28. Mindszenty-templom épült Veszprémben. 10., illetve: *Napló*, 1992. dec. 12. Visszhang. Mindszenty-templom épült Veszprémben. 10.

végül folytatódhatott, s a falak felhúzásával és a tető építésével sor kerülhetett az 1992. október 8-i felszentelésre.

Az egykori RÁTESZ helyiségekben kialakított, az új templom elkészültével egyre kevésbé használt kápolna sorsa 1998-ban rendeződött. A városi önkormányzat csereingatlan-felajánlásával és az „érsekség ajándékozási gesztusa révén” önkormányzati tulajdonba került az ingatlan. A helyiséget négy civil szervezet vette birtokba: a Távbeszélő és a Cholnoky nyugdíjasklubok, a Látóhegyi Baráti Kör és a Szent Imre Cserkészcsapat. A szervezetek megjelent képviselőinek 1998. május 29-én Márfi Gyula veszprémi érsek adta át az egykori kápolnát, a város nevében pedig Dióssy László polgármester mondott köszönetet.⁴⁵ A Magyarok Nagyasszonya-plébániatemplomot, Mindszenty-emléktemplomot azóta folyamatosan díszíti, csinosítja az egyházközség. Az építkezésről szóló döntés harminc éves évfordulója apropóján készült e visszatekintés, emléket állítva a plébániaszervezés és templomépítés résztvevőinek.

FELHASZNÁLT FORRÁSOK ÉS IRODALOM

- VFL I.1.2. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Litterae Circulares.
- VFL I.1.44.a. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi Püspöki Levéltár, Egyházmegyei Hatóság iratai, Acta Dioecesana, Iktatott iratok.
- VFL I.4.d.1. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Veszprémi Püspöki Levéltár, Az egyházmegyei építési hivatali iratai. Vegyes iratok, tervrajzok, I. sorozat.
- VFL VIII.65. = Veszprémi Főegyházmegyei Levéltár, Veszprém; Hagyatékok, Dr. Kögl Lénárd hagyatéka
- BALOGH Margit (2015): *Mindszenty József (1892–1975). I–II.* Budapest.
- CSAPÓ Tamás – LENNER Tibor: Veszprém településmorfológiája. *Földrajzi Közlemények* 136 (2012/4) 439–452.
- FOGL Krisztián Sándor (2015): A veszprémi Szent László lelkészség megalapítása, plébánia rangra emelése (1940–1944). In: SZULY Rita – KRÁNITZ Péter Pál (szerk.): *Társadalom térben és időben. Tanulmányok az új- és modernkori Magyarország eszme-, művelődés- és társadalomtörténetéről.* Bp.–Piliscsaba. 310–322.
- HORVÁTH Gergely Krisztián (2018): *Szovjetizálás és ellenállás a veszprémi egyházmegyében. Dr. Kögl Lénárd pályája az 1940-es–1960-as években.* Budapest. (Magyar Történelmi Emlékek. Értekezések.)
- KARLINSZKY Balázs – VARGA Tibor László (2011): *A veszprémi Szent Margit-templom.* Veszprém.

⁴⁵ *Napló*, 1998. máj. 30. 3.

- KŐGL Lénárd (2002): Kőgl Lénárd. In: DIÓS István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon VII.* Budapest. 321.
- MÉSZÁROS Tibor (1997): *Akit övéi be nem fogadtak.* Pécs.
- NAGY Szabolcs: *Város a városban. A „Haszkovó”.* [Kiállítási molinó.] Veszprém, 2019.
- Névtár 1949. = *Schematismus almae dioecesis Wesprimiensis a S. Stephano protorege circa annum 1000 fundate pro anno Domini 1949.* Veszprém.
- Névtár 1992. = *A veszprémi egyházmegye névtára 1992.* Veszprém.
- Névtár 2015. = *A veszprémi főegyházmegye névtára 2015.* Veszprém.
- PFEIFFER János (1987): *A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950).* München. (Dissertationes Hungaricae ex Historia Ecclesiae 8.)
- SZENDI József (2003¹): *Számvetés.* Veszprém.
- VARGA Tibor László szerk. (2018): „Püspök urat is őrizetbe veszem.” *Források a veszprémi egyházmegye második világháborús veszteségeiről II.* Veszprém. (A veszprémi egyházmegye múltjából 31.)
- VICZIÁN János (2003): Mészáros Tibor. In: DIÓS István (főszerk.): *Magyar Katolikus Lexikon VIII.* Budapest. 1006.
- VMKÉL = *Veszprém Megyei Kortárs Életrajzi Lexikon. I–II.* Veszprém, 2001.

Veszprém meteorológiai viszonyai 2019-ben¹

KOVÁCS GYŐZŐ GYULA

A veszprémi meteorológiai mérések kezdete, 1860 óta 2019 lett a legmelegebb év, középhőmérséklete 11,75 °C-nak adódott és ez 1,77 °C-fokkal haladja meg az ún. sokévi² átlagot. Az országos középhőmérséklet ennél is nagyobb mértékben, 1,87 °C-fokkal volt melegebb. A havi és évszakos hőmérsékletek is meghaladták a sokévi átlagot, kivéve a májust, amikor a havi középérték 3,1 °C-fokkal volt alacsonyabb az időszakra jellemzőnél.

Az év az átlagosnál enyhébb és szárazabb téllal kezdődött. Az évszak középhőmérséklete a repülőtéri meteorológiai állomás adatai szerint 1,4 °C volt, ez kerekén 1,4 fokkal haladja meg az 1981–2010-es évek átlagát. Ezzel az értékkel a rangsorban a 14. helyen áll, 0,1 fokkal volt hűvösebb a 2017/2018-as télnél, de 2,5 °C-fokkal maradt el a rekorder 2006/2007-es téltől. A legalacsonyabb hőmérsékletet, mínusz 8,6 °C-ot február 24-én mértük, míg a legmelegebbet rá négy napra, ugyanis február 28-án délután 19,9 °C-ig kúszott a hőmérő higanyszála. Ezen a napon a városban néhány tizeddel 20 fok fölé melegedett a levegő. Jellemző, hogy mínusz 10 °C alatti hőmérséklet³ ezen a télen nem fordult elő. A sokévi átlaggal megegyezően, 66 napon fagyott,⁴ és 18 napon a maximum hőmérséklet is fagyponthoz alatt maradt.⁵ Utóbbi nyolccal kevesebb, mint a sokévi átlag. Az összes téli csapadék mintegy 30 százalékkal volt kevesebb a szokásosnál, havas, illetve hótakarós nap pedig alig fordult elő.

A sokévi átlagnál 0,5 °C-fokkal melegebb és csapadékosabb volt 2019 tavasza, annak ellenére, hogy márciusban alig 5 milliméter eső esett, május pedig jóval hűvösebb volt az időszakra jellemzőnél. Március végére a magas hőmérséklet (a hónap 3,4 °C-fokkal volt melegebb az átlagnál) és a kevés csapadék aszályhelyzetet eredményezett. Április kevésbé meleg és átlagos csapadéku volt, míg májusban a gyakori

¹ Az elemzés az adatok összehasonlíthatósága és homogenitásának biztosítása érdekében a Veszprém-szentkirályszabadjai repülőtéren lévő meteorológiai állomás (OMSZ) adatainak felhasználásával készült.

² Normál értéknek, vagy sokévi átlagnak tekintjük – a nemzetközi meteorológiai szervezet ajánlása alapján – az 1981–2010. közötti 30 év átlagait, gyakorisági jellemzőit.

³ Zord nap, amikor a minimum hőmérséklet mínusz 10 °C-fok alá csökken.

⁴ Fagyos nap, amikor a napi minimum hőmérséklet 0 °C-fok, vagy kevesebb.

⁵ Téli nap, amikor a napi maximum hőmérséklet is 0 °C-fok alatt marad.

frontátvonulások okozták a hűvös és csapadékos időjárását. Az 50 éves rangsorban 2019 májusa a harmadik legcsapadékosabb, június elejére az évi időarányos csapadékmennyiség a sokévi átlagnak megfelelően alakult.

A nyár is a szokásosnál melegebbnek adódott, országosan a második lett az 1901 óta jegyzett rangsorban. Veszprémben a repülőtéri mérések alapján az évszak középhőmérséklete 21,82 °C-foknak adódott, ez 0,05 °C-fokkal marad el a 2015-ös, és 0,57 °C-fokkal a 2003-as értéktől. A rangsorban tehát, ha hajszállal is a harmadik helyre szorult. A legmelegebb nyári hónap az augusztus lett 22,4 °C-os középértékkel, június 21,9 °C-fokkal a második, július 21,5 °C-fokkal a harmadik helyet foglalja el. Kilenc napon fordult elő 25 °C feletti napi középhőmérséklet (hőhullámos nap). Ez nem ki-magasló érték, hárommal több, mint a sokévi átlag. (A legtöbb hőhullámos napot, 24-et 2015-ben jegyeztük fel.) Az egész évszakot nézve nyári nappól⁶ 68 fordult elő, ez 22-vel több a sokévi átlagnál. Hőségnapból⁷ 24-et jegyeztünk, ez duplája az átlagnak. Forró nap⁸ nem volt, az év legmelegebb napján, július elsején a hőmérséklet 33,6 °C-fokon tetőzött. A középhőmérsékletében harmadik legmelegebb nyarat elsősorban a magas minimum hőmérsékletek okozták, ezek átlaga 16,3 °C-foknak adódott, ami a legmagasabb az elmúlt 50 évben.

A 2019-es ősz országosan a legmelegebb lett az 1901 óta jegyzett adatok alapján, és Veszprémben is első helyre került az 50 éves repülőtéri adatsorban. Az évszak középhőmérséklete 12,27 °C-foknak adódott, ami 0,16 °C-fokkal haladja meg a második helyezett, 2006-os őszt. A sorban harmadik a 2018-as év ősze, 0,53 °C-fokkal lemaradva, míg negyedik a 2000-es év, 0,56 °C-fokos hátránnyal. Mindhárom hónap középhőmérséklete magasabban alakult az 1981–2010-es időszak átlagánál. A szeptember 1,1 °C-fokkal, az október 2,2 °C-fokkal, míg a november 3,4 °C-fokkal volt melegebb a normálnál. Az október és a november az 50 éves adatsorban egyaránt a harmadik legmelegebbnek adódott. A 2019-es ősz összességében átlag feletti csapadékot hozott, mintegy 10 százalékkal haladta meg az időszakra jellemző mennyiséget, de csak a csapadékos november miatt. Szeptemberben 13 százalékkal több eső esett az átlagnál, októberben a sokévi átlag 47 százaléka hullott, míg novemberben 96 százalékkal haladta meg a csapadékösszeg a sokévi átlagot.

Január szélsőségektől mentes hónap volt, középhőmérséklete mínusz 0,6 °C-nak adódott, ez 0,2 °C-fokkal volt enyhébb az átlagnál. A hónap első dekádjában a hőmérsékletek a sokévi átlag körül ingadoztak. Ebben az időszakban 7-én volt a leghűvösebb, a napi középérték 3,5 °C-fokkal maradt el az átlagtól. Ezen a napon jegyeztük fel a hónap leghidegebb hőmérsékletét is, mínusz 8,5 °C-kal. (A nap érdekessége, hogy ez az érték nem a reggeli, hanem az esti órákban fordult elő, így az észlelési előírások

⁶ Nyári nap, amikor a hőmérséklet eléri, illetve meghaladja a 25 °C-fokot.

⁷ Hőségnap, amikor a hőmérséklet eléri, illetve meghaladja a 30 °C-fokot.

⁸ Forró nap, amikor a hőmérséklet eléri, illetve meghaladja a 35 °C-fokot.

szerint a 8-i minimum hőmérsékletnek lett feljegyezve.) A hónap közepső dekádjában, 12. és 18. között a napi középhőmérséklet 2–5 °C-fokkal a sokévi átlag fölött alakult. 17-én délután 12,1 °C-ig emelkedett a hőmérséklet, egyben ez lett a havi maximum. 19-től egészen a hónap végéig hűvösebb napok következtek, csupán 28-án és 29-én emelkedett 1 °C-fokkal átlag fölé a napi középérték. 22-én és 23-án a minimum hőmérsékletek mínusz 8 °C-fok közelébe süllyedtek és a maximumok is fagyponthoz alatt maradtak. Januárban 29 fagyos napot jegyeztünk fel, ez ötten több, mint a sokévi átlag. Téli napból 11 volt, ez a sokévi átlaggal megegyező érték. Az átlagos három zord nappal ellentétben egy napon sem csökkent a hőmérséklet mínusz 10 °C-fok alá.

A csapadékban szegény 2018 decembere után 2019 januárja kicsit csapadékosabb időjárású volt. A havi csapadékösszeg 25,4 mm-nek adódott, ez az időszakra jellemző érték 78 százaléka. Januárban 18 napon havazott és 13 napon mérhető hótakaró borította a talajfelszínt, igaz a hótakaró vastagsága sok esetben még az öt centimétert sem érte el. Több havazásos napon a lehullott hó-mennyiség vízállásig 0,1 mm alatt maradt (csapadék nyom). Az első látványosabb havazás 3-án kezdődött, amikor „Fehérbe öltöztette a tél a veszprémi bevásárlóközpontot. Nagy pelyhekben, néhány milliméter hó hullott csütörtökön délután, és a gyenge havazás folytatódott este is. Az utakon városszerte jól lehetett autózni, a havazás nem nehezítette a közlekedést.”⁹ A havazás – az előrejelzéseknek megfelelően – tovább folytatódott, így 5-én reggelre mintegy 6–8 cm lett a hóréteg vastagsága. „Veszprémben pénteken kora este kezdett el havazni, szombat délutánra körülbelül 10 centiméter vastag hótakaró borította a várost. A VKSZ Zrt. a hó eltakarítását öt toló-lappal és szóró adapterrel felszerelt gépjárművel, hét toló-lappal és szóró adapterrel felszerelt járdatarító kistraktorral és megerősített irányító személyzettel végezte”¹⁰ – írta a Napló január 7-én.

A hónap elején hullott kevéske hó az enyhe napoknak köszönhetően 13-ára elolvadt. Az újabb mérhető havazásra 23-ig kellett várni, és 24-én reggelre mintegy 4–6 cm fehér lepel borította a tájat. „Szerdán reggelre mintegy öt-hat centiméter hó hullott Veszprémben, emiatt délelőtti hó-kásások, latyakosak voltak a város útjai. A VKSZ Zrt. ütemezetten, teljes eszközparkjával – öt toló-lappal és szóró adapterrel felszerelt gépjárművel, hét toló-lappal és szóró adapterrel felszerelt, járdatarító kistraktorral – és ötvennél több kollégával, valamint megerősített irányító személyzettel végezte munkáját a nap folyamán”¹¹ – közölte a társaság a Napló kérdésére. Januárban 17 szeles és 12 viharos napot jegyeztünk fel. Az átlagos szélsőségek 3,9 m/sec-nak adódtak. A legerősebb szélhőkés 14-én a koradélutáni órákban elérte a 86 km/órás értéket.

Február középhőmérséklete 3,8 °C-nak adódott, ez 3,1 °C-fokkal volt enyhébb a sokévi átlagnál és 5 fokkal múlta felül a 2018-as év hasonló időszakát. A hónap során

⁹ Napló, 2019. január 4. Megérkezett a havazás megyeszékhelyre is. 4.

¹⁰ Napló, 2019. január 7. Az igazi tél első felvonása. 11.

¹¹ Napló, 2019. január 24. Nem okozott gondot a havazás. 3.

a hőmérsékletek általában 2–4 °C-fokkal az átlag fölött alakultak, csak 6. és 9. között, valamint 23-24-én volt néhány hűvösebb nap. 24-én reggel mínusz 8,6 °C-ot mutatott a hőmérő, ez lett hónap és egyben a 2019-es év leghidegebb hőmérséklete. Februárban két napon, 18-án és 28-án is megdőlt a napi maximum hőmérsékleti rekord. A 28-án mért 19,9 °C új havi csúcst is egyben, a korábbi csúcst 2004. február 5. tartotta 19,1 °C-os értékkel. (Érdeemes visszaemlékezni az egy évvel korábbi időre, 2018 februárjának utolsó napjaira, akkor is rekordok dőltek, igaz negatív rekordok.¹²) A hónap során 16 napon fagyott, ez hárommal kevesebb a sokévi átlagnál. Téli nap és zord nap nem volt, előbbiből átlagosan öt, utóbbiból kettő szokott előfordulni. Február igen csapadékszegény hónapnak bizonyult, a havi összeg 8,8 mm-nek adódott, ez a sokévi átlag 28 százaléka. Hat napon hullott mérhető (legalább 0,1 mm) csapadék, két napon havazott, de mérhető hótakaró nem tudott kialakulni. Az átlagos szélesség 3,2 méter/sec-nak adódott, 13 szeles és 10 viharos napot jegyeztünk fel, 12-én a legerősebb széllokések elérték a 72 km/órás értéket.

Március is enyhe volt, középhőmérséklete 8,4 °C-nak adódott, ez 3,4 °C-fokkal haladja meg a sokévi átlagot. Ezzel az 50 éves repülőtéri adatsorban a negyedik helyet foglalja el. Mindjárt elsején megdőlt a napi minimum hőmérsékleti rekord, ugyanis kora reggel 6,7 °C-fokot mutatott a hőmérő, ilyen enyhe reggel ezen a napon még nem fordult elő. A korábbi csúcst 2008-ban volt, 5,8 °C-fokos értékkel. Különösen a hónap első dekádja volt melegebb az átlagnál, elsején és negyediken 8 °C-fokkal, hetedikén 10,3 °C-fokkal múlta felül a napi középhőmérséklet az időszakra jellemző értéket. A hónap második és harmadik dekádjában erős hullámvészjelleg jellemezte a hőmérséklet menetét, de átlag alatti hőmérsékletet csak 26-án és 27-én jegyeztünk fel. Az erős hőmérsékleti hullámvészjellegre jellemző, hogy a havi minimum és maximum hőmérsékleti érték közt három nap telt el. 21-én reggel mínusz 2,7 °C-ig csökkent a hőmérséklet, 24-én délután pedig 20,1 °C-ot mutatott a hőmérő. Az átlagos 12 fagyos nap helyett mindössze három napon csökkent a hőmérséklet fagypontra alá, téli nap nem volt. Márciusban hét csapadékos napon összesen 4,3 mm eső esett, ez a sokévi átlag 15 százaléka. Csak egy napon, 8-án haladta meg a lehullott csapadékmennyiség az 1 millimétert. A hónap végére a csapadékhiány elérte a 60 millimétert, a magas hőmérséklet, az erősebb párolgás aszályhelyzetet eredményezett. Márciusban 17 szeles és 10 viharos napot jegyeztünk fel, a legerősebb széllokések 11-én délelőtt elérték a 90 km/órás értéket. „Óriáskivetítőt rongált meg, fákat döntött az útra és háztetőket bontott meg a

¹² 2018. február 26-án mínusz 14,4 °C volt a legalacsonyabb hőmérséklet, egy tized fok híján nem dőlt meg az 1956-ban ezen a napon mért minimum. 25-én, 27-én és 28-án megdőlt a napi legkisebb maximum értéke, ilyen alacsony hőmérsékletek ezeken a napokon Veszprémben még nem fordultak elő. 25-én mínusz 4,9 °C, 27-én mínusz 7,6 °C, 28-án mínusz 6,8 °C volt a napi csúcshőmérséklet.

viharos erejű, óránként hetven kilométeres szél tegnap a megyében.” – írta a Napló¹³ március 12-én. „Hétfőn kora reggel rongálta meg az erős szél a reklámkivetítőt Veszprémben, a buszpályaudvarnál. Sérülés nem történt, a parkoló autók sem rongálódtak meg. [...] Bőven adott munkát a szél megyénk tűzoltóinak is, akik kidöntött fákat távolítottak el az utakról.” A havi átlagos szélesség 3,8 méter/ sec-nak adódott.

Április szélsőségektől mentes hónap volt. Igaz ez a hőmérséklet menetére és a csapadék mennyiségére is. Középhőmérséklete 11,6 °C-nak adódott, ez 1,3 °C-fokkal haladja meg a sokévi átlagot. Fagyos nap nem volt, a leghidegebb reggeli hőmérsékletet, 0,3 °C-ot 16-án jegyeztük fel. A havi maximum 26-án délután 25,4 °C volt, egyben ez a nap lett az első nyári nap 2019-ben. Áprilisban 10 csapadékos napon 41,3 mm eső esett, ez a sokévi átlagnak megfelelő mennyiség. 5-én 20 milliméter, 8-án zivatar kíséretében 7 mm esett. Mivel a hónap középhőmérséklete nem volt kiugróan magas, a párolgás is gyengébb volt, a hónap során az aszály enyhült, bár a hónap végi csapadékhiány továbbra is kevéssel 55 milliméter felett maradt. „Óriási aszályal indult ez az év, és az elmúlt napok borús, hűvös időjárása sem hozott sok esőt” – olvasható a Napló április 18-i számában.¹⁴ „A szántóföldi kultúrának ez a csapadékmennyiség mindössze két-három hetes túlélésre elég, óriási a vízhiány a földeken. Vannak olyan területek, ahol száz milliméter csapadék hiányzik a talajból. A kevés eső után ráadásul megérkeztek a böjti szelek, amik még ezt a kevés csapadékot is elfújták a talajról” – nyilatkozta a lapnak Bakonyi Frigyes, a Magyar Növényvédő Mérnöki és Növény-orvosi Kamara Veszprém Megyei Szervezetének elnöke. Áprilisban 10 szeles és három viharos napot jegyeztünk fel. Az átlagos szélesség 3,0 méter/sec-nak adódott, a legerősebb széllokések 28-án napközben megközelítették a 60 km/órás értéket.

Május a gyakran felhős, csapadékos időjárás miatt a sokévi átlagnál 3,1 °C-kal hűvösebb lett, középhőmérséklete 12,2 °C-nak adódott. Ez az 50 éves repülőtéri rangsorban a harmadik leghűvösebb május, ettől hűvösebb csak 1991-ben és 1980-ban volt. Az előbbi évben 3,9 °C-kal, utóbbiban 3,5°C-kal volt hűvösebb a sokévi átlagnál. A leghidegebb napon, 6-án reggel 2,9 °C-ig süllyedt a hőmérséklet és megdőlt a napi maximum hőmérsékleti rekord is, a délutáni órákban 6,8 °C-fokig melegedett a levegő. Negatív rekord dőlt 14-én és 15-én is, mivel ilyen alacsony maximum hőmérsékleteket nem mértünk az elmúlt 50 évben. 14-én délután csak 6,4 °C-ig emelkedett a hőmérő higanyszála. „A héten tapasztalható hideg, esős, késő őszre emlékeztető időjárás másfél héten belül másodszor tért vissza, ugyanis május 6-án és 7-én már hasonlóan kellemetlen arcát mutatta a tavasz. [...] Az átlagos havi középhőmérséklet májusban 15 és 17 fok között változik hazánkban, ehhez képest az elmúlt két hétben a napi maximum-hőmérsékleti értékek is alig érték el ezt a megyeszékhelyen. Hétfőn

¹³ Napló, 1019. március 12. Fákat döntött ki a tomboló szél megyénkben. 1., Kitarat a szél a napokban. 3.

¹⁴ Napló, 2019. április 18. Kevés víztartalékkal rendelkeznek a földek. 1.

viharos szellőkésekkel érkezett a lehűlés, kedden és szerdán szinte állandóan esett.” – írta a Napló május 16-án.¹⁵ A sokévi átlag szerint májusban négy nyári nap szokott előfordulni, 2019-ben egy sem volt. A havi maximum hőmérséklet 26-án 24,8 °C-nak adódott.

Májusban gyakoriak voltak a mediterrán ciklonokhoz kapcsolódó frontátvonulások, ezek okozták a borongós, az átlagtól hűvösebb és csapadékosabb időjárást. Térségünkben 120–150 mm közti csapadék (a repülőtéri mérőállomáson 123,6 mm) hullott, ez a sokévi átlag duplája.¹⁶ 2019 májusa az 50 éves adatsorban a harmadik legcsapadékosabb hónap. Ettől több csap 2010-ben esett: 175 mm, illetve 2014-ben: 138 mm. A hónap során átlagosan 12 csapadékos nap van, 2019-ben 20 napon esett mérhető mennyiség és két napon, 4-én és 29-én a napi mennyiség meghaladta a 20 millimétert. „Havazott a Bakonyban, a 650 méter magas Hajag-tetőn” – írta a Napló május 6-án.¹⁷ „A hőmérséklet nem érte el a tíz fokot sem. Emellett viharos erejű északi szél kíséretével eső is esett megyénkben és a Bakonyban [...] de el is olvadt a fehér csapadék.” A hónap végére az időarányos mennyiség a sokévi átlagnak megfelelően alakult. Május 27-éről 28-ára köd képződött, ez elég ritka jelenség ebben a hónapban. Ötévente, ha egyszer ilyen előfordul. A havi átlagos szélesebesség 3,7 méter/sec-nak adódott, 14 szeles és hét viharos napot jegyeztünk fel. A legerősebb szellőkések 13-án délután érték a 80 km/órás értéket. „Tíz fok alatt maradt a hőmérséklet napközben is, óránként kilencven kilométeres szellőkések alakultak ki, fák dőltek az utakra – ez jellemezte Veszprém megye időjárását hétfőm” – írta a Napló május 14-én.¹⁸ A viharos időjárás bőven adott munkát a megye tűzoltóinak, kora estig tizenhétszer riasztották őket.

Június, a hűvös május után forró nyári hónapnak bizonyult. Középhőmérséklete 21,9 °C-nak adódott, ez 3,6 °C-fokkal haladja meg az ilyenkor jellemző értéket, az 50 éves rangsorban az előkelő második helyet foglalja el, csak a 2003-as előzi meg, akkor 22,4 °C volt a havi középhőmérséklet. Egy nap, 23-a kivételével valamennyi nap melegebb volt az átlagnál. Június közepén volt az év első hóhullámos időszaka, ekkor a maximum hőmérsékletek 30 °C-fok felett, a napi középhőmérsékletek pedig 25 °C közelében alakultak. A hónap legmagasabb hőmérsékletét 27-én délután mértük, ekkor 32,5 °C-fokra emelkedett a hőmérő higanyszála. Ezen a napon a középhőmérséklet 27,1 °C-foknak adódott és megdőlt a napi minimum hőmérséklet is, reggelre 21,5 °C-fokig hűlt a levegő. A korábbi legenyhébb reggelt ezen a napon 2006-ban jegyeztük fel, akkor 21,1 °C-ot mutatott a hőmérő. Nyári nap az átlagos 13 helyett

¹⁵ Napló, 2019. május 16. Aszály után vízözön. 1.

¹⁶ Érdemes megjegyezni, hogy országosan a hónap legnagyobb csapadékösszege 246,7 mm volt, amit a Veszprém megyei Bakonybéli jegyeztek fel.

¹⁷ Napló, 2019. május 6. Májusi tél: hó és északi szél. 1.

¹⁸ Napló, 2019. május 14. Ház tetejét bontotta meg a szél. 1.

23 napon fordult elő, hőség nap 7 volt, duplája az ilyenkor szokásosnak. Június átlag feletti csapadékot hozott. Kilenc napon esett, nyolc napon figyeltünk meg zivatart, a havi összeg 87 mm-nek adódott. 22-én heves zivatar kíséretében, viszonylag rövid idő alatt 62 milliméter eső esett. Ettől több napi csapadékmennyiséget júniusban, legutóbb 2006. június 29-én jegyeztünk fel, 72,6 millimétert. Az átlagos szélesség 1,9 méter/sec-nak adódott, ez fele az ilyenkor jellemzőnek. Három szeles napot jegyeztünk fel, viharos nap nem volt. A legerősebb szellőkés 16-án a koraesti órákban megközelítette az 50 km/órás értéket.

Július általában az év legmelegebb hónapja, de 2019-ben a június is és az augusztus is melegebbnek bizonyult. Középhőmérséklete 21,5 °C-nak adódott, ez „csak” 0,9 °C-fokkal múlta felül a sokévi átlagot. A hónap az átlagtól melegebb időjárással kezdődött, elsején délután 33,6 °C fokot mutatott a hőmérő. Nyolcadikától 18-ig egy hűvösebb periódus következett. A napi középhőmérséklet 10-én és 13-án alig haladta meg a 16 °C-fokot. A leghűvösebb reggelt 11-én jegyeztük fel, ekkor 11,3 °C-fokig csökkent a hőmérséklet. A hónap utolsó dekádjában újra emelkedett a hőmérséklet, a napi közepek 2–3 °C-fokkal az átlag felett alakultak és öt napon a maximum hőmérséklet is meghaladta a 30 °C-fokot. Összesen 7 napon emelkedett a hőmérséklet 30 °C-fok fölé, ez az átlaggal megegyező érték, 23 nyári napot jegyeztünk fel, ez hárommal több az átlagnál. Júliusban 10 csapadékos és egyúttal zivataros napon összesen 56,7 mm eső esett. Öt olyan nap volt, amikor a csapadékösszeg meghaladta az 5 millimétert. 27-én a napi csapadékösszeg megközelítette a 22 millimétert. Az átlagos szélesség 2,6 méter/sec-nak adódott, a legerősebb szellőkés 27-én a koraesti zivatar átvonulásakor elérte az 55 km/órás értéket. Ezen az egy napon haladta meg a szél a viharos fokozatot, a szeles napok száma: 8.

Augusztus középhőmérséklete 22,1 °C-nak adódott, ez 1,9 °C-fokkal magasabb a sokévi átlagnál. Ezzel az 50 éves repülőtéri adatsorban a hetedik helyet foglalja el. A hónap elejét változékony időjárás jellemezte, majd délnyugati irányból egyre melegebb légtömegek érkeztek és elkezdődött az év legmelegebb periódusa. A hőség miatt csaknem az egész ország területére elsőfokú figyelmeztetést adott ki augusztus 10-re az Országos Meteorológiai Szolgálat, míg az országos tisztí főorvos 10-től 12-ig másodfokú hőségriasztást rendelt el. A hőmérséklet tetőzése augusztus 12-én volt 32,7 °C-os csúcshőmérséklettel és 26 °C-fokos napi középértékkel. A kánikulának egy hidegfront vetett véget, 14-én a napi középérték 16,8 °C-foknak adódott és a maximum hőmérséklet nem érte el a 22 °C-fokot. 15-én reggelre 11,4 °C-fokig hűlt a levegő. 18-tól a hónap végéig meleg, nyári időjárás volt a jellemző, a napi középhőmérsékletek 5–6 °C-fokkal az átlag felett alakultak. A hónap során 10 hőségnapot és 22 nyári napot jegyeztünk fel, ezek három-három nappal haladják meg a sokévi átlagot. Augusztusban 10 csapadékos napon 52,4 milliméter eső esett, a sokévi átlag 77 százaléka. Négy napon volt zivatar, 13-án a napi csapadékösszeg megközelítette a

20 millimétert. A legerősebb szélökések a 13-i zivatar átvonulásakor elérték a 65 km/órás értéket. A havi átlagos szélesség 2,4 méter/sec-nak adódott. Nyolc szeles és 2 viharos napról szólnak a feljegyzések

Szeptember elsején a délutáni hőmérséklet 31,3 °C-fokig emelkedett, ezt követően 10-éig a hőmérsékletek a sokévi átlag közelében ingadoztak. 11-től ismét enyhébb napok következtek, 16-án csaknem 6 °C-fokkal volt melegebb az átlagnál. 18-tól 22-ig hűvösebb napok következtek, a minimum hőmérsékletek 10 °C-fok alatt maradtak, 22-én reggel 3,8 °C-ig csökkent a hőmérséklet, kereken 1 °C-fokkal megdőlt a napi hőmérsékleti minimum rekord. A korábbi negatív csúcsot 1997-ben jegyezték fel, akkor 4,8 °C-fokig hűlt a levegő. 22-től újra melegebb léghullámok érték el térségünket, a hőmérsékletek 2–4 °C-fokkal a sokévi átlag fölött alakultak. 30-án délután 26,7 °C-ig melegedett a levegő, szeptember utolsó napján meglehetősen ritka, hogy nyári napot jegyezhetünk fel. A hónap középhőmérséklete 16,6 °C-nak adódott, ez 1,1 °C-fokkal melegebb a sokévi átlagnál. Hőségnap egy volt, elsején, nyári nappól hatot regisztráltunk. Szeptemberben nyolc csapadékos napon 58,7 mm eső esett, ez a sokévi átlagnak megfelelő mennyiség. Három napon volt zivatar, hetedikén a napi csapadékösszeg megközelítette a 25 millimétert. 10-től a hónap végéig jelentősebb csapadékhullás nem volt. A havi átlagos szélesség 2,6 méter/sec-nak adódott, 8 szeles és 5 viharos nap volt. A legerősebb szélökések 3-án napközben elérték a 65 km/órás értéket.

Október szokatlanul meleg volt, sok napsütéssel, igazi vénasszonyok nyara. A havi középhőmérséklet 12,5 °C-nak adódott, 2,2 °C-fokkal volt magasabb a sokévi átlagnál. Az 50 éves adatsorban a harmadik legmelegebb október, ettől melegebb csak 2001-ben és 2018-ban volt. Előbbi 2,7 °C-fokkal, utóbbi 2,4 °C-fokkal haladta meg az átlagot. A hónap két enyhe nappal kezdődött, majd harmadikától tizedikéig hűvösebb napok következtek. 6-án és 7-én 4–6 °C-fokkal volt hűvösebb az átlagnál, 8-án reggel 2,8 °C-fokig csökkent a hőmérséklet. 13-tól erőteljes melegedés kezdődött és a napi középhőmérsékletek 2 – 4 fokkal haladták meg az időszakra jellemző értéket. Különösen meleg volt a 19-től 27-ig, ekkor a napi pozitív hőtöbblet meghaladta a 6 °C-fokot. 19-én, 21-én, 22-én, 23-án és 24-én megdőlt a napi maximum hőmérsékleti rekord. A legmelegebb napon, 21-én 24,5 °C-ig melegedett a levegő, 3,1 °C-fokkal múlta felül a korábbi, 2013-as napi értéket. 20-án és 21-én megdőlt a minimum hőmérsékleti rekord is, előbbi 0,9 °C-fokkal haladta meg az 1984-es csúcsot, utóbbi 1,9 °C-fokkal volt magasabb a 2014-ben mért reggeli maximumnál. A szokatlanul meleg időjárásnak egy 28-án érkező hidegfront vetett véget, aminek hatására a hónap utolsó napjaiban kevéssel a sokévi átlag alá csökkent a hőmérséklet. Ekkor a délutáni maximumok is 10 °C-fok alatt maradtak, 31-én reggelre 1,9 °C-fokig hűlt a levegő, ez lett a hónap leghidegebb napja. Október nem csak melegnek, de száraz hónapnak is bizonyult. Kilenc csapadékos napon 23,2 mm eső esett, ez a sokévi átlag 47 százaléka.

A hónap eleje és vége volt csapadékosabb, 5-én zivatarból 3,6 mm esett, 29-én a napi csapadékösszeg elérte a 8,0 millimétert. A havi átlagos szélsősebesség 2,6 méter/sec-nak adódott, nyolc szeles és öt viharos napot jegyeztünk fel. A legerősebb szellőkések 3-án a délelőtti órákban érték a 65 km/órás értéket.

November középhőmérséklete 7,7 °C-nak adódott, ez 3,4 °C-fokkal haladja meg a sokévi átlagot. Az adatsorban a harmadik legmelegebb hónap, 0,01 °C-fokkal marad el a 2015-ös és 0,08 °C-fokkal 2000 novemberétől. A hónap első napját leszámítva valamennyi nap melegebb volt az átlagnál, 3-án, 21-én, 28-án és 29-én a napi középhőmérséklet 6 °C-fokkal meghaladta az időszakra jellemző értéket. Harmadikán volt a legmelegebb, a napi középérték 13,5 °C-foknak adódott, a délutáni hőmérséklet pedig 19,8 °C-fokon tetőzött. November enyhességét mutatja az is, hogy az átlagos tíz fagyos nappal szemben kettőt jegyeztünk fel, az elsőt 23-án, ekkor mínusz 0,1 °C-fokot mutatott a hőmérő, a másodikat 30-án, amikor egy érkező hidegbetörés hatására este 23 órakor mínusz 2,1 °C-fokig hűlt a levegő. A száraz október után november csapadékban bővelkedő hónapnak bizonyult. 19 csapadékos napon 93,9 mm eső esett, ez a sokévi átlag duplája. Négy napon a csapadékmennyiség meghaladta a 10 millimétert, negyedikén a napi csapadékösszeg megközelítette a 14 millimétert. A havi átlagos szélsősebesség 2,1 méter/sec-nak adódott, négy szeles és kettő viharos napot jegyeztünk fel. A legerősebb szellőkések 30-án a délelőtti órákban megközelítették a 60 km/órás értéket.

December középhőmérséklete 3,3 °C-nak adódott, 3,2 °C-fokkal lett melegebb a sokévi átlagnál, ezzel az utóbbi 50 év harmadik legmelegebb decembere. (Érdemes megjegyezni, hogy az abszolút meleg rekordot 1934 decembere tartja. Az Almádi-úti trafóház szomszédságában lévő meteorológiai állomás adatai szerint a havi középhőmérséklet 4,1 °C-fok volt, elsején volt a leghidegebb, mínusz 4,6 °C-fokos minimum értékkel.) 2019 decemberében is a hónap első napjai voltak hűvösebbek, 4-én reggel mínusz 5,6 °C-fok jelentette a havi minimum értéket. Nyolcadikától kisebb megtorpanással erőteljes melegedés kezdődött és 28-ig minden nap jóval melegebb volt az időszakra jellemzőnél. 17-én, 18-án, 21-én és 23-án megdőlt a minimum hőmérsékleti rekord. 18-án 2,6 fokkal volt enyhébb a reggel, és ugyanennyivel melegebb a délutáni maximum, mint a korábbi rekorder 1989-ben. 17-én és 18-án 13 fokkal volt magasabb a napi középhőmérséklet a sokévi átlagnál. 18-án a délutáni maximum hőmérséklet 16,6 °C-fokon tetőzött. Fagyos nap és téli nap is hárommal kevesebb volt az átlagnál. Decemberben 16 napon 89,9 mm csapadék hullott, a szokásos csapadékmennyiség 2,5-szöröse. Elsején és másodikán havazott, jelentősen „*lelassult a közlekedés, de járató volt minden út*” – olvasható a Napló¹⁹ december 3-i számában. „*A hó miatt sehol nem volt elzárt település, lezárt útszakasz. [...] Veszprémben [másodikán] késő*

¹⁹ Napló, 2019. december 3. Ónos esővel, hóval köszöntött be a tél. 1.

délelőttig havazott, az utak latyakosak, hókásásak, de járhatóak voltak, a forgalom több helyen lelassult.” Havazott 12-én is, de az enyhesség miatt tartós hótakaró nem tudott kialakulni. 22-én a napi csapadékösszeg meghaladta a 27 millimétert. 15 szeles és kilenc viharos napot jegyeztünk fel, a havi átlagos szélesebség 3,7 méter/sec-nak adódott. A legerősebb szellőkések 23-án és 24-én kevéssel meghaladták a 75 km/órás értéket.

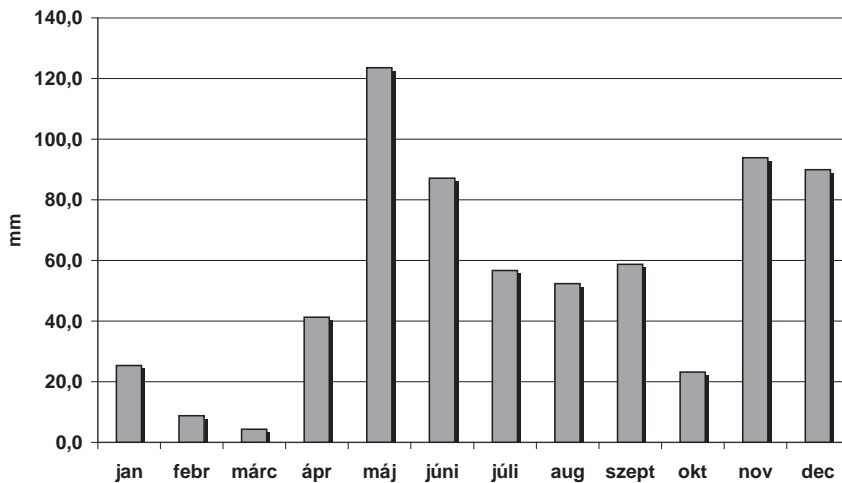
FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BÍRÓNÉ Kircsi Andrea: 2018/2019 telének időjárása. *Légekör*, 2019/1. 41–42.
SZENTES Olivér: 2019 tavaszának időjárása. *Légekör*, 2019/2. 86–87.
BÍRÓNÉ Kircsi Andrea: 2019 nyarának időjárása. *Légekör*, 2019/3. 130–131.
SZENTES Olivér: 2019 őszének időjárása. *Légekör*, 2019/4. 172–173.
BÍRÓNÉ Kircsi Andrea: A 2019. év időjárása. *Légekör*, 2020/1. 70–73.
BÍRÓNÉ Kircsi Andrea: 2019/2020 telének időjárása. *Légekör*, 2020/1. 74–75.

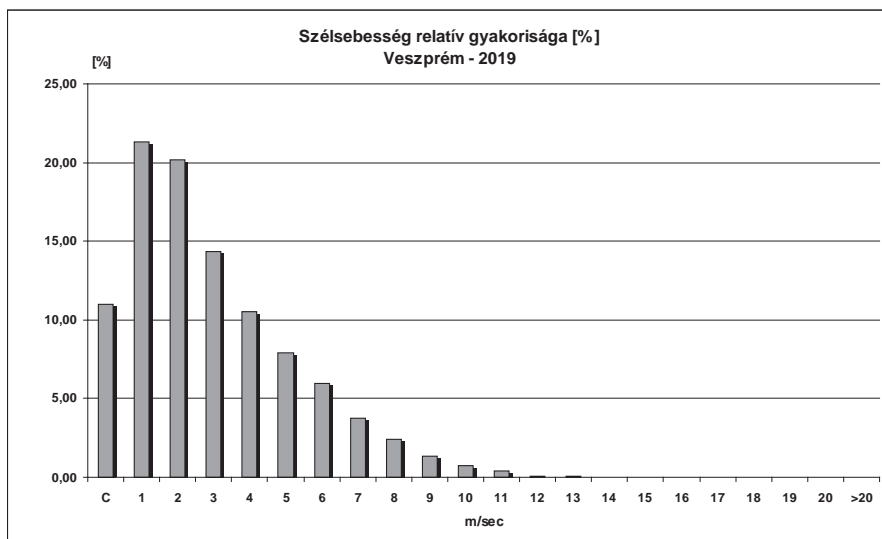
Hőmérsékleti adatok összesítése - Veszprém, 2019

2019		jan	feb	márc	ápr	máj	jún	júl	aug	szept	okt	nov	dec	Év:
Havi középhőm. °C		-0,6	3,8	8,4	11,6	12,2	21,9	21,5	22,1	16,6	12,5	7,7	3,3	11,75
Abszolút maximum	°C	12,1	19,9	20,1	25,4	24,8	32,5	33,6	32,7	31,3	24,5	19,8	16,6	33,6
	nap	17	28	24	26	26	27	1	12	1	21	3	18	júl. 1.
Maximum átlag °C		2,2	8,5	13,5	16,9	16,4	27,4	27,0	27,7	22,2	18,2	11,1	6,4	16,5
Abszolút minimum	°C	-8,5	-8,6	-2,7	0,3	2,9	11,8	11,3	11,4	3,8	1,9	-2,1	-5,6	-8,6
	nap	8	24	21	16	6	1	11	15	22	31	30	4	febr. 24.
Minimum átlag °C		-3,8	-1,0	3,1	6,2	8,4	16,1	16,1	16,9	11,4	7,5	4,3	0,3	7,1
Nyári napok száma /mix. ≥ 25°C/		0	0	0	1	0	23	23	22	6	0	0	0	75
Hőség napok száma /max. ≥ 30°C/		0	0	0	0	0	7	7	10	1	0	0	0	25
Forró napok száma /max. ≥ 35°C/		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Fagyos napok száma /min. ≤ 0,0°C/		29	16	3	0	0	0	0	0	0	0	2	18	68
Téli napok száma /max. ≤ 0,0°C/		11	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	3	14
Zord napok száma /min. ≤ -10,0°C/		0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

Adatforrás: Országos Meteorológiai Szolgálat, Veszprém-repülőtér

CSAPADÉK HAVI ÖSSZEGEI
VESZPRÉM - 2019

Adatforrás: Országos Meteorológiai Szolgálat, Veszprém-repülőtér

CSAPADÉK ÉS NEDVESSÉG ADATOK ÖSSZESÍTÉSE
VESZPRÉM - 2019

2019	Csapadék			Napok száma										Relatív nedvesség		
	Összeg	24 órai max.	dátum	≥0,1	≥1,0	≥5,0	≥10,0	≥20,0	≥30,0	≥50,0	Hava- zás	Ziva- tar	Kód	Átlag	24 órai min.	
	(mm)			mm										%	dátum	
jan	25,4	11,9	17	14	5	1	1	0	0	0	18	0	3	79,2	59,7	16
febr	8,8	3,5	10	6	3	0	0	0	0	0	2	0	3	71,1	38,3	28
márc	4,3	1,1	8	7	1	0	0	0	0	0	0	0	0	59,2	42,9	31
ápr	41,3	19,5	5	10	7	2	1	0	0	0	0	1	0	63,8	37,1	21
máj	123,6	26,4	29	20	16	7	4	2	0	0	0	2	2	77,4	53,5	2
júni	87,1	62,0	22	9	6	3	1	1	1	1	0	8	1	72,5	50,3	28
júli	56,7	21,6	27	10	8	5	1	1	0	0	0	10	0	64,2	49,8	11
aug	52,4	18,9	13	10	6	4	3	0	0	0	0	4	0	69,3	57,9	29
szept	58,7	24,2	7	8	4	3	3	1	0	0	0	3	0	68,3	51,5	18
okt	23,2	8,0	29	9	5	1	0	0	0	0	0	1	6	76,3	54,0	1
nov	93,9	13,9	4	19	14	8	4	0	0	0	0	0	19	89,6	64,4	30
dec	89,9	27,4	22	16	9	6	4	1	0	0	3	0	9	83,0	63,2	31
Év:	665,3	62,0	jún. 22.	138	84	40	22	6	1	1	23	29	43	72,8	37,1	ápr. 21.

Adatforrás: Országos Meteorológiai Szolgálat, Veszprém-repülőtér

KÖZLEMÉNYEK

Járószintek alatti kutatás a ferences templomban és környezetében¹

KOPPÁNY ANDRÁS

Az alábbiakban a Vár utca 33. ferences templomban és az attól dél felé elhelyezkedő gazdasági udvarban végzett régészeti feltárás eredményeiről számolunk be. A kutatás egyetlen rövid falszakasz – az udvart észak felé határoló templomfal nyugati szakasza – kivételével kizárólag a járószintek alatti jelenségekkel foglalkozott.

A veszprémi vár területén álló volt ferences kolostor templomának kutatására három szakaszban került sor. 2000-ben a templomtól délre elhelyezkedő udvar régészeti kutatását végeztem el. Ennek során több árokkal vizsgáltuk a feltöltésrétegeket, valamint kutattuk a kriptajárót és a templom homlokzati falát. Ez utóbbi falsíknak a szentélyre eső részén igen nagy számban, jelentős középkori kőfaragvány került elő másodlagosan befalazva.² 2004-ben a meginduló belső restaurátori kutatás és helyreállítás munkái során a belső falsíkok lábazati vonalában leverték a vakolatot, és a padlószintbe is belebontottak. Ezt követően a KÖH Területi Felügyelőjének kérésére több helyszíni szemle során fotón és rajzban rögzítettem az előkerült részleteket. Végül 2011-ben nyílt lehetőség, hogy kutatási engedély alapján, önálló kutatásként, a XVIII. században épített templom kriptaboltozata feletti feltöltésrétegekben, a XIX. század eleji omladékot átvágva, rábontsunk az első periódus padlószintjére. Jelen rövid tanulmány e járószintek alatti kutatásokat kívánja áttekinteni és ismertetni.

A templomot délről övező udvar jelenlegi szintje mintegy 30–40 centiméterrel van magasabban, mint a ferences templom hajójának jelenlegi kőpadlószintje. Az udvar rétegvizszoynainak tisztázása érdekében kialakított árkok metszefalában két korábbi, markánsan elkülönülő járószint volt megfigyelhető, egy a jelenlegi járószinttől mintegy 40 cm-re levő vörös téglaporos, és egy 70–75 cm-re levő fehér meszes kőporos. A templomfal vonala előtt 80 centiméter szélességben egy visszabontott fal került

¹ A tanulmány az NFKFIH 134806. számú („OTKA K”) pályázat keretében készült.

² Koppány András: Veszprém, Szent István ferences kolostor. A gazdasági udvar szondázó kutatása, Vár u. 33. *Műemlékvédelmi Szemle* 2001/11. 266–268.

elő. A templom felmenő falának mintegy 10 cm széles lábazata a korábbi fal vízszabott szintjének vonalában került kialakításra, így a templomfal tulajdonképpen nekitámaszkodik az előkerült korábbi falnak. A templomfal falazó habarcsa fehér, a korábbi falé sárgás színű. A két fal struktúrájában eltérő, a templomfalban másodlagos középkori faragott kövek láthatók, a másik fal egyszerű tört, illetve nagyoltan faragott kövekből került kialakításra. A fehér, meszes kőporos járószint alól nem került elő datálást lehetővé tevő leletanyag. A réteg felett, a vörös téglaporos járószintig mázas XIX. századi kerámia került elő. A téglaporos réteg felett pedig XX. század eleji konyhai edénytörmelék és vágott állatsont volt található.

A templombelsőben a hajó keleti felében, részben a karzat alatt kialakított 2004-es és 2011-es kutatóárkokban a jelenlegi járószint alatt mintegy 50–60 centiméterrel előkerült a templom első, az 1720-as évekre tehető padlószintje, amely közvetlenül a templom építésével egyidejűleg kialakított nagyméretű kripta boltozata felett fut el. Az egykori járószint rétegendjét a boltozati feltöltésre helyezték oly módon, hogy egy viszonylag vastkosabb habarcsrétegre mint alapozásra téglasort, néhány helyen négyzetes padlástéglákat fektettek, mintegy „téglapadlót” kialakítva. A téglák felszínén mindenütt megfigyelhető volt egy vékony habarcs lenyomat, amelyen kirajzolódott a ráhelyezett kelheimi burkolat köveinek lenyomata. Az északi hajófal mentén, a templomból a kolostorba vezető folyosó oldalán nagyobb kelheimi töredék is előkerült eredeti helyzetben. (1–2. kép)

Az egykori padló vonala felett az oldalfalakon mindenütt többrétegű fehér lábazati meszelés került elő, amely a második periódus jelenleg is használt járószintjéig fut. Ez a vakolat ott, ahol nem maradt meg az eredeti kelheimi burkolat még roncsolt állapotban sem, jól kiadta annak egykori szintvonalát.

1. fotó: A XIX. századi járószint alatt feltárt barokk padló alapozási habarcsa (ezen fekszik az észak felé mutató spakni) és a kiugró pillér és fal sarkában megmaradt kelheimi burkolat töredéke (ezen áll a függőleges zollstock). Jól látszik a fotó felső részén a korábbi falsíkhöz képest előrébb ugró a szint emelés után kialakított fal, amelynek felszínén található a Franz Xaver Bucher által készített kifestés

2. fotó: Az 1. fotón látható pillér oldalról. Egyrészt jól érzékelhető az alsó az egykori padló-vonalhoz tartozó vakolat, másrészt feltűnik a templom belső tere is és a vaskos feltöltés, amin a jelenlegi burkolat fekszik

A karzat alatt az átvágások során előkerült egy, a jelenlegitől eltérő XVIII. századi karzat maradványa is. A korai karzat két pillérrel alátámasztott három boltívvel nyílt a hajó felé. A hajó keleti végfalánál kisméretű sarokpillérek tartották ennek egykori

4. fotó: A falsarokban a Bucher-féle festéssel díszített tagolt karzatpillér alatt előkerült a korábbi, a kelheimi burkolat hordására kialakított téglapadló. Jól látszik, hogy a későbbi pillért úgy alakították ki, hogy azt részben a korai padlóra helyezett faragott kövekre alapozták (a fek-vő mérőlécc vége mutat a másodlagosan alapként felhasznált kövekre)

5. fotó: A karzat alól a kolostor folyosójára nyíló jelenlegi ajtó, amely alatt vakolt visszabontott fal került elő, jelezve, hogy itt korábban nem volt átjáró

boltozatát. A XVIII–XIX. század fordulóján kialakított egykori padló feletti feltöltésből csak az északi pillér egy részét bontottuk ki. (Lásd a borító 3. oldalát) A kibontott pillér környezetében szintén előkerültek *in situ* kelheimi kőpadló maradványok. Hasonlóképpen kibontásra kerültek a felettük elhelyezkedő törmelékből a hajósarokban elhelyezkedő pillérek is. (4. kép) A feltárás során bizonyossá vált, hogy a karzat alól, annak északi oldalán a kolostorba vezető folyosóra nyíló ajtó teljes egészében utólagos, ott sem lépcső, sem más lejárát nyoma nem került elő. (5. kép) Maga az ajtó faszerkezete barokk, így áthelyezett nyílásszerkezetről van szó. A felmenő falak vizsgálatára az ajtó környezetében nem kerülhetett sor.

Ezt a korai karzatot építik át alapvetően a XVIII–XIX. század fordulóján, amikor Franz Xaver Bucher kifestette a templomot. Az átépítés során a fentebb – maradványai alapján – leírt karzatot elbontják, és a sarokpilléreket jelentősen köpenyezve, egyetlen nagy szegmens ívvel támasztják alá az újonnan kialakított, jelenleg is álló karzatot. A karzat átépítésével együtt a padlószintet is mintegy ötven centiméterrel megemelik, részben felszedve a korábbi burkolatot.

A hajó két oldalán oldalfülkék láthatók, amelyekben a Bucher-féle kifestést megelőző korszak falfestései láthatóak. Ismert egy XX. század eleji fotó az épület belső teréről, amelyen a fülkék befalazva láthatók. (6. kép) A felmenő falak kutatásának hiányában jelenleg még csak felvethető, hogy esetleg a XIX. század elejére tehető átépítés és kifestés során falazzák el a fülkéket.

A jelenlegi padlószint átvágása során a szentély és a hajó találkozásánál, a diadalív vonalában egy lépcső alapozása került elő, amelyre ráfed a jelenlegi belső architektúra. A lépcső alpnál a hajó felé eső részen előkerült a korábbi kelheimi burkolat roncsa

6. fotó: A veszprémi ferences templom szentélye a XX. század elején
(Kuny Domokos Múzeum, Tata, Révhelyi Elemér hagyaték 2014–4481)

7. fotó: A diadalív vonalában feltárt lépcsőalapozás.
A függőleges mérőléc a templomhajó járószintjén áll

és a hozzá tartozó XVIII. századi vakolat, az alap másik oldalán a szentélytérben ez a vakolat pont „lépcsőnyit” magasabban véget érve rajzolja ki a korábbi szentély padlószintjét. Mindkét szintet megszünteti a jelenlegi architektúrához igazodó padlóvonal. (7. kép)

A Szentháromság térre néző lépcsős bejárat oldalán is feltárult a periódusváltás lenyomata. A bejárat rövid oldalfalán előkerült egy korábbi lépcső lenyomata, valamint egy ahhoz igazodó függőleges sáv, amelyet élére állított téglákkal falaztak ki, és a korábbi ajtónyílás, kapu kökeretének helyét jelöli. (8. kép) A korábbi lépcső

lenyomata illeszkedik a templom belső térében feltárt korábbi szinthez. A jelenlegi homlokzaton a kapunyílás faragott kő struktúrájában világosan látható alul az a toldás, amelyet az első padlószint-emelés miatt alakítottak ki.

Végül mindezek ismeretében értelmezhetővé válik a templomtól délre eső gazdasági udvarban megfigyelt rétegződés is: a kutatáskor az akkori járószint alatt 40 centiméterre talált vörös téglaporos járószint a megemelt padlóburkolathoz tartozó udvari szint, míg a 70–75 centiméterre eső fehér meszes kőporos a 18. század elei járószint.

A gazdasági udvart észak felől határoló barokk hajófalról, mivel az jelentősen átvi-zesedett 2004-ben, jelentős magasságban leverték a vakolatot. Az udvaron végzett ásatással párhuzamosan így láthatóvá váltak egyszerű részletek a falazaton, valamint másodlagosan befalazott középkori faragott kövek. A kövek felmérését és előzetes publikálását Bodó Balázs végezte el.³

Az egykori járószintek és a falsíkok lábazati vonalainak kutatása összességében két nagy periódust jelez a templom történetében. Az 1720-as években épült barokk templom kelheimi lappal burkolt padlójú, a veszprémi várhegy főteréről néhány lépcsővel megközelíthető, három boltozati szakaszra osztott karzat alatti térrel rendelkezett. A hajó oldala mentén 2-2 mellékoltár helyezkedett el falfülkékben, a szentély egy lépcsőnyivel volt magasabb a hajónál. Ezt a templomot alakítják át a 18–19. század fordulóján, átépítve a karzatot, apró részletekben és arányaiban módosítva a belső architektúrát, illetve megemelve a belső járószintet. Leglényegesebb változást a Bucher-féle kifestés hozta.

8. fotó: A tér felőli templombejárat rövid előterében az oldalfalon roncsolt formában de érzékelhető a korábbi lépcső lenyomata. A lelógó vasrúd mögött lapjával rakott téglák mutatják a korábbi ajtó asztalos- vagy kőszerkezetének egykori helyét

³ Bodó Balázs: Veszprém, Ferences kolostor (Kutatási jelentés), *Műemlékvédelmi Szemle* 13 (2003) 183–184.

A veszprémi várbörtön történeti áttekintése

KERTAI BENDÉGÚZ

A várbörtön (Fotó: Földesi F.)

Témám a veszprémi várbörtön történeti áttekintése, különös tekintettel a XX. században politikai alapon elítélt foglyok helyzetére. Témaválasztásomban helyi kötődésem, és a rendvédelem története iránti érdeklődésem is közrejátszott. Dolgozatomban a történeti áttekintés mellett törekedtem annak bemutatására, hogy válhat emlékhellyé egy, az ezredfordulón még működő börtön, és milyen jelentősége lehet az oktatásban egy ilyen látogatóközpontnak.¹

A veszprémi várbörtön a város szívében elhelyezkedő vár része. A várhegy nyugati oldalán, 40 méter magasságban tekint a városra több mint 150 éve. 1853-as megépítése óta láthatjuk ebben a formájában.² A veszprémi igazságszolgáltatás az Árpád korra vezethető vissza. Veszprém már az Árpád korban is kiemelkedő funkciókat ellátó központ volt. A várhegyen kiépült korai vár közigazgatási, védelmi és egyházi feladatokat ellátására volt hivatott.³ A XI. században a város fejlődése megtorpant. Elvesztette fontosabb közigazgatási funkcióit, de egyházi jelentősége továbbra is megmaradt.⁴

¹ Pedagógiai segédlet: <http://www.magyarforradalom1956.hu/letoltheto-elemek/az-56-os-emlekevhivatalos-dala> (Letöltés ideje: 2020. okt. 20.)

² BALASSA 2009.

³ BALASSA–KRALOVÁNSZKY 2006.

⁴ HUNGLER 2009.

A középkori ítéletvégrehajtások fő helyszínei, főleg a várak vermei, „tömlöcei” voltak. Ezek általában a földbe vájt vermekben, várak kazamatáiban voltak elhelyezve. Ezekre a helyiségekre embertelen körülmények voltak a jellemzők, és egyáltalán nem rendelkeztek semmiféle kényelmi funkcióval, például priccs-csel sem. Veszprém tekintetében ugyanezt tudjuk elmondani.⁵ 1723-ban törvény írta elő az elítéltek fogva tartásának körülményeit. Kötelezte a megyéket, hogy állandó épületben történjen a rabok fogva tartása.⁶

1754 és 1763 között elkészült a „régii megyeháza”, melynek földszintjén három, közvetlen világítás és ablak nélküli „carcer”-t alakítottak ki. Az építendő megyeház helyének kijelölése ügyében Padányi Bíró Márton veszprémi püspök és a megye vezető nemessége között nézeteltérés alakult ki, mivel a vármegye urai a székházat nem a püspök által kijelölt, - korábban a reformátusok iskolájának, paplakjának helyet adó területen -, hanem a váron kívül, a megyei börtönök területén akarták felállítani. Ez azonban jelentős többletköltséggel járt volna, mivel a börtönök mellett lévő szomszédos borbély és könyvkötő házait is meg kellett volna szerezniük, hogy a várba vezető út kiszélesítésre kerüljön. A munkálatok végül a püspök által felajánlott telken kezdődtek el.⁷ Később további ablaktalan, földbe vájt tömlöcök is épültek, melyeket mindössze 60x60-as nyílásokon lehetett megközelíteni. A helyhiány folyamatos problémának bizonyult. 1790-ben történt ugyan egy kisebb bővítés, de ez sem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Terv született egy, a nyugati várfalon túl lévő, ötszintes büntetés-végrehajtási intézmény felállításáról. Az épületegyüttes 1853-ra el is készült.⁸ A bírói hatalom gyakorlását szabályozó 1869. évi IV. törvénycikk - mely kimondta az igazságszolgáltatás és a közigazgatás kettéválasztását - elrendelte, hogy az addig a vármegye hatáskörébe tartozó fegyházak 1871-től az ügyészség felügyelete alá tartozzanak.⁹

1887-ben új megyeszékház épült, a régi pedig teljesen a törvényszék használatába került. Az épület méreteit tekintve továbbra sem tudta ellátni a feladatait, ezért további bővítések szükségeltettek. 1901-ben újabb építkezések kezdődtek Wagner Ödön tervei alapján. 1906 augusztusára készült el a börtön és a törvényszék máig fennálló épületegysége.¹⁰ A börtön folyamatos fejlesztése elérte célját, és a körülmények javulását eredményezte. A veszprémi rabtartás XIX. század végi, és a XX. eleji körülményeiről átfogó képet kaphatunk a Népakarát című lap 1903-ban megjelent cikkéből, amely a veszprémi törvényszéki fogházzal számol be.¹¹

⁵ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

⁶ BALASSA 2009a

⁷ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

⁸ BALASSA 2009.

⁹ MEZEY 1995.

¹⁰ BALASSA-KRALOVÁNSZKY 2006.

¹¹ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

„A fogház több emeletes, de ez idő szerint csupán a legfelső emeleten vannak rabok, miután a királyi ügyészség alkalmatlannak találta az aljban lévő cellákat. Alkalmatlannak, célszerűtlennek s egészségtelennek, ami a börtönőrök őrszolgálatát is megnehezítette. A zárkák tiszták, szellősek, a munkaterem ugyanígy, melyek kifogástalanul vannak berendezve. A köpládák legutóbb kicseréltettek a tuberkulózis továbbterjedésének megakadályozásának céljából higiénikus lemezköpcszéssel. A rabokkal immár mást nem dolgoztat a királyi ügyészség, mint szalmafonó munkákat, illetve lábtörölköt, ezen kívül favágást. Más ipari munka ki van zárva. A börtönőrök 12-en vannak, akik a szolgálati szabály szerint 5 napot kötelesek szolgálni megszakítás nélkül éjjel-nappal, amit még az nehezít meg különösen, hogy 2-2 óránként van a felváltás, s így, az a szegény börtönőr 5 napon keresztül éjjel-nappal zaklatva van, sőt ez idő alatt egy percre se hagyhatja el a fogházat engedelem nélkül. Szóval a börtönőrök szabad államban fizetett rabok. A rabok élelmezése jónak nevezhető, napjában egyszer jár nekik koszt, mégpedig minden nap fél 12-kor. Reggel 8 órakor a rab kap 56 dkg kenyeret, mely olyan anyagból készült, mint a katonaságé, tehát azt megeheti bárki. A leves egy nap burgonya, másik nap rizsa, harmadik nap bab, negyedik nap köleskása. A főzelék káposzta, burgonya, kása, gombóc és így tovább. Minden vasárnap és csütörtökön a főzelékhez 16 dkg marhahús jár, szóval a rabkoszt olyan, hogy sok szegény családnál nem fő különb. A rabok ruházata tiszta, mert minden héten változtatva lesz az. Az ágy áll egy szalmazsákból, egy szalmavánkosból, télen két, nyáron egy pokrócból és lepedőből. Minden nap reggel 7 és délután 1 óra után szellőzni, sétálni mehetnek a rabok fél órára, melyet a fogház udvarán végeznek, és a séta végeztével ki-ki megy a dolga után. A lezárás este 6-kor történik. Fél 7-kor ágykészítés, 7-kor lefekvés. Felkelés fél 6-kor, nyitás pedig 6 órakor pontosan.”¹²

A börtön a korszak fejlett büntetésvégrehajtásért felelős intézete lett, ahol a kisebb vétkektől kezdve, a hosszabb büntetést letöltőkön keresztül a hazai bűnelkövetők teljes spektruma megtalálható volt. Külön kiemelhetők a korszak elejét meghatározó betyárok, csavargók rabosítása. A Bakony közelségéből adódóan a megyében mindig is jelentős volt a betyárok, csavargók jelenléte. Ezt a mindenkori államhatalom rendvédelme minden eszközzel próbálta visszaszorítani. Itt kiemelendő „Savanyú Jóska, Sobri Jóska” ismert betyárok, akik a veszprémi várbörtönben raboskodtak.¹³ Bár raboskodásuk tényét némely helytörténész vitatja, azonban a mai börtön egyik „látványossága” az a börtönajtó, ahova állítólag Sobri Jóska belekarcolta üzenetét. A kevésbé ismert, de a korszak hírhedt betyárja „Milfajt Ferkó” raboskodása viszont bizonyított. Ő kivégzése előtt raboskodott itt, s e helyen írta fennmaradt búcsúversét is.¹⁴

¹² *Népakarat*, 1903. 4. évf. 55. szám. A Veszprémi Törvényszék fogházáról.

¹³ TÖRÖK 2010.

¹⁴ BALASSA 2006.

A börtön a dualizmusban és a két világháború között jelentős intézménye volt a megyének. A II. világháborút kisebb rongálódásokkal ugyan, de átélte az épület, nagy része a vár többi részénél kedvezőbb állapotban menekült meg.¹⁵ 1949-től az épület keleti szárnyában a megyei- és járásbíróóság kapott helyet. A börtön ekkor a nyugati szárny udvari szintje alatt volt elhelyezve, alsó szint-

*A börtön belső udvarán kosárfonó elítéltek.
(Forrás: Herth Viktória tulajdona)*

jén a börtönparancsnokság, felső szintjén a megyei főügyészség működött. Később sorkerült a fűtés korszerűsítésére is, de különösebb fejlesztések nem történtek.¹⁶ A börtön elavult, embertelen körülményeivel találkozott az ott raboskodók. A fogva tartás biztosítása érdekében járműszilip, és a nyugati falon felállított figyelő hely lett építve. A folyóvizet és a vízöblítéses WC-t csak az 1980-as évek végén vezették be, addig a „küblirendszer” volt használatos.¹⁷ A börtön befogadóképessége sosem érte el a 60 fő feletti értéket. Mégis előfordult, hogy 200-250 ember raboskodott egyszerre. A börtön elhelyezkedéséből adódóan mindig 12-14 Celsius fok volt a belső hőmérséklet

Ilyen embertelen állapotok mellett a kommunista államhatalom előszeretettel használta városom börtönét a koncepciók elítéltek fogva tartására. A leghíresebb koncepciók eljárásban elítélt veszprémi rab Mindszenty József hercegprímás, Veszprém püspöke. Innen irányította az egyházmegyét és igazgatta az ország egyházügyeit ebben a borzasztó időszakban.¹⁸ Most külön emlékszoba őrzi emlékét a börtönben.¹⁹ A veszprémi tudós, tanár Brusznai Árpád is itt volt fogva tartva kivégzésének idejéig. Őt az 1956-os szerepvállalásáért ítélték jogtalanul halálra.²⁰

A 2072/1998. (III. 31.) számú Kormányhatározat mellékletének 2. pontja szerint a Veszprém Megyei Büntetés-végrehajtási Intézet (Veszprém) a büntetés-végrehajtási céloknak nem megfelelő, a börtön nem bővíthető, azt meg kell szüntetni. Helyette új,

¹⁵ BALASSA-KRALOVÁNSZKY 2006.

¹⁶ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

¹⁷ LITKEI-SZABÓ-VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

¹⁸ CSONKA 1993.

¹⁹ <http://www.ldm.hu/hu/kiallitohelyek/varborton> (Letöltés ideje: 2020. okt. 20.)

²⁰ <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/eletut/17/> (Letöltés ideje: 2020. okt. 20.)

200 fő befogadását biztosító intézményt kell létesíteni.²¹ 2003. május 24-én a veszprémi várbörtön bezárt.

2015-ben került a veszprémi Laczkó Dezső múzeum kezelésébe, hogy a továbbiakban kiállító helyként, börtönmúzeumként működjön tovább.

A veszprémi várbörtön múzeum kiválóan mutatja be a büntetésvégrehajtás történetét, és állít emléket a város több hányattatott sorsú polgárának. Egy ilyen kiállítóhely tökéletesen alkalmas hazánk történelmi eseményeinek szemléltetésére, és korosztálytól függetlenül közelebb hozza minden látogató számára a történelmet. Alternatív helyszíneként színesítheti rendhagyó formában, interaktív módon a történelem órákat, növelheti az iskolán kívüli programok, osztálykirándulások élményeinek hatását.

FELHASZNÁLT IRODALOM:

- BALASSA László–KRALOVÁNSZKY Alán (2006): *Veszprém*. Medicina Könyvkiadó Rt., Budapest.
- BALASSA László (2009): *Veszprémi várnegyed*. Pannon Nyomda, Veszprém.
- BALASSA László (2009a): A veszprémi börtön építéstörténete. In *Műemlékvédelem*, 49.
- CSONKA Emil (1993): *A száműzött bíboros*. Szekszárd, Babits Kiadó.
- HUNGLER József (2009): *A török kori Veszprém*. Monográfiák és forráskiadványok Veszprém történetéből 2., Veszprém.
- LITKEI-SZABÓ Anita–VARGA Erika–NÉMETH-EGRY Emőke (2017): *Rejtett Kincsek- A Veszprémi Várbörtön története*. Veszprémi Törvényszék, Veszprém.
- MEZEY Barna (1995): *A magyar polgári börtönügy kezdetei*. Osiris-Századvég Kiadó, Budapest.
- A Veszprémi Törvényszék fogházáról – *Népakarat*, 4. évf. 55. szám, 1903
- TÖRÖK Ádám: A betyárkultusz kialakulása – Sobri Jóska alakja a XIX. századi sajtóban és irodalomban Szakdolgozat, ELTE.

Internetes hivatkozások:

- 1.) Pedagógiai segédlet: <http://www.magyarforradalom1956.hu/letoltheto-elemek/az-56-os-emleke-v-hivatalos-dala> (Letöltve: 2019. ápr. 22.)
- 2.) <https://katakomba.cserkesz.hu/tartalom/eletut/17/> (Letöltve: 2019. ápr. 22.)
- 3.) <http://www.ldm.hu/hu/kiallitohelyek/varborton> (Letöltve: 2019. ápr. 22.)

²¹ LITKEI-SZABÓ–VARGA—NÉMETH-EGRY 2014.

HELYTÖRTÉNETI BARANGOLÁS

A Benedek hegy, Káptalan utca, Patak tér és a Séd emlékek az 1941–43 és 1946–50-es évekből

PRÓDER JÓZSEF

A Kollégium, régen Káptalan u. 1-ben születtem, Jelinek Sándor anyai nagyapám házában. Nagyapám a m. kir. 40. honvéd Nehéztüzér ezred katonája volt, van egy levelem, amelyben írja, hogy megyünk az olasz frontra. Öt gyermeke volt itthon, szerencsére hazajött. Édesanyám 11-én este a szomszédban lakó tanító néni barátnőjével, Szappanos Istvánnéval, akkor még Hegyi Panni néniel felsétált a Benedek hegyre, többször, hogy jöjjön már ez a gyermek. Majd 1937. augusztus 12-én hajnali fél háromkor Kanczler Jenőné Regenye Erzsébet okl. szülésznő, bábasszony segített a világa. Nagyapám festő volt, diplomoktól lakó házig, mindent festett, címfestőként is dolgozott. Háza 2 részből állt, az egyik közvetlen a Séd partján, kb. 10 m kert után épült, másik magassíkszintű volt, azt soha nem érte el az árvíz. Végében pottyantós WC. A Sédből locsolták a kertet a szomszédok is, hisz mindenkinek volt kertje. A két házrész között egy udvar, hatalmas diófával, kisebb virágoskert, s az egyik sarokban disznóól (hidas) felső részén tyúkok, ezeket én gondoztam. Időnként kacsaínk is voltak, ezeknek a Sédből kellett „derezdet” vágni (vízinövény). Apróra vágtuk, kukoricadarával összekevertük és befalták. Mellette egy nagy favágó tuskó. Édesapám 7-8 évesen kezembe adott egy kis baltát, azzal készítettem aprófát begyűjtáshoz, később nagyobb fákat is vágtam, időnként ma is gyakorolom.

A jelenlegi Patak tér, régen Szent Imre, illetve Szent Benedek tér, a Kollégium utca pedig Káptalan utca volt.¹ A belváros felől sétálva, a Jókai Mór utcán a 46-os számú ház után jobbra fordulva érkezünk a Patak térre. Korábban itt volt egy kis piac. Balra fordulva a Jókai u. 48-as szám a Káptalani Jóságkormányzóság épülete, ma Gizella Hotel és Étterem. A Patak tér jobb oldalán a Jókai Mór u. 46. számú, hosszú ház ablakai, folytatásként egy nagy kapu: Patak tér 1. szám. Bent két házrész, a földszintesben

¹ A házszámozásnál az 1947-es térképet használtam.

A szülői ház – Káptalan utca 1. Forrás: Próder család archivuma

lakott Viczena György bádogos, vízvezeték szerelő és 3 gyermeke, mellette a műhelyük. Az emeletesben pedig Lányi Károly kefekötő és családja, fia és egy menhelyi fiú Finta Béla. A várfeljáró másik oldala a Patak tér 2. Itt a cipész Hortobányi és családja lakott. Télen sokszor felszórta hamuval az utat, hogy ne tudjunk szánkózni. A 3-as számú házban lakott Lászlóné, 3 lányával, előttük az utcán 3 vadgesztenye fa. Az egyik lány férjhez ment állítólag Garai Gábor költőhöz. Az udvari házban a Lille család 2 fiúval lakott. Viczenának házával szemben, a tér másik oldalán volt a közkút. Az egész környék innen vitte az ivóvizet kannákba, vödörkbe. Emlékszem nagymosás előtt tele kellett hordani 2 nagy teknőt, 8-10 évesen én is hordtam a két évvel idősebb nővéremmel. Patak tér 4. alatt három család lakott: Varsányi, Árkovits és Vigh. A kapun belépve a jobboldali házban a Vigh és a Varsányi Jánosék, egy fiú és egy lány. Az édesapa a terület egyetlen földművese volt és teheneket is tartott. János fia velem egyidős, iskolatárs, majd villanyszerelő lett. Sajnos korán meghalt, ipari tanulóként a Péti Nitrogénművekben egy daruhidat szerelt, valaki nem figyelte lent és rákapcsolta az áramot. A bánatban majdnem belehalt édesapja. Az Árkovits családfő, Feri bácsi gépkocsivezető volt. Gyermekei: Ferenc asztalos, Juliska, Anna, László tengerész, György gépészmérnök, Marika könyvelő, közgazdász, Dezső és József technikus. Elemér osztálytársam volt 8 évig, kohómérnök lett, Ajkán él. Dezső lánya Krisztina, válogatott tornász, ma edző. Édesapámmal és az ifjabb Árkovits fiukkal, a háború után kiskocsikkal kijártunk hulladék fáért a Csatár hegy mögötti, Menyeki erdőbe és még sok róka- (mi nyúl-gombának hívtuk) és vargányát szedtünk. Sőt a Csatárhegyen

az elhagyott (kitelepített svábok) noha és otelló szőlőiből sokat ettünk. Ha megszomjajztunk hazafelé, akkor a Sédben lévő homokpadon lyukat ástunk és a benne megjelenő, már szűrt vízből ittunk. Akkor nagyon tiszta volt.

A Patak tér 5-ben Csesznek Lajos hentes és mészáros lakott gyermekeivel, 2 lány és 1 fiú. Itt volt egy üzletük, ahol felesége dolgozott. A Búzapiac téren, péntekenként nagy hetivásár, de hétköznap is volt árusítás. Itt is volt egy kékre festett fából készült üzletük, a sorban az első. Volt egy szekér formájú (bognár készítette) kis kocsim, azzal ide fuvaroztam neki – főleg nyáron – a hentesárúját. Gyékényből készült kosárban volt az árú. Ezért a „tiszteletdíjat” mindig megkaptam, kolbász- vagy hurkaként. Udvarukból volt egy fahíd a Séd felett, a szemben lévő kis szigetre, ahol ólakban híztak a malacok. Ezt a hidat is elvitt az 1948-as árvíz. A Patak téren, az említett híd felett kb. 20 m-re volt egy gyaloghíd a Miklós utca felé. Ez is fából volt, komoly gerendákból, de összetörve találtuk meg vagy 200 m-rel lejjebb egy telken az árvíz után. A Patak tér Csesznekék előtti része volt a környék gyermekeinek játszótere. Leginkább rongylabdával fociztunk a háború után, pilickáztunk, golyóztunk, karikáztunk, cicéztünk. A pilickázás olyan játék, hogy egy kihegyezett végű, rövid kb. 10 cm hosszú bot darabra kellett egy hosszú bottal ütni, alatta lyuk volt, ez felrepült a levegőbe és a bottal elütni, mint a rögbiben, minél messzebbre. A golyózást üveg és égetett agyag golyóval játszottuk. Akinek volt üveg golyója az a kialakított távolságra letette és a másik játékos a saját agyag golyójával megcélozta pöcköléssel. Ha eltalálta övé lett az üveggolyó, a nem talált agyag golyó pedig az üveggolyó tulajdonosáé. A karikázás pedig egy háborús járműből kiszerezett kb. 40 cm átmérőjű fém karika, belül fogasléc. Ezt hajtottuk kb. 6-8 mm átmérőjű 1 m hosszú vassal, melynek végén volt egy hajlítás. Természetesen gyorsasági verseny volt.

A Séd parton volt egy kiépített, fából készült „hajókikötő”, azaz itt tettük vízre a cigány teknőket. Ezek nagy fából voltak kivésve, domborúra faragva és jól siklottak a vízben. A szögletes teknővel nem lehetett jól hajókázni, instabilak voltak. Nyaranta órákig evezünk fel-le a Patak tértől az utca végén lévő zsilipig. Az evező két nyeles vágódeszka volt. A Margit téren lakott Márvány Dezső fémöntő mester. Ő készítette a vár Hősök Kapuja mellett lévő Veszprém Történetét ismertető fém öntvényt. Ma már nincs meg. Kár! A mester fia, meg néhány nagyobb fiú szerzett valahonnan egy lelőtt repülőgép szivar alakú, közel 3 m hosszú benzin tartályát. Kivágták a tetejét, belekerült nehezéknek egy sín darab és 2 gyermek akár 10 éves is már evezhetett vele a Sédre. Sorállás volt az evezésért. Nyaranta egész nap mezítláb (ma sincs lúdtalpam), egy klott nadrágban, esetleg egy trikóban játszottunk.

A Jókai Mór út 41–43. alatt volt a Katolikus Legényegylet. A háború után orosz katonai kórház lett rövid ideig. A Patak téri Séd partján építettek fa pallókból egy 5x2 m méretű platformot, ahol mostak. Távozásuk után tutajnak használtuk. Hosszú rudakkal toltuk felfelé, lefelé csak kormányozni kellett. 6-7 gyermek is elfért rajta. A

Patak tér. Forrás: Fortepan 76505/dr. Herth Viktória

környék ifjainak kedvenc játszótere volt a Benedek hegy, cowboyoztunk a hegy keleti oldalán, egy ösvényen el lehetett bújni és fapisztollyal lövöldöztünk egymásra, pl. durr Pisti, Jancsi, Elemér megvagy. Akit szólítottunk az felment a tetőre a kereszthez, a legutolsó akit nem „lőttek” le, az lett a sztár. Ebben az időben sok vadnyugati filmet játszottak a moziban, onnan vettük az ötletet. Leghíresebb hős a Tom Tiller volt, de sok Tarzan filmet is láttunk John Weissmüllerrel a főszerepben. Időnként a hegyen fejtünk a kereszt mellett, aki hibás volt a labda leesésében, annak kellett lemenni és ő vesztette el a mérkőzést. Hála Isten senki sem esett le a hegyről, kivéve a kismalac. Az úgy történt, hogy budapesti rokonaink látogatóba jöttek és szüleimmel elmentek egy farsangi bálba. Tombolán megnyerték a főnyereményt, a kismalacot. Nem vitték el Budapestre, rám bízta. Már zöldelt a hegyoldal és a várbéli kilátó alatt volt egy enyhén lejtős 2x4 m-es füves terület. Mondtam neki, hogy legeljen, én meg otthagytam. Alig, hogy leértem az útra, gurult a malac is. Még volt benne kevés élet mire haza tértem és betettem óljába. Aztán szegény jólétre szenderült. Nagy szidást kaptam, mert nem vigyáztam rá. A Káptalan utca 2-ben lakott a Hegyi család Ede és Higin nevű, már idősebb gyermekeikkel. Hegyi néni olasz származású volt. Két kecskéjüket felküldte a Benedek hegyre legelni reggel, este felkiabált nekik, Nero, Bianco – azaz fekete és fehér ilyen színük volt –, gyertek haza. Szót fogadtak. Nagy kertjük után, a Lovasiék emeletes háza 3. sz. A földszinten egy nagy fiú, Lovasi László lakott, pilóta volt, a veszprémi repülőtéren leszállás után egy balesetben halt meg. Az ajtaja felett egy tábla, felirata: „Dicső fejed lehajtani el ne feledd”. Testvéremmel, Máriával,

Lovasi Etelkával, aki egyidős volt testvéremmel, valamint Lovasi Árpival és Lovasi nénivel sokszor kimentünk a Laczkó forrás felé lévő zöldséges telkükre. Azt hiszem, segítettünk neki öntözi. A Káptalan utcai házuk után egy zsilipes híd, amely a víz egy részét elengedte, a többi egy oldalágon folyt a Ring Gyuri bácsi malmához. Sokszor vittem kiskocsimmal kukoricát öröltetni a sertéseknek és a baromfinknak. A zsilip mellett ház, a másik oldalon 5. számú, Farkas László kádár mester és családja lakása és műhelye volt. Nagyon szép hordókat készítettek, sokszor néztem a segédeit, akik nagy huncutok voltak. Laci fiát az 5-6 évest, betanítottak a következőre. „Kádár mester az én apám, fia vagyok én, ő fúrja ki a hordókat, lányokat meg én.” Aztán csak mondta, mondta. 1944-ben a Benedek hegybe alagutat fúrtak. Egy nyílás a Farkasék udvarában volt, a másik a házuk mellett, a harmadik pedig a Tobak utcában. Sok család itt vészelte át a bombázást. Az utána következő kis házban Kalmárék laktak a Káptalan u. 6. szám alatt. Nagypám házával szemben Káptalan út 8-ban lakott édesanyjával a Hegyi Panni néni (akit már említettem) és Szappanos István férjével aki hadifogoly volt sokáig. Mesélték, hogy 1950 után jött haza és a Patak téren játszó gyerekektől (köztük Pistike fia) kérdezte meg, hogy hol laknak a Szappanosék. Házuk mellett indult fel a hegyre egy szűk utca, az első ház 9. számú Füredi-Tóth festőé volt (beceneve Csiszli bácsi). Két fia az Öcsi és a Csibi a legjobb focisták voltak a környéken, mindig ők választottak csapatot a gyerekekből. Úgy emlékszem édesapjuk is nagy focista volt. Öcsi mindig engem választott. Nagyon sajnáltam amikor nagy korában motor balesetben meghalt. Az udvarban még egy ház volt, itt a Glükk család lakott, 6 gyermekkel. A legutolsó ház 11. szám valószínűleg Flamberger nevű harangozóé volt.

A környéken a szülők többsége iparos, gyermekeik közül is sokan azok lettek. Édesapám hamar elintézte a jövőmet, tanulsz fiam vagy jössz mellém szabó inasnak, inkább vegyészmérnök lettem. Nagyon jó volt gyermekkorunk, hamar megtanultuk, hogy munkát is kell végezni, de sokat játszottunk, és mindig a szabadban mozogtunk.

KÖNYVSZEMLE

Van neked Volt? H. Marton Júlia dédelgetései, mondandói, üzenetei. /szerző: Huszár Józsefné Júlia; szerk. Máthé Éva. – Veszprém, Veszprémi Nők Kerekasztala Egyesület 2020 A koronajárás idején – 173 p. 2015-ben jelentette meg az akkor húsz esztendő s múlta visszatekintő VENŐKE az Erős nők a sziklán. Főhajtás az 1000 éves Veszprém 1000 arcú asszonyai előtt címmel a veszprémi hölgyeket tömörítő egyesület életét, tevékenységét bemutató kötetet. A most kézbe adott könyv olvasói már a negyedszázados évfordulóhoz is köthető eseményekről, történeésekről szerezhetnek információkat. Írja az egyesületalapító Huszár Józsefné, értő szerkesztője Máthé Éva.

A magyarországi civil egyesületi mozgalom újraéledését az 1948-as feloszlatásuk után majd fél évszázaddal később az 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról¹ tette lehetővé, így alapíthatta meg 1995. április 25-én a Veszprémi Nők Kerekasztala nevű civil nőszervezetet a ma már tiszteletbeli elnök, Huszár Józsefné 17 hölgytársával együtt. Az alapításkor kitűzött célok megvalósítása, a tagság tevékenysége és elért eredményeik közreadása jól követhető a médiában is. Nem meglepő, hogy csak a város és a megye sajtójában kétszáz körüli hír, újságcikk, képes riport rögzíti munkálkodásukat, amihez számos rádió és tévé híradás, riport is csatlakozik.

A most megjelent mű a *Van neked Volt?* számvetés. Számvetés a szerző, H. Marton Júlia (Huszár Józsefné) szemszögéből nézve, az ő „dédelgetései, mondandói, üzenetei”. Az egyéni munkán túl egyúttal az egyesületi munka számbavétele is ez a kiadvány, amihez alkotó módon a szerkesztő, Máthé Éva járult hozzá.

¹ 1989. évi II. törvény az egyesülési jogról. A törvény általános rendelkezések fejezetében olvasható: „1. § Az egyesülési jog mindenkit megillető alapvető szabadságjog, amelyet a Magyar Köztársaság elismer, és biztosítja annak zavartalan gyakorlását. Az egyesülési jog alapján mindenkinék joga van arra, hogy másokkal szervezeteket, illetőleg közösségeket hozzon létre vagy azok tevékenységében részt vegyen. 2. § (1) Az egyesülési jog alapján a magánszemélyek, [...] – tevékenységük célja és alapítóik szándéka szerint – társadalmi szervezetet hozhatnak létre és működtethetnek.”

Mielőtt szemléznénk az öt, jól elkülönülő tartalmú fejezetre tagolódo munkát, mindenképpen szólni kell az alcímben megjelenő „dédelgetései, mondandói, üzenetei” megjegyzésről. Ezek a családnak: férjnek, elveszített anyának és gyermeknek, majd a messze került unokának dedikált versek. Hozzájuk csatlakoznak a kötet különböző helyein felbukkanó barátokhoz és ismerősökhöz vagy ismeretlenekhez szóló sorok, versszakok. Külön említést érdemelnek a Városhoz, a Városról és lakóiról olvasható gondolatok. Bennük ott van a *genius loci*, a hely szelleme, ezek a versek nehezen lesznek kihagyhatók a Veszprémet megőrkítő irodalmi összeállításokból. Természetesen a szülőfalu, Taliándörögd sem maradhatott ki a verses megőrkítésből.

Szokatlan megjelenésű életrajzával indul H. Marton Júlia könyve. *„Nyolcvan felett ideje érkezett annak, hogy mérlegemet elkészítsem, egyszeri és megismételhetetlen életemet kereknek lássam. Balszerencsém, fájdalomaim feketé, örömeim ajándékaim piros betűvel szerepelnek”* – igazít el a szigorú használati utasítás biográfiája olvasásához, aminek pengeéles ellentéteit csak kissé oldja a kölcsönvett József Attila (Születésnapomra) vers saját használatra történt átformálása.

Anyám, földem ölében címet kapta a gyermekkor, majd az 1952-ben a veszprémi „vegyiben” kezdődött középiskolás évek történetét is taglaló fejezet. Ezeket követi többek között a Peremartonban, az Ipari Robbanóanyaggyárban megélt időszak és a Sziklai Zoltán főmérnökre való emlékezés. A régebbi írásokból válogatva sorjáznak a fejezetben az 1956-os forradalmat megidéző életrajzi írások, az 1956. december 6-iki néma nőtüntetés leírása és a 2006-ban, a Haláp-hegy bazaltjából készült 56-os emlékkő története, az újabbak közül a 2019. december 6-án elhangzott emlékbeszéd közlése.

A könyvnek legterjedelmesebb része az *Asszonyt kellene hozni a Házhöz* címet viseli. Nem véletlenül. Kitűnő írói és/vagy szerkesztői döntéssel ide kerültek mindazok a kisebb-nagyobb munkák, versek, könyv- és kéziratrészletek, beszédek, nyilatkozatok – mind olyan írások –, amelyek szorosan kapcsolódnak ehhez a veszprémi nőgyesülethez és a ma már tiszteletbeli elnök munkásságához. Ebből, a több helyen is deklarált tevékenységből csak részleteket citálunk: nők érdekeinek védelme, küzdelem a nőket ért erőszak és diszkrimináció minden megnyilvánulása ellen, a hagyományos női értékek megőrzése, tapasztalatcserék, képzések, bel- és külföldi kapcsolatok kiépítése a magyar nők érdekében stb. Itt vissza kell utalnunk a kötet (Berta Ágnes grafikusművész² kitűnően eltalált) borítójára, mert az ott látható (szinte Mary Poppinsra hajazó, csak nem a keleti, hanem a nyugati széllel érkező) elnökasszony, Júlia minden tevékenységében ott van a kedves városában megvalósuló csodateremtés vágya, lehetősége és ténye is, mert a VENŐKE nagyon sok elképzelése meg is valósult. A témához illő komolyság mellett időnként ott bujkál a mosoly kiváltásának

² Berta Ágnes 2006-ban diplomázott a Moholy-Nagy Művészeti Egyetemen.

igénye is, mint *Az én kutyám mongol juhász* szösszenetben, vagy a dolgok helyzetételének leírása, *Ha én lennék a miniszter* címmel kiírt pályázat elolvasásra érdemes első díjat elnyert pályamunkájában.

A VENŐKE hagyománya szerint esetenként kitünteteti egy-egy szakterület legjelesebb, a nőkért legtöbbet tevő hölgyét. A kiadványban két esztendő, a 2015-ös és a 2018-as névsora olvasható. 2015-ben a kultúra őrzői szerepeltek a női helytállás kitüntetettjei között, három évvel később, 2018-ban a közbiztonság és az igazságszolgáltatás területén eredményesen tevékenykedőkre került sor. A hölgyek neve és beosztása vagy munkaköre alatt a szerző néhány rövidsoros személyes és valóban „dédelgető mottóját” olvashatjuk. Sajnos (ugyanúgy, mint az *Erős nők a sziklán*³ kötet esetében) itt sem tudhatunk meg bővebben a kitüntetett személyekről, pedig bizonyára valamennyien megérdemelték volna. A recenzens kénytelen megismételni a 2015-ös kötetnél akkor leírtakat. A kiadványnak ez a része olyan életrajzgyűjtemény lehetett volna, amiből a majdani olvasó, talán a megnevezettek leszarmazottjai is vagy a város történetének kutatói másutt hozzá nem férhető ismereteket szerezhettek volna. Kár, hogy ez szerénységből vagy más okból ismét elmaradt.

Bár a legbelsőbb magánélet, az egészség-betegség a *Látogatóm a Csontváz Fickó* fejezet témája, a mindig közösségben-közösséggel együtt élő szerző hű marad önmagához és az MHVB (Méltósággal Viselt Hosszan tartó Betegség) során sem csak az őt megtámadó gyilkos kór a fejezet egyes prózai írásainak és verseinek a témája, hanem nagy empátiával megjelenítve szerepelnek benne a „fagyöngyös” sorstársak és a gyógyítók is.

A könyv vége felé olvasható IV. fejezet egy visszatérés, vagy inkább összegzés *Ágaim-bogaim között botladozva* címmel, benne a szűkebb család – a már örökre eltávoztak és az élők – minden tagjának külön-külön is szóló „dédelgető” versekkel, valamint a szerző önéletrajzi ihletésű írásaival. A negyedszázados egyesületi évforduló kötetnek talán ez az egyetlen része, ahol nem a közösséget teremtő, a szervező, a vezető szólal meg, hanem az anya, a nagymama, a feleség.

Az *Úton-félen...* záró fejezet tízegynéhány oldala az életkorát elfogadó ember köszönő-elköszönő gondolatainak gyűjteménye beszélő című munkákkal. *Ugye szóltok majd?; Gondolatok a fekete ruhás messi lányokról és a messi fiúkról, akik a felhők felett...; Áldassék emléküik, és minden helytálló asszony emléke!* És végül: *Úton a Vámosi út felé.*

³ Az egyesület kiadásában megjelentetett művek: 1. NŐszemkőzt az ezredfordulóval (1998); 2. Mi visszük át. Veszprém megyei asszonyok vallomásai az utókor számára (2000); 3. Hiányzol Éva! 7×7 útravaló és jó tanács a választásokon induló asszonyoknak (2002); 4. Ifjúságunk sötét gyöngyszemei. Veszprém megyei emberek visszaemlékezései a terror éveire, 1948–1962 (2006); 5. Nőkkel kerek a világ: szellem és értékrend a Venőke tevékenységében (2013). 6. Erős nők a sziklán. Főhajtás az 1000 éves Veszprém 1000 arcú asszonyai előtt (2015).

A *Van neked Volt? H. Marton Júlia dédelgetései, mondandói, üzenetei* címmel a VENŐKE fennállásának 25. évfordulójára most, „A koronajárás idején” megjelent kötet szervesen illeszkedik a veszprémi nőket képviselő egyesület eddigi közreadott kiadványainak sorába. A szerző munkái – mindegy, hogy az vers vagy próza – mindenki számára szólóan adnak továbbgondolásra ösztönző írásokat, amivel élni kell (vagy kellene). A munkásságát bemutató kötetet egy Hankiss Elemér idézettel zárja: „Lehet úgy élni az életet, hogy az az élet egy semmi, és lehet úgy élni, hogy az élet egy kicsit valami.”

A mű a civil egyesület tevékenységének bemutatásával szervesen illeszkedik a város történetét taglaló elolvasandó munkák sorába. Köszönet jár ezért H. Marton Júliának, a Venőke tiszteletbeli elnökének és Máthé Éva⁴ egyesületi elnöknek, a szerkesztőnek.

A *Van neked Volt?* városunkra, a veszprémiségre is utaló borítójának tervezője és illusztrátora Berta Ágnes grafikusművész hangulatos, a tartalomhoz messzemenően illeszkedő fejezetekedő egész oldalas és szövegeközi kisebb rajzaival tette kerekké a kötet mondandóját, ahogy a szerző is megfogalmazta köszönetében: „rajzzá varázsolt a ki nem mondhatót.”

A valamennyi veszpréminek ajánlható könyv nyomdai kivitele, az OOK-Press Kft. megszokottan magas színvonalát dicséri.

CSISZÁR MIKLÓS

⁴ Huszár Józsefné Júlia: Egyesületi jubileum elnökbúcsúztatóval. = *Napló*, 77. évf.15. sz. (2021. jan. 19.), p. 10. – A könyv már a nyomdában volt, amikor az újságcikk megjelent. Máthé Éva, aki sok évig volt a VENŐKE elnöke, lemondott az elnöki posztról, mert elköltözik a városból.

A Veszprémi Szemle megjelenését támogatták

Csaby J. Csaba	Veszprém
Debreczeni János György	Veszprém
Dr. Benedek és Társa Bt.	Veszprém
Fábián Rita	Veszprém
Földesi Károly és neje	Budapest
Hajmási Andrea	Veszprém
Kiss Zsuzsanna	Veszprém
Dr. Kovács Gyula	Székesfehérvár
Kovács János	Balatonalmádi
Kővári László	Márkó
Kuny Domokos Múzeum	Tata
Lázár Péterné	
Pétfürdői Közösségi Ház és Könyvtár	Pét
Dr. Próder József	Veszprém
Somfai Balázs	Veszprém
Szalontai Árpád	Veszprém
Vörösmarty Mihály Könyvtár	Székesfehérvár
Wágner Lászlóné	Veszprém

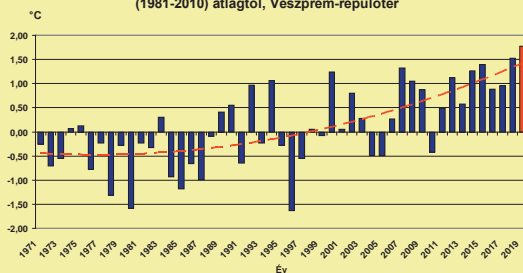
Honoráriumról lemondottak:

Baranyai Tamás
 Gubicza Ilona
 Gy. Lovassy Klára
 Dr. Gyarmati György
 Nagy Balázs Vince
 Rainer Pál
 Sashalmi Dávid
 Somfai Balázs
 Szűts István Gergely

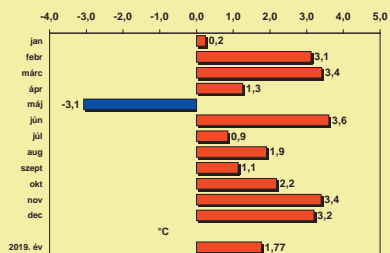
METEOGRAM – 2019 Veszprém-repülőtér

A meteorológiai mérések kezdete, 1860 óta, 2019 lett a legmelegebb év Veszprémben. Az évi középhőmérséklet 11,75 °C-nak adódott és ez 1,77 °C-kal haladja meg az ún. normál értéket.

Az évi középhőmérsékletek eltérése a sokévi (1981-2010) átlagtól, Veszprém-repülőtér

A havi középhőmérséklet eltérése a sokévi átlagtól, Veszprém, 2019

Május az 50 éves rangsorban a harmadik leghűvösebb, június az előkelő második, október, november és december a harmadik legmelegebb hónapnak bizonyult.

